

LOGOS

Časopis / Br. 3 / listopad, 2019. godina

DIZAJN PROMET POSLOVNA EKONOMIJA PRAVO I FINANCIJE
ORGANIZACIJSKE ZNANOSTI ENERGETIKA SIGURNOSNE STUDIJE
ZAŠTITA NA RADU I ZAŠTITA OD POŽARA

ISSN: 2303-6389

LOGOS Časopis

Godina IV / br. 3 / lipanj-juni 2019.

Izdavač / Publisher

Visoka Škola „Logos Centar“ Mostar
College „Logos Centar“ Mostar

Za izdavača / For the Publisher

Prof. VŠ Lutvo Haznadarević, ravnatelj

Uredništvo / Editorial Board:

Prof. VŠ Lutvo Haznadarević
(*Glavni urednik / Editor in Chief*)
Prof. VŠ Mia Glamuzina
Prof. VŠ Jusuf Kevelj
Prof. VŠ Igor Marković
Prof. VŠ Maid Pajević
Prof. VŠ Slaviša Bjelogrlić
Prof. VŠ Miliša Todorović
pred. VŠ Matea Martinović
pred. VŠ Ana Bevanda
pred. VŠ Admir Šehidić
pred. VŠ Tomislav Zovko

Grafičko oblikovanje / Graphic Design

Marija Ćorić

Naslovница / Cover design

Martina Drinovac i Franjo Stojić

Web adresa / Web address

<https://www.logos-centar.com/Knjiznica>

Adresa uredništva / Address of editorial board

Bišće polje bb, 88 100 Mostar, BiH

E-mail: izdavacka.logos@gmail.com

Web: <https://www.logos-centar.com>

ISSN: 2303-6389

Sadržaj / Contents

Istrebljenje kao radnja izvršenja krivičnog djela zločin protiv čovječnosti.....	3
Extermination as a crime against humanity	
/ Doc. dr. Nermin Halilagić /	
Strateški dokumenti Bosne i Hercegovine kao odgovor na organizovani kriminalitet.....	11
Strategic documents of Bosnia and Herzegovina as an answer to organized crime	
/ Dr. sc. Ahmed Kico /	
Menadžment odnosa sa potrošačima.....	20
Costumer relationship management (CRM)	
/ Dipl.oecc. Anel Kljako /	
Suvremeno kreiranje javnog mnijenja na primjeru CNN-a i Al Jazeera.....	27
Contemporary creation of public opinion on the example of CNN and Al Jazeera	
/ Dr. sc. Robert Kolobara /	
Tehničko-tehnološke premise zidnih tehnika koje su vodile do savremenog zidnog slikarstva.....	35
Technical and technological premises of wall techniques that have led to contemporary wall painting	
/ Mr. Đenita Kuštrić /	
Organizirani kriminal u Bosni i Hercegovini pojam i zakonske regulative.....	41
Organized crime in Bosnia and Herzegovina concept and regulations	
/ Mr. krim. Branka Mijić /	
Psihodinamička, bihevioralna i kognitivna teorija u kontekstu moderne kriminologije.....	47
Psychodynamic, behavioral and cognitive theory in context of modern criminology	
/ Mr. Miroslav Mojsilović /	
Krivičnopravni i krivičnoprocesni aspekt djelovanja i postupanja pripadnika specijalnih jedinica na području Bosne i Hercegovine.....	56
Criminal and criminal transaction aspects of activities and activities of special units on the field of Bosnia and Herzegovina	
/ Mr. Miroslav Mojsilović /	
Metod izgradnje tunelske podgrade na primjeru projekta tunela Pečuj na koridoru V-C.....	64
Tunnel support construction method based on Pečuj tunnel example for corridor V-C project	
/ Doc.dr.sc. Esad Mušanović /	
Geofizička mjerena temperatura i izrada 3D modela požara rudnika ugljena „Mostar“.....	72
Geophysical measurements temperature and making 3D models of fire coal mine "Mostar"	
/ Doc.dr.sc. Esad Mušanović / Dr.sc. Željko Knežićek, vanr. prof./	
Međunarodnopravno određenje konfederacija i federacija.....	78
Međunarodnopravno određenje konfederacija i federacija	
/ Mr. sc. Željko Petrović /	
Novi pristup posmatranju promjena u elektroskom i mobilnom poslovanju zasnovanih na semantičkom vebu i bazama znanja.....	89
New approach in observing changes in electronic and mobile business based on semantic web and knowledge databases	
/ Prof. dr Mladen Radivojević /	
TRANSGRESSUS.....	95
/ Tomislav Ćavar / Tomislav Zovko /	

Istrebljenje kao radnja izvršenja krivičnog djela zločin protiv čovječnosti

Extermination as a crime against humanity

Apstrakt:

Zločin protiv čovječnosti predstavlja jedno od najtežih krivičnih djela međunarodnog prava. Ovim krivičnim djelom koje ima jedanaest radnji izvršenja povređuju se temeljni principi na kojima počiva međunarodna zajednica. Zločini protiv čovječnosti počinjeni za vrijeme ratnih zbivanja na području Bosne i Hercegovine predstavljaju najsvisrepija djela viđana u Evropi nakon Drugog svjetskog rata. U ovom članku autor se osvrnuo na krivičnopravni aspekt istrebljenja kao radnje izvršenja zločina protiv čovječnosti uvažavajući praksu međunarodnog pravosuđa i Suda Bosne i Hercegovine. Praksa međunarodnog i domaćeg pravosuđa čini osnovu za krivično-pravnu analizu elemenata objektivno subjektivne prirode koji čini pravnu konstrukciju istrebljanja kao radnje izvršenja zločina protiv čovječnosti.

Ključne riječi:

zločin protiv čovječnosti, istrebljenje, krivično djelo.

1. UVOD

Zločin protiv čovječnosti pripada korpusu običajnopravih pravila za razliku od genocida i ratnih zločina koji su kodificirani u sporazumima.¹ Obzirom da danas nije usvojena konvencija posvećena zločinu protiv čovječnosti, običajnopravni aspekt je izuzetno važan. Stavom da se zločin protiv čovječnosti razvio u okviru običajnog međunarodnog prava iskazuje se da postoji saglasnost subjekata međunarodnog prava o pojmu zločina protiv čovječnosti. (Halilagić, N., 2015)

Običajnopravno pravilo zločina protiv čovječnosti ukazuje da je međunarodna zajednica saglasna da je masovno, rasprostranjeno, sistematsko zlostavljanje civila organizovano ili tolerisano od strane države ili drugog politički organizovanog entiteta, bez obzira na to da li su okolnosti ratne ili mirnodobske i kojima se krše fundamentalni međunarodnopravni principi oličeni i razrađeni u normama međunarodnog humanitarnog prava i međunarodnog prava ljudskih prava međunarodno krivično djelo, za koje krivičnu odgovornost snose pojedinci.

(Šurlan, T., 2011)

Zločin protiv čovječnosti nije nikada izolirano ili nasumično djelo nasilja, kao što to može biti slučaj s ratnim zločinima, jer se po definiciji moraj počiniti kao dio rasprostranjenog ili sistematskog napada usmjerenog protiv civilnoga stanovništva.

2. POJAM I ELEMENTI KRIVIČNOG DJELA

Kad je riječ o zločinu protiv čovječnosti neophodno je ukazati da se ovim krivičnim djelom obuhvata krivičnopravna zaštita čitavog niza vrijednosti koje se smatraju temeljnim dobrima čovječanstva kao cjeline, odnosno niz prava koja se povređuju ili negiraju radnjama koje predstavljaju radnje izvršenja zločina protiv čovječnosti (kao što su naprimjer, pravo na život, tjelesni ili duševni integritet, lična sloboda itd.). (Škulić, M., 2005) Shodno tome cilj ove inkriminacije jeste da se osigura svakoj osobi pravo na život i poštovanje osnovnih ljudskih prava i sloboda.

Da bi se određeno kršenje ljudskih prava smatralo zločinom protiv čovječnosti ono mora biti izvršeno kao dio „rasprostranjenog ili sistematskog napada na civilno stanovništvo, uz znanje o postojanju takvog napada“, te je navedeni element zajednički za sve varijante izvršenja zločina protiv čovječnosti.

¹ Za dosadašnje odsustvo inkriminacije zločina protiv čovječnosti pravdano je činjenicom da je ovo krivično djelo pokriveno krivičnim djelom genocida, ali je skorašnja praksa prilikom rata na području bivše Jugoslavije ukazala da se neki zločini protiv civilnog stanovništva ne mogu kvalifikovati kao genocid jer nisu usmjereni na potpuno ili djelimično uništenje nacionalne, rasne, vjerske ili etničke grupe, a zbog vremena u kome se vrše, ne mogu se kvalifikovati ni kao ratni zločin protiv civilnog stanovništva. (Lazarević, Lj., Vučković, B., Vučković, V., 2004).

Primjetiti ćemo da krivično djelo zločin protiv čovječnosti se

razlikuje od nekih “klasičnih” krivičnih djela sa sličnim opisom (npr. ubistva, teške tjelesne ozljede, silovanja, protupravnog oduzimanja slobode itd.) upravo po tome što se može počiniti samo „u sklopu rasprostranjenog ili sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva, uz znanje o tome napadu“ što mu u odnosu prema navedenim krivičnim djelima daje posebnu težinu. (Halilagić, N., 2015) Upravo je ovaj „kontekstualni kriterijum“ ono što razdvaja zločin protiv čovječnosti od običnih krivičnih djela i kršenja ljudskih prava i čini ih krivičnim djelima čije je gonjenje od interesa za cijelokupnu međunarodnu zajednicu. (Dimitrijević, V., et all., 2010)

Zločin protiv čovječnosti pojavljuje se i kao nacionalno krivično djelo, preciznije rečeno kao međunarodno krivično djelo propisano unutrašnjim krivičnim zakonima, a kao primjer toga navest ćemo član 172. Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine (dalje u radu KZ BiH) koji određuje zločin protiv čovječnosti u KZ BiH. Krivično djelo zločin protiv čovječnosti u KZ BiH je baziran na međunarodnim dokumentima i predstavlja ispunjenje obaveze države preuzete međunarodnopravnom normom da ga u okviru svog nacionalnog zakonodavstva definišu.

Objekat zaštite su čovječnost i međunarodno pravo.

Objekat napada je cijelokupno neboračko stanovništvo bez obzira na državljanstvo, koje se nađe na okupiranoj teritoriji ili na teritoriji u vlasti protivničke strane. Kraće rečeno pasivni subjekt bilo koje od radnji izvršenja navedenog krivičnog djela jeste čovjek, koji je civil odnosno civilno stanovništvo.

Mada se ovo krivično djelo čini poduzimanjem pojedinih djelatnosti kao naprimjer ubistvo, silovanje, mučenje prema pojedincima, njegov cilj nije da se ti pojedinci unište ili povrijede kao pojedinci, odnosno kao određene ličnosti, već je u funkciji provođenja rasprostranjenog ili sistematskog napada usmjerenog prema civilnom stanovništvu u cjelini.

„Žrtve ne moraju biti međusobno povezane nekim zajedničkim obilježjima, mogu pripadati različitim kategorijama osoba.“ (Bačić, F., Pavlović, Š., 2004)

3. RADNJE IZVRŠENJA ZLOČINA PROTIV ČOVJEČNOSTI

Pojedinačne radnje izvršenja odnosno oblici zločina protiv čovječnosti predstavljaju dio definicije ovog krivičnog djela. Naime, radnje izvršenja krivičnog djela zločin protiv čovječnosti zajedno sa općim dijelom predstavljaju uobičajenu strukturu zločina protiv čovječnosti. Radnja izvršenja data je alternativno i sastoji se iz niza takstativno nabrojanih djelatnosti koja svaka za sebe predstavlja samostalno krivično djelo. (Halilagić, N., 2015) Pojedini oblici

zločina protiv čovječnosti se smatraju objektivnim elementima zločina protiv čovječnosti i prema anglosaksonskoj krivičnopravnoj terminologiji (koja se koristi u Rimskom statute i Elementima krivičnih djela) spadaju u *actus reus* navedenog krivičnog djeła.² Svaka radnja izvršenja zločina protiv čovječnosti mora prevashodno da zadovolji opće elemente, a potom i posebne, specifične za svaku radnju ponaosob. Pojedinačne radnje izvršenja zločina protiv čovječnosti određene su prema vrstama radnji, kao i prema pasivnom subjektu, odnosno zaštićenom dobru koje se konkretnom radnjom povređuje, te posljedici koja uslijed određene radnje nastupa, uz mogućnost da neke radnje ne moraju da imaju krivičnopravno relevantnu posljedicu. (Škulić, M., 2005)

Radnje izvršenja zločina protiv čovječnosti su bile dosta neodređeno definisane u Londonskom sporazu-mu (1945), Zakonu br. 10 Kontrolnog savjeta, kao i u statutima Tokijskog međunarodnog suda, Međunarodnog suda za bivšu Jugoslaviju (dalje u radu MKSJ) i Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu (dalje u radu MKSR). Također, posmatrano kroz historiju svakim narednim određivanjem zločina protiv čovječnosti počev od Nürnberškog tribunala pa dalje spisak radnji izvršenja se širio odnosno svako naredno određivanje ovog krivičnog djela uvodilo je nove radnje izvršenja. Važno je istaći da je u Nürnberškom statutu kreiran spisak radnji izvršenja zločina protiv čovječnosti. To su bile sljedeće radnje izvršenja: ubistvo, istrebljenje, porobljavanje, deportacija, proganjanje i ostala nečovječna djela. Spisak radnji izvršenja zločina protiv čovječnosti od Nürnberškog statuta, posmatrano kroz primjenjenu rješenja ovog krivičnog djela, vremenom se širio. Svaka nova definicija zločina protiv čovječnosti uvodila je novu radnju izvršenja uz otvorenu mogućnost uvođenja i drugih radnji posredstvom formulacije „ostala nečovječna djela“, ili bar nove nazive već poznatih i postojećih krivičnih djela. To je vidljivo iz definicija Statuta *ad hoc* tribunal-a koje su među radnjama izvršenja zločina protiv čovječnosti uveli i zatvaranje, mučenje kao i silovanje. Dalje proširanje radnji izvršenja dolazi sa Rimskim statutom koji je u tom nabrajanju otišao najdalje i koji radnje širi kako po vrsti tako i unutar vrste. Rimski statut radnji izvršenja silovanja pridodaje i seksualno ropstvo, nasilnu trudnoću, izazivanje steriliteta, bilo koji oblik seksualnog ugrožavanja. Također, radnja izvršenja progona je proširena i pridodata su joj postupanja koja su univerzalno nedopuštena po međunarodnom pravu. Pored navedenih radnji izvršenja Rimski statut uvodi i dvije nove radnje, a to su izazivanje nestanka lica i aparthejd. Međutim, sve te promjene spiska radnji izvršenja nisu suštinskog karaktera. Spisak radnji izvršenja zločina protiv čovječnosti je

² Pored radnji izvršenja, objektivni element predstavlja i postojanje rasprostranjenog i sistematičnog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva i to je drugi dio *actus reusa*-a zločina protiv čovječnosti.

najpromjenjivija kategorija u ovom krivičnom djelu. (Halilagić, N., 2015)

4. ISTREBLJENJE KAO RADNJA IZVRŠENJA ZLOČINA PROTIV ČOVJEČNOSTI

Istrebljenje predstavlja jednu od radnji izvršenja krivičnog djela zločin protiv čovječnosti. Navedena radnja izvršenja zločina protiv čovječnosti predstavlja ubistvo velikih razmjera. Pod ovim pojmom podrazumijeva se podvrgavanje civilnog stanovništva životnim uvjetima koje između ostalog karakteriše lišavanje hrane i lijekova u namjeri da se na taj način prouzrokuje uništenje dijela civilnog stanovništva. Kao što sam naziv kaže, istrebljivanje obuhvata veliki broj žrtava. Iako se radi o radnji izvršenja zločina protiv čovječnosti koja je prisutna u svim pravnim izvorima kojima se definiše ovo krivično djelo i dalje postoje dileme u utvrđivanju kriterijuma po kojima bi se ovaj oblik zločina razlikovao od ubistva kao posebnog oblika zločina protiv čovječnosti.

Istrebljenje je postojalo kao radnja izvršenja zločina protiv čovječnosti u svakom od osnovnih izvora prava koji se odnose na ovo krivično djelo. Ovaj pojam se kao samostalno krivično djelo, a ne samo kao deskriptivno sredstvo za sažeti opis ubijanja masovnih razmjera prvi put pojavljuje u raspravama koje su prethodile usvajanju Nürnberške povelje.³ Tako je još od Nürnberškog tribunala istrebljenje uvršteno kao krivično djelo u statute međunarodnih i internacionalizovanih sudova. Izraz se u Nürnbergu prvi put pojavio u jednoj američkoj radnoj verziji teksta Nürnberške povelje poslatoj na raspravu ostalim savezničkim delegacijama 25. jula 1945. godine.⁴

³ Ranije pominjanje “istrebljenja” kao deskriptivnog izraza za činjeničnu situaciju mogu se naći na primjer u jednom od tzv. Leipziških procesa na Vrhovnom sudu u Leipzigu u Njemačkoj, neposredno nakon Prvog svjetskog rata. U postupku protiv Hansa von Schacka i Benne Kruske, Vrhovni sud je namjerno izazvanu epidemiju tifusa u jednom zarobljeničkom logoru nazvao “oružjem istrebljenja” (Anal Reichstaga, Prva legislatura, sv. 368, br. 2254-2628, In re Hans von Schack i Benno Kruska, 7. juli 1921. (tekst pravorijeka koji je shodno zakonima od 18. decembra 1919. i 24. marta 1920. objavio Vrhovni sud njemačkog Reicha, str. 90). Presuda Pretresnog vijeća MKSJ u predmetu Vasiljević, IT-98-32-T, 29. novembar 2002., fusnota 561).

⁴ “Redraft of Definitions of ‘Crimes’, Submitted by American Delegation” /”Novi nacrt definicija ‘zločina’, prijedlog američke delegacije”, 25. juli 1945., u Report of Robert H Jackson, United States Representative to the International Conference on Military Trials /Izvještaj Roberta H. Jacksona, predstavnika SAD-a na Međunarodnoj konferenciji o vojnim suđenjima/, London, 1945

Zatim je krivično djelo "istrebljenja" kao zločin protiv čovječnosti ušlo u član 6(c) Nirnberške povelje i u Nirnberšku optužnicu.⁵

"Istrebljenje" ćemo naći i u drugim međunarodnim ili nacionalnim pravnim instrumentima. Tako na primjer član 32 IV ženevske konvencije iz 1949. predviđa sljedeće: Visoke stranke ugovornice izričito zabranjuju svakoj od njih preuzimanje bilo koje mјere takve prirode da uzrokuje bilo tjelesne patnje, bilo *istrebljenje* zaštićenih osoba koje su u njihovoј vlasti. Ta se zabrana ne odnosi samo na ubistvo, mučenje, tjelesne kazne, sakaćenje i medicinske ili naučne pokuse nepotrebne za liječenje zaštićene osobe nego i na sve druge okrutnosti, bilo da ih čine civilni ili vojni službenici. (kurziv dodat)⁶

Prema Nacrtu kodeksa o zločinima protiv mira i sigurnosti čovječanstva Komisije za međunarodno pravo istrebljenje je definisano na sljedeći način: Istrebljenje je zločin koji je po samoj svojoj prirodi usmjeren protiv grupe pojedinaca. Uz to, radnja koja se koristi da bi se sproveo zločin istrebljenja uključuje element masovne destrukcije koji ne predstavlja uvjet za ubistvo.

Prema KZ BiH član 172. stav 2. tačka b) istrebljenje obuhvata usmrćivanje jedne ili više osoba što uključuje i podvrgavanje životnim uvjetima koji imaju za cilj uništenje dijela stanovništva. (Babić, M., et al., 2005) Takvo ponašanje da bi bio zločin protiv čovječnosti je bilo ili se dogodilo kao dio masovnog ubijanja pripadnika civilnog stanovništva i počinjeno je kao dio rasprostranjenog ili sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva pri čemu je počinitelj znao da je to ponašanje dio rasprostranjenog ili sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva. Imajući u vidu odredbu iz člana 172. stav 2. tačka b) smatramo ispravnim stanovište prema kojem se pod pojmom istrebljenje u kontekstu ovog krivičnog djela ne bi trebala podrazumijevati direktna ubistva, već prije svega druge forme koje dovode do uništenja ljudi, do njihovog istrebljenja, kao što je nametanje životnih uvjeta ili okolnosti koje na njih djeluju destruktivno. (Škulić, M., 2005)

Pojam „isprebljenje“ koji je upotrebljen u Rimskom statutu kao radnja izvršenja zločina protiv čovječnosti i zasniva se u velikoj mjeri i na već prisutnoj tradici

5 U tački 4 Nirnberške optužnice (Zločini protiv čovječnosti) stoji sljedeće: "Od 1. septembra 1939. progon Jevreja se udvostručio, milioni Jevreja iz Njemačke i okupiranih zemalja Zapadne Evrope slati su u zemlje Istočne Evrope na istrebljenje". Dalje se navode jevrejske žrtve masovnih ubistava i kaže da je "otvarano mnoštvo koncentracionih logora i geta u kojima su Jevreji bili zatvarani i mučeni, izglađnjivani, podvrgavani nesmiljenim zvjerstvima i na kraju istrebljivani. U Jugoslaviji je istrebljeno oko 70.000 Jevreja".

6 Pictet (ur.), Commentary on IV Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War /Komentar uz IV ženevsku konvenciju o zaštiti građanskih osoba u vrijeme rata/ (1958.), str. 223.

ji u istoriji međunarodnog krivičnog prava. Statut Međunarodnog krivičnog suda u članu 7(2)(b) definije pojam istrebljenja u smislu da istrebljenje pored masovnih ubijanja obuhvata i druge forme uništenja ljudi a to je prije svega namjerno podvrgavanje životnim uvjetima, okolnosti u kojima se promoravaju da žive, a koje na njih djeluju destruktivno, između ostalog i lišavanjem hrane i lijekova u namjeri da se na taj način prouzrokuje uništenje jednog dijela stanovništva. Istrebljenje se u navedenom stavu određuje kao uništenje dijela stanovništva. Iz navedene definicije proizlazi da se istrebljenje kao radnja izvršenja zločina protiv čovječnosti može postići i podvrgavanjem teškim životnim uvjetima. (Halilagić, N., 2015)

U Elementima je definisano istrebljenje na sljedeći način:⁷

1. Učinilac je ubio jedno ili više lica, tako što je nametnuo životne uslove sračunate da dovedu do uništenja dijela stanovništva.
2. Radnja je predstavljala ili se dogodila kao dio masovnog ubijanja pripadnika civilnog stanovništva.
3. Radnja je bila dio rasprostranjenog ili sistematskog napada uperenog protiv civilnog stanovništva.
4. Učinilac je znao da je takva radnja dio ili je namjeravao da takva radnja bude dio rasprostranjenog ili sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva.

Ad hoc tribunali su se prilikom definisanja ove radnje izvršenja zločina protiv čovječnosti opredjelili za različite kriterije. Iako su više puta procjenjivali, nisu postavili jedinstvenu definiciju.

Međunarodni *ad hoc* Tribunal za Ruandu je u nekoliko predmeta definisao pojам istrebljenja na način da je konstatovao da su uvjeti za vršenje navedene radnje izvršenja zločina protiv čovječnosti sljedeći:

1. Optuženi ili njemu podčinjena lica su učestvovali u ubijanju izvjesnih imenovanih ili opisanih lica;
2. Djelo ili propuštanje je nezakonito i namjerno;
3. Nezakonito djelo ili propuštanje je dio rasprostranjenog i sistematskog napada;
4. Napad je usmjeren na civilno stanovništvo; i
5. Napad mora biti na diskriminatorskoj osnovi: na nacionalnoj, političkoj, etničkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi.⁸

Pretresno vijeće Tribunala za bivšu Jugoslaviju u predmetu Krstić je dalo bolju definiciju istrebljenja kao radnje izvršenja zločina protiv čovječnosti gdje je u para. 503 zaključilo da: "...za utvrđivanje zločina istrebljenja, uz opće uvjete koji se odnose na zločin protiv čovječnosti, moraju postojati dokazi da je djelo bilo usmjeren protiv jedne konkretnе populacije, te da su njeni pripadnici bili ubijeni ili izvrgnuti životnim uvjetima smišljenima da prouzroče uništenje brojčano znatnog dijela te populacije".⁹

7 Član 7 stav 1. tačka b) Statuta MKS

8 Vidi Presudu MKSR u predmetu Akayesua, para. 578.

9 Pretresno vijeće MKSJ u predmetu Krstić je u paragrafima

Tribunal za bivšu Jugoslaviju dalje precizira obilježja istrebljenja, pa je Pretresno vijeće u predmetu *Vasiljević* para 229. zaključilo da su elementi istrebljenja:

1., „Materijalni element istrebljenja čini bilo koja radnja ili kombinacija radnji koje doprinose lišenju života velikog broja osoba (*actus reus*).“

2. Počinilac mora imati namjeru da liši života, izvrši teški napad na tjelesni integritet ili da nanese tešku tjelesnu povredu, posjedujući pritom objektivno moguću svijest da će takva radnja ili propust vjerojatno prouzročiti smrt, ili imati namjeru da na neki drugi način učestvuje u eliminaciji većeg broja osoba sa sviješću o tome da je njegovo djelovanje dio šireg ubilačkog poduhvata u kojem se velik broj pojedinaca sistematski određuje za ubijanje ili ubija (*mens rea*)“.

Prema Tribunalu za bivšu Jugoslaviju zločin istrebljenja obuhvata osim elemente ubistva prema članu 5. Statuta (zločin protiv čovječnosti) i jedan dodatni element. Taj dodatani elemenat za istrebljenje jest zahtjev da lišavanje života bude velikih razmjera, odnosno masovnost i da je namjera počinioča bila da svojim radnjama postigne takav ishod.¹⁰ Mada se izraz „velikih razmjera“ u prvom redu odnosi na broj žrtava lišenih života on ne podrazumijeva brojčani minimum.¹¹ Na osnovu elementa masovnog uništenja istrebljenje se razlikuje od ubistva jer je taj elemenat jedan od uvjeta za postojanje ovog krivičnog djela.¹² Također, Žalbeno vijeće MKSR zaključilo je da se „istrebljenje razlikuje od ubistva jer ono zahtjeva elemenat masovnog uništenja, koji pak nije neophodan za ubistvo“. ¹³

U tom smislu, istrebljenje je usko povezano sa

504-505. utvrdilo da je optuženi kriv za istrebljenje sljedećim riječima: „lako postoje dokazi da je među ubijenima u Potočarima (u enklavi Srebrenica) i kasnije bio manji broj žena, djece i staraca, praktički sve osobe ubijene nakon pada Srebrenice bili su vojno sposobni muškarci bosanski Muslimani. Procedura provjere u Potočarima, okupljanje tih muškaraca na mjestima zatvaranja, njihovo odvoženje na mesta egzekucije, oportunistička ubijanja ljudi iz kolone uz cestu Bratunac-Milići nakon što su uhvaćeni, sve to van svake razumne sumnje pokazuje da su svi vojno sposobni muškarci bosanski Muslimani koji su zarobljeni ili su na neki drugi način dospjeli u ruke srpskih snaga bili sistematski pogubljivani. Rezultat toga bio je da je većina vojno sposobnih muškaraca bosanskih Muslimana koji su pobegli iz Srebrenice u julu 1995. ubijena. U Srebrenici je počinjen zločin istrebljenja.“

10 Drugostepena presuda u predmetu Ntakirutimana i Ntakirutimana (MKSR), para. 522, 542; Drugostepena presuda u predmetu Stakić, para. 260.

11 Drugostepena presuda u predmetu Ntakirutimana i Ntakirutimana (MKSR), para. 516; Drugostepena presuda u predmetu Stakić, para. 260.

12 Prvostepena presuda MKSR u predmetu Akajes, str. 591-592.

13 Elizaphan Ntakirutimana i drugi, Predmet br. ICTR-96-10-A and ICTR-96-17-A, Presuda Žalbenog vijeća, 13.12.2004., para. 516.

zločinom genocida.¹⁴ Međutim, za razliku od genocida, optuženi ne mora imati namjeru da uništi grupu ili dio te grupe iako istrebljenje također mora biti kolektivno, a ne samo usmjereno na izdvojene pojedince.¹⁵ Na osnovu prethodno izložene prakse ad hoc tribunal-a o definiciji istrebljenja možemo konstatovati da su osnovna obilježja istrebljenja kao radnje izvršenja zločina protiv čovječnosti sljedeća:

- a) učinitelj ubije¹⁶ jednu ili više osoba, što uključuje i podvrgavanje životnim uvjetima koji imaju za cilj uništenje stanovništva,
- b) ponašanje je bilo ili se dogodilo kao dio masovnog ubijanja pripadnika civilnog stanovništva,
- c) ponašanje je počinjeno kao dio rasprostranjenog ili sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva,
- d) učinitelj je znao da je to ponašanje dio ili je imao namjeru da bude dio rasprostranjenog ili sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva. (Halilagić, N., 2015)

Neophodno je istaći i činjenicu da bi slučajevi lišavanja života predstavljali istrebljenje oni moraju biti dio istog događaja pri čemu se uzimaju u obzir faktori poput vremena i mesta lišavanja života, izbora žrtava i načina na koji su lišene života.¹⁷ U samoj sudskoj praksi kada se govori o pojedinačnom ubistvu kao istrebljenju zaključeno je da učinilac može biti kriv za istrebljenje ako ubije ili stvari uvjete života koji ubiju jednu osobu, ukoliko je svjestan da su njegove radnje ili propusti dio događaja masovnog ubistva.¹⁸ Shodno navedenom učinitelj će biti kriv za istrebljenje ako ubija ili stvara uvjete života koji dovode do usmrćenja makar i jedne osobe, ako je svjestan da njegove radnje ili propusti čine dio događaja masovnog ubijanja.

Dakle, da bi se pojedinačno ubistvo moglo smatrati dijelom istrebljenja potrebno je da je dijelom događaja masovnog ubijanja.¹⁹

Ovdje mora postojati kontinuitet vremena i mesta radnje.²⁰

14 Nacrt kodeksa krivičnih djela protiv mira i bezbjednosti čovječanstva KMP-a, Report of the International Law Commission on the work of its 48th session, 6. maj - 26. juli 1996., Official Documents of the United Nations General Assembly's 51st session, Supplement no. 10 (A/51/10), član 18, str. 118.

15 Prvostepena presuda MKSJ u predmetu Brđanin, para. 390.

16 Ubistvo može biti počinjeno raznim metodama ubijanja, izravno ili neizravno.

17 Navedeni stav zastupljen je u sudskoj praksi; Prvostepena presuda MKSJ u predmetu Stakić, para. 640; Prvostepena presuda MKSJ u predmetu Blagojević i Đokić, para. 573

18 Prvostepena presuda u predmetu Kayishema (MKSR), para. 147; Prvostepena presuda u predmetu Bagilishema (MKSR), para. 88.

19 Prvostepena presuda MKSR u predmetu Kayishema fusnota 49.

20 Prvostepena presuda MKSR u predmetu Kayishema i Ruzindana, para. 147.

Obzirom na to, „događaj ubijanja“ postoji ako među počinjenim ubistvima postoji blizina u pogledu vremena i prostora.²¹ Međutim, kao što smo naveli osim ubistva i ostala djela ili propusti također mogu predstavljati istrebljenje. (Halilagić, N., 2015) S obzirom na navedenu činjenicu istrebljenje kao radnja izvršenja zločina protiv čovječnosti također obuhvata i stvaranje životnih uvjeta koji su sračunati da prouzrokuju uništenje dijela stanovništva. To znači da je optuženi proizveo uvjete koji su u konačnici prouzrokovali masovne smrti kao što je zatvaranje velikog broja pojedinaca i uskraćivanje osnovnih životnih potreba, hrane i ljekarske pomoći.²² Svako posredno djelo ili propust, ili kumulativne radnje ili propusti koji direktno ili indirektno uzrokuju smrt ciljane grupe pojedinaca također se mogu okarakterizirati kao istrebljenje.²³

Pretresno vijeće Tribunala za bivšu Jugoslaviju u predmetu *Krstić* para. 501. smatralo je i da: „Sam termin “istrebljenje” snažno upućuje na počinjenje zločina masovnih razmjera, što s druge strane prepostavlja znatan stepen pripreme i organizacije. Valja ipak primijetiti da se “istrebljenje” teoretski može primijeniti na počinjenje zločina koji nije “rasprostranjen”, no koji se usprkos tome svodi na uništenje jedne cijele populacije, razlučive na osnovu neke karakteristike (ili karakteristika) koje nisu obuhvaćene Konvencijom o genocidu, pri čemu se ta populacija sastoji od relativno malog broja ljudi.

Za istrebljenje kao radnju izvršenja zločina protiv čovječnosti postoje određene dileme. Naime, te nejasnoće se prvenstveno odnose na njegovo tumačenje i određivanje njegove suštine. Gledano kroz historiju ni ti jedan od međunarodnih sudova nije stvarno pokušao precizno definisati ovo krivično djelo ili bar definisati po čemu se ono razlikuje od ostalih zločina protiv čovječnosti.²⁴

Kao što smo već prethodno naglasili ne postoji kriterij, odnosno ne postoji jasna granica koja se odnosi na broj ubijenih, a koji bi omogućio da se ovaj oblik zločina jednostavno razgraniči od „običnih“ ubistava. Naime, uvjet da se lišavanje života vrši u velikim razmjerama ne podrazumijeva postojanje minimalnog broja žrtava. Koliki je broj žrtava potreban da bi postojalo lišavanje života u velikim razmjerama nije preciziran i utvrđuje se od slučaja do slučaja. Pretres-

21 Prvostepena presuda MKSR u predmetu Kayishema, fuznota 49.

22 Prvostepena presuda MKSR u predmetu Kayishema, para. 146; Prvostepena presuda MKSJ u predmetu Brđanin, para. 389.

23 Prvostepena presuda MKSR u predmetu Rutaganda, para. 83; Prvostepena presuda MKSJ u predmetu Brđanin, para. 389; Athanase Seromba, Predmet br. ICTR-2001-66-A, Presuda Žalbenog vijeća, 12.3.2008, para. 189.

24 Prvostepena presuda MKSJ u predmetu Krstić, para. 492: „Međutim, iako se teretilo za zločin istrebljenja, presude su se općenito oslanjale na širi pojam zločina protiv čovječnosti i nisu dale nikakvu konkretnu definiciju termina „istrebljenje“.“

no vijeće Tribunala za bivšu Jugoslaviju je u predmetu *Krstić* para. 502. konstatovalo da: „definiciju treba tumačiti u smislu da se odnosi na uništenje brojčano znatnog dijela dotične populacije“. Međutim, kada je riječ o broju umiješanih pojedinaca neophodno je navesti zaključak istog vijeće, gdje se u para. 501. kaže: „dok istrebljenje uopćeno govoreći uključuje velik broj

žrtava, taj zločin može postojati i u slučajevima kada je broj žrtava ograničen“.

Kada je riječ o pojmu „masovnosti“, koji se veže za istrebljenje neophodno je ukazati da on može značiti „širokih razmjera“, ali nam također navedeni pojam ne sugerira najmanji broj žrtava ubijanja,²⁵ te je taj broj neophodno utvrditi u svakom pojedinačnom slučaju koristeći se zdravorazumskim pristupom.²⁶ Ad hoc Tribunali, iako su više puta procjenjivali, ipak nisu postavili jedinstvenu formulu. Tako imamo različite „situacije“ koje su označene kao istrebljenje što je vidljivo npr. u predmetu *Stakić* (MKSJ), u slučajevima koje je pretresno vijeće okvalifikovalo kao istrebljenje ubijeno je, redom: najmanje 128 osoba²⁷, oko 120 osoba²⁸, oko 200 osoba²⁹, i 77 osoba³⁰.

Na sličan način postupa i Tribunal za Ruandu gdje je u predmetu Akayesu smatrao da se davanje naredbe za ubistvo 16 civila može smatrati „masovnim ubijanjem“. ³¹

Kada je riječ o kriteriju, odnosno o ocjeni o tome da li je ovaj uvjet ispunjen, kao što smo već napomenuli on se mora utvrditi od slučaja do slučaja, analizom svih relevantnih faktora.³² U samoj praksi stav je da se istrebljivanje može dokazati „zbirom odvojenih i nep-

25 Stakić, Presuda Žalbenog vijeća MKSJ para. 260-261; Ntakirutimana i drugi, Presuda Žalbenog vijeća para. 516; Jean De Dieu Kamuhanda, Predmet br. ICTR-99-54A-T, Prvostepena presuda, 22.01.2004., para.692; Juvénal Kajelijeli, Predmet br. ICTR-98-44A-T, Prvostepena presuda, 01.12.2003., para. 891; Ignace Bagilishema, Predmet br. ICTR-95-1T, Prvostepena presuda, 07.06.2001., para. 87; Kayishema, Prvostepena presuda para. 142.

26 Prvostepena presuda MKSR u predmetu Kayishema, para. 145.

27 Presuda pretresnog vijeća u predmetu Stakić (jul 2003), para. 206 i 653 (masovno ubistvo u logoru Keraterm, 20. ili 21. jula 1992).

28 Ibid., para. 211-212 (ubistvo muškaraca koji su 5. avgusta 1992. godine izvedeni iz logora Keraterm radi premještanja u logor Omarska)

29 Ibid., para. 215-219 i 653 (ubistvo na Korićanskim stijenama na planini Vlašić, 21. avgusta 1992. godine)

30 Ibid., para. 269 i 653 (broj se odnosi na osobe ubijene u srpskom oružanom napadu na većinsko hrvatsko selo Briševu, koji je započeo 27. maja 1992. godine)

31 Prvostepena presuda MKSR u predmetu Akayesu, para. 735-43.

32 Prvostepena presuda u predmetu Stakić, par. 640; Prvostepena presuda MKSJ u predmetu Brđanin, para.

391; Prvostepena presuda u predmetu Blagojević i Đokić, para. 573. Relevantni faktori obuhvataju “vrijeme i mjesto lišavanja života, izbor žrtava i način na koji su lišene života”, Prvostepena presuda u predmetu Krajišnik, para. 716. Vidi i Prvostepenu presudu MKSR u predmetu Nahimana i drugi, para. 1061.

ovezanih događaja, odnosno na agregatnoj osnovi“, u slučajevima kada veliki broj ubistava nije izvršen tokom jednog incidenta na ograničenom prostoru i unutar kratkog perioda.³³

Tribunal za bivšu Jugoslaviju zaključuje da se „krivična odgovornost za “istrebljenje” može pripisati samo licima koja su odgovorna za veliki broj usmrćivanja, čak i onda kada su u to bila umiješana izdaleka ili posredno“. Obzirom na ovaj stav možemo zaključiti, a što je također i stav MKSR da optuženi u ubijanjima može učestvovati posredno ili izdaleka.³⁴ Odgovornost za jedno ili ograničeni broj takvih lišenja života nije dovoljna. Važno je također istaći da se ne traži da počinilac bira žrtve na nacionalnoj, etničkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi.³⁵ Kod ovog djela nije nužno da se žrtve istrebljivanja precizno identifikuju po imenu, odnosno navesti njihova imena već je dovoljno je da se dokaže da je lišavanje života vršeno u velikim razmjerama.³⁶

Na osnovu izloženih karakteristika radnje izvršenja istrebljenja do kojih smo došli proučavajući sudsku praksu može se zaključiti također da kako bi se konstatovalo da je lice počinilo istrebljenje nije dovoljno da je počinilac imao namjeru da liši života velik broj pojedinaca ili da izvrši teški napad na tjelesni integritet ili da nanese tešku ozljedu imajući pritom objektivno moguću svijest o tome da postoje svi izgledi da će takva radnja ili propust uzrokovati smrt kao kad je posrijedi ubistvo. Kod ovog djela potrebno je da je počinilac znao za širu zamisao kolektivnog ubistva i bio voljan učestvovati. Tako da element mens rea kod istrebljivanja zahtjeva da se radnja ili propust učine s namjerom da se lica liše života u velikim razmjerama ili sa svješću o tome da će vjerovatno posljedica te radnje ili propusta biti smrt velikog broja ljudi. (Halilagić, N., 2015) Potrebno je da je počinilac znao za širu zamisao kolektivnog ubistva i bio voljan učestvovati³⁷. Isto vijeće je dalje zaključilo: „Počinilac mora imati namjeru da liši života, izvrši teški napad na tjelesni integritet ili da nanese tešku tjelesnu povredu, posjedujući pritom objektivno moguću svijest da će takva radnja ili propust vjerojatno prouzročiti smrt, ili imati namjeru da na neki drugi način učestvuje u eliminaciji većeg broja osoba sa svješću o tome da je njegovo djelovanje dio šireg ubilačkog poduhvata u

33 Prvostepena presuda MKSJ u predmetu Brđanin, para. 391. Vidi i Prvostepenu presudu u predmetu Stakić, para. 640.

34 Prvostepena presuda MKSR u predmetu Rutaganda, para. 81; Prvostepena presuda MKSR u predmetu Kayishema, para. 146.

35 Prvostepena presuda MKSJ u predmetu Krstić, para. 499-500; Prvostepena presuda MKSJ u predmetu Stakić, para. 639.

36 Drugostepena presuda MKSR u predmetu Ntakirutima, para. 521, što je podržano u Drugostepenoj presudi MKSJ u predmetu Stakić, para. 552.

37 Prvostepena presuda MKSJ u predmetu Vasiljević, para. 228.

kojem se velik broj pojedinaca sistematski određuje za ubijanje ili ubija (*mens rea*)³⁸. Najzad valja spomenuti i to da element „masovnosti“ znači da se *actus reus* istrebljenja može dokazati zbirom odvojenih i nepovezanih događaja, odnosno na kumulativnoj osnovi.³⁹ Što se tiče diskriminatorske namjere potrebno je naglasiti da ona nije neophodna za ovu radnju izvršenja zločina protiv čovječnosti. To je vidljivo iz stava Pretresnog vijeća Tribunala za bivšu Jugoslaviju u predmetu *Krstić*, paragraf 500 gdje se kaže: „...zločin istrebljenja postoji kada je djelo usmjereno protiv jedne cijele grupe pojedinaca, čak ako i nije utvrđena nikakva diskriminatorna namjera ili namjera da se grupa uništi kao takva na nacionalnoj, etničkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi. Isto vrijedi i za situaciju u kojoj ciljana populacija nema nikakve zajedničke nacionalne, etničke, rasne ili vjerske karakteristike“.

Na kraju ćemo spomenuti razliku između istrebljenja kao radnje izvršenja zločina protiv čovječnosti i genocida. Naime, genocid se također može sastojati u „namjernom podvrgavanju određene skupine životnim uvjetima kojima je cilj njezino potpuno ili djelomično fizičko uništenje“, pa se ta razlika ogleda u namjeri. Kod genocida se uvijek mora raditi o *dolus specialis* – postupanju s ciljem da se neka skupina u potpunosti ili djelomično fizički uništi, dok je kod zločina protiv čovječnosti dovoljno da *tempore criminis* počinitelj zna (bude svjestan) da je krivično djelo koje čini dijelom rasprostranjenog ili sistematskog napada protiv civilnog stanovništva.

5. ZAKLJUČAK

Zločinom protiv čovječnosti negira se pojam „humanosti“, te predstavlja ozbiljne povrede ljudskog dostojarstva ili degredirajućeg tretmana pojedinca ili grupe ljudi. Nehuman i neljudski način izvršenja zločina protiv čovječnosti degradira cijelu ljudsku zajednicu, čovječanstvo. Zbog toga sa izvršenjem bilo koje radnje izvršenja ovog djela pored povrede pasivnog subjekta, povređuje se i cjelokupno čovječanstvo. Zločini protiv čovječnosti počinjeni u Bosni i Hercegovini za vrijeme minulog rata predstavlja vrhunac ljudskog zla koje je rezultat ljkog djelovanja. Karakteristično za krivično djelo zločin protiv čovječnosti, a što bi želili posebno naglasiti jest visok stepen okrutnosti, nehumanosti ispoljen od strane njegovih počinilaca, njegova masovnost kao i veliki broj žrtava. Zbog ovih karakteristika se redovno naglašava da krivično djelo zločin protiv čovječnosti zajedno sa genocidom, jedno od najtežih međunarodnih zločina. Kao potvrda ove činjenice jeste posebno naglašavanje ovih karakteristika i u Konvenciji o nezastarijevanju ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti, kao i u članu 7. Statuta Međunarodnog

38 Ibid. para. 229.

39 Prvostepena presuda MKSJ u predmetu Brđanin, para. 391; Prvostepena presuda MKSJ u predmetu Radislav Krstić, para. 501.

krivičnog suda. Istrebljenje predstavlja jednu od radnji izvršenja krivičnog djela zločin protiv čovječnosti.

Iz rada se može zaključiti da ova radnja izvršenja predstavlja ubistvo velikih razmjera. Na osnovu navedenog mišljenja smo da bi lice počinilo istrebljenje nije dovoljno da je počinilac imao namjeru da liši života velik broj pojedinaca ili da izvrši teški napad na tjelesni integritet ili da nanese tešku ozljedu imajući pritom objektivno moguću svijest o tome da postoje svi izgledi da će takva radnja ili propust uzrokovati smrt kao kad je posrijedi ubistvo. Na kraju želili bi da naglasimo činjenicu, a koja je vidljiva na osnovu činjenica koje su u radu prezentirane, da se istrebljenje odnosno zločin protiv čovječnosti ne dešava sam po sebi, već da iza njega uvijek stoji određena politika kao njegov pokretač.

LITERATURA

1. Babić, M., et al.; Komentari krivičnih/kaznenih zakona u Bosni i Hercegovini, 2005., Sarajevo: Savjet/Vijeće Evrope,
2. Bačić, F., Pavlović, Š.; Komentar kaznenog zakona, 2004., Zagreb: Organizator,
3. Dimitrijević, V., et all.; Haške nedoumice, 2010., Beograd: Beogradski centar za ljudska prava,
4. Halilagić, N.; Zločin protiv čovječnosti u savremenom krivičnom pravu, 2005., Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava,
5. Lazarević, Lj., Vučković, B., Vučković, V.; 2004., Cetinje: Komentar krivičnog zakona Crne Gore,
6. Škulić, M.; Međunarodni krivični sud - nadležnosti i postupak, 2005., Beograd: Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Beogradu,
7. Šurlan, T. ; Zločin protiv čovječnosti u međunarodnom pravu, 2011., Beograd: Službeni glasnik,

Strateški dokumenti Bosne i Hercegovine kao odgovor na organizovani kriminalitet

Strategic documents of Bosnia and Herzegovina as an answer to organized crime

Sažetak:

Organizovani kriminalitet, kao i ostali oblici kriminaliteta, jeste društveno negativna i sankcionisana pojava, te je obuhvaćen predmetom proučavanja, prije svega krivičnog, materijalnog i procesnog prava, ali i kriminoloških i kriminalističkih nauka, kriminalne politike, nauka bezbjednosti, socioloških i drugih nauka. Istraživanja o bezbjednosnim aspektima organizovanog kriminaliteta pokazala su da je kriminalitet jedan od najaktuelnijih problema u svim savremenim zemljama, pa tako i Bosni Hercegovini, što potvrđuje i činjenica da je on u stalnom porastu. Zbog njegove društvene opasnosti i štetnosti, sva društva nastoje da ga suzbiju (bilo preventivno ili represivno) stalnim pronalaženjem adekvatnijih i efikasnijih metoda i sredstava. Na osnovu rezultata terijskog i empirijskog istraživanja o strateškim dokumentima Bosne i Hercegovine kao odgovoru na organizovani kriminalitet, izvedeni su i određeni zaključci koji su ili će biti u funkciji daljeg efikasnog suprotstavljanja organizovanom kriminalitetu.

Ključne riječi:

organizovani kriminalitet, bezbjednost, bezbjednosni rizici i prijetnje, strateški dokumenti, metode istraživanja, sredstva i metode suzbijanja organizovanog kriminaliteta.

Summary:

Organized crime, as well as other forms of crime, is a socially negative and sanctioned phenomenon, and it is a subject of study of, above all criminal, but also material and procedural law, as well as criminology, criminalistics, criminal politics, security studies, sociological and other sciences. Investigations on the security aspects of organized crime have shown that crime is one of the biggest problems in all modern countries, including Bosnia and Herzegovina, which is confirmed by the fact that it's rates steadily continue to grow. Because of its social danger and harm, all societies are trying to suppress it (either using methods of prevention or repression), constantly finding more adequate and more efficient methods and resources. Based on the results of theoretical and empirical research, certain conclusions have been made from the aspect of security sciences, which are or will be in service of further effective countering organized crime

Key words:

organized crime, security, security risks and threats, strategic documents, research methods, means and methods of combating organized crime.

1. UVOD

Organizovani kriminalitet, kao i ostali oblici kriminaliteta, jeste društveno negativna i sankcionisana pojava, te je obuhvaćen predmetom proučavanja, prije svega krivičnog, materijalnog i procesnog prava, ali i kriminoloških i kriminalističkih nauka, kriminalne politike, nauka bezbjednosti, socioloških i drugih nauka. Multidisciplinarnost predmeta proučavanja, različitost oblika ispoljavanja, široka tipologija kriminalnog organizovanja i drugo u nauci, ali i praksi, izazivaju mnoge dileme koje do izražaja posebno dolaze pri definisanju organizovanog kriminaliteta. Pitanje definisanja organizovanog kriminaliteta smatramo vrlo bitnim prethodnim pitanjem u suprotstavljanju organizovanom kriminalitetu, jer od tačnog određenja organizovanog kriminaliteta zavisi i čitav niz daljih procesnih mehanizama usmjerenih ka razotkrivanju i dokazivanju konkretnih oblika organizovanog kriminaliteta.¹

Različiti teorijski pristupi u određivanju organizovanog kriminaliteta podrazumijevaju shvatanje organizovanog kriminaliteta sa aspekata različitih nauka. Razlog tome je što se radi o višedimenzionalnom društvenom fenomenu, što implicira potrebu multidisciplinarnog pristupa u shvatanju pojma organizovanog kriminaliteta, kako bi se što bolje spoznao fenomen organizovanog kriminaliteta i unaprijedile metode otkrivanja i istrage krivičnih djela organizovanog kriminaliteta. Naime, radi se o srodnim naukama, ali koje određivanju organizovanog kriminaliteta prisupaju u skladu sa svojim predmetom proučavanja, što u određenoj mjeri dovodi do različitog shvatanja organizovanog kriminaliteta.² Međutim, pored tih različitosti koje su prvenstveno teorijskog i metodološkog karaktera, postoje i određene sličnosti, što svakako doprinosi izučavanju fenomena organizovanog kriminaliteta. U tom kontekstu se organizovani kriminalitet posmatra istovremeno sa više aspekata, kao što su: bezbjednosni, kriminološki, sociološki, politički, krivičnopravni, međunarodnopravni aspekti, i drugi. Bezbjednosni aspekti proučavaju organizovani kriminalitet bilo kao oblik ugrožavanja, prijetnju ili rizik bezbjednosti, kriminologija proučava oblik i forme njegovog ispoljavanja, kao i uslove i uzroke koji dovode do organizovanog kriminaliteta, dok krivičnopravne nauke normiraju (inkriminisu)

1 Šire o ovome vidjeti u: Šikman, M. (2009). Problemi različitog shvatanja pojma organizovanog kriminaliteta. Bezbjednost, policija, građani, 1/09, str. 89.

2 Vidjeti u: Škulic, M. (2003). Organizovani kriminalitet – pojam i krivično procesni aspekti. Beograd: Dosije, str. 28 –29. Vidjeti i u Modly, D. (1998). Priručni kriminalistički leksikon. Sarajevo: Fakultet kriminalsitičkih nauka, str. 520.

takva ponašanja.³

2. STRATEŠKI DOKUMENTI BOSNE I HERCEGOVINE KAO ODGOVOR NA ORGANIZOVANI KRIMINALITET

Kao i ostale zemlje u regiji, EU i svijetu, Bosna i Hercegovina već više godina usvaja i donosi političko - programske dokumente bezbjednosti kao što su strategije za borbu protiv organizovanog kriminaliteta, terorizma, pranja novca, korupcije i dr. Takvi političko -programski dokumenti za sve subjekte sistema bezbjednosti određuju strateške i magistralne pravce aktivnosti koje trebaju biti u službi „zajedničkog dobra“, te suvereniteta Bosne i Hercegovine. Savjet ministra Bosne i Hercegovine je u proteklom periodu usvojio tri strategije (strateška dokumenta) i to: Strategiju za borbu protiv organizovanog kriminala i korupcije (za period 2006 - 2009), Strategiju Bosne i Hercegovine za borbu protiv organizovanog kriminala (za period 2009 - 2012) i Strategiju za borbu protiv organizovanog kriminala u Bosni i Hercegovini (za period od 2014 - 2016).⁴

Mnogi zvaničnici i autori iz bezbjednosne oblasti u našoj zemlji istakli su da usvojeni strateški dokumenti predstavljaju važan korak naše zemlje u pridruživanju EU, ali i jasnju opredijeljenost Bosne i Hercegovine da u najvećoj mogućoj mjeri da doprinos u borbi protiv, evidentno, globalnog problema. Strategijom za borbu protiv organizovanog kriminala i korupcije za period 2014 - 2016 godina utvrđuje se politika u oblasti uspostavljanja efikasnog sistema za borbu protiv organizovanog kriminala, definišu strateški ciljevi, uloge i odgovornost svih subjekata i određuju okviri za izradu planova implementacije.

Dosadašnja iskustava i fragmentarna istraživanja u izradi i praćenju realizacije strategija za borbu protiv organizovanog kriminala, osobito akcionih planova, ukazuju na potrebu da se kroz empirijska istraživanja, dođe do validnih podataka o tome koliko subjekti sistema bezbjednosti Bosne i Hercegovine posjeduju

3 Šire o ovome vidjeti u: Šikman, M. (2009). Problemi različitog shvatanja pojma organizovanog kriminaliteta. Bezbjednost, policija, građani, 1/09, str. 89-91. Također, o problemima različitog shvatanja pojma organizovanog kriminaliteta pogledati i u: Kico, A. (2017). Bezbjednosni aspekti organizovanog kriminaliteta kao problema bezbjednosti Bosne i Hercegovine. U: Zbornik radova „MASTA 2017. godine Mostar“ iz oblasti: sigurnosti, menadžmenta i ekonomije, zdravstva i drugih oblasti održanog 10. 06. 2017. godine u Mostaru, Banja Luka: Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, str. 123-124.

4 Šire o ovome vidjeti u Kržalić, A., et.al. (2014). Studija o organizovanom kriminalu u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Centar za sigurnosne studije, str. 41

znanje i informisanost o strateškim domumentima, kakve stavove imaju o strategijama, te kakva su opredjeljenja, odnosno ocjene uticaja strategija na suprotstavljanju organizovanom kriminalitetu u Bosni i Hercegovini. S tim ciljem u ovom radu predstavljeni su rezultati empirijskih istraživanja, odnosno prezentirani su odgovori eksperata iz naučnih institucija (sociološke, pravne, kriminološke i bezbjednosne naravi), kao i agencija za provedbu zakona kao što su Državna agencija za istrage i zaštitu (SIPA), Uprava za indirektno/ neizravno oporezivanje Bosne i Hercegovine, Granična policija BiH, Obavještajno sigurnosna/bezbjednosna agencija Bosne i Hercegovine, Policija Republike Srpske, Policija Federacije Bosne i Hercegovine, te Policija Brčko Distrikta, kao i eksperata iz oblasti bezbjednosnih, pravnih, socioloških i kriminoloških nauka na način kako slijedi. Ovaj dio rada treba da prikaže pozitivne elemente, ali i dileme vezane za Strategiju i Akcioni plan, kao i da istakne važnost strateškog pristupa u borbi protiv organizovanog kriminaliteta.

Također, ovaj dio empirijskih istraživanja posebno je važan i zbog broja agencija i institucija koje su pojavljene u Strategiji, a koje možemo zvati subjektima bezbjednosti, odnosno institucionalnim kapacitetima za suprotstavljanje organizovanom kriminalu i korupciji. S tim u vezi, postavlja se logično pitanje, da li sve mјere koje su precizirane u u Strategiji mogu biti učinkovito realizovane? Naime, u Studiji o organizovanom kriminalu u Bosni i Hercegovini koju je izdao Centar za sigurnosne studije iz Sarajeva navedeno je sljedeće: „Sagledavajući pregled bosanskohercegovačkih institucionalnih kapaciteta za borbu protiv organizovanog kriminaliteta, može se konstatovati da ti kapaciteti postoje. Oni postoje u velikom broju i sa dosta širokim spektrom kapaciteta, od zakonodavnih, operativnih, preko savjetodavnih i kontrolnih kapaciteta. Kada su u pitanju zakonodavni kapaciteti, BiH ima 14 zakonodavnih subjekata – skupština. Što se tiče izvršnih subjekata, oni su još brojniji: postoji 14 vlada, 21 tužilaštvo i 67 sudova. Dodamo li ovim kapacitetima još policijske i sigurnosne agencije i Ministarstvo bezbjednosti, onda dolazimo do impozantnog broja od 142 institucije koje imaju svoje mjesto i ulogu u borbi protiv organizovanog kriminaliteta.“⁵ Takođe, dvojbeno je da li Radna grupa koja je imenovana od strane Vijeća ministara Bosne i Hercegovine, koja je izradila Strategiju za borbu protiv organizovanog kriminala može realizovati sljedeće zadatke: koordiniranje aktivnosti predviđenih Strategijom i akcionim planovima, nadzor i praćenje nad implementacijom Strategije i njenih ciljeva, podnošenje izvještaja Vijeću ministara o sprovоđenju Strategije, te

5 Šire o ovome vidjeti u Kržalić, A., et.al. (2014). Studija o organizovanom kriminalu u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Centar za sigurnosne studije, str. 46.

predlaganje revidiranja Strategije u skladu sa potreba-ma.

Sa aspekta bezbjednosnih nauka u periodu od 2014-2016. godine u okviru doktorskog studija sa temom „Organizovani kriminalitet kao problem bezbjednosti Bosne i Hercegovine“, pored ostalih, izvršena su empirijska istraživanja, te prezentirani rezultati, diskusija i zaključci o grupi pitanja o strateškim dokumenti Bosne i Hercegovine kao odgovoru na organizovani kriminalitet (15).⁶

3. METODOLOŠKI OKVIR EMIPRIJSKOG ISTRAŽIVANJA

Jedna od osnovnih karakteristika bezbjednosnih nauka interdisciplinarnost i multidisciplinarnost, vodeći računa da se ova dva pojma posmatraju zajedno. U tom smislu, gotovo svaki istraživač na području bezbjednosnih nauka susreće se sa problemom da u moru radova prepozna, u naučno-istraživačkom smislu, relevantne naučne radove, koji ne zadovoljavaju samo pojedinačne interese nekih od pomenutih naučnih polja. S obzirom na svoju interesnu univerzalnost i prisutnost u svim ostalim, ne nužno naučnim, bezbjednosni podaci, informacije, znanje, stavovi, mišljenja i opredjeljenja produkuju se širom palete čovjekovog djelovanja. To znači da se bezbjednost i problemi bezbjednosti, uključujući u to i organizovani kriminalitet, tretiraju partikularno i različito za različite socio-političke trenutke i potrebe.

Postoji još jedan ograničavajući faktor, moglo bi se reći uticajni aspekt na ovaj problem pronalaženja i referenciranja na odgovarajuće naučne radove iz posmatranog naučnog područja. Riječ je o geopolitičkom predznaku jednog broja radova, koji posljedično mogu usmjeriti istraživača, da ne sumnjajući u njihovu relevantnost, ne ode u krivom pravcu. Između ostalog, razlog za ovakvu složenost problema izbora i oslanjanja na relevantnu literaturu, gore spomenuta multi/inter disciplinarnost koja, između ostalih, snažno utiče na prisutno shvatanje da ne postoji oblast/polje bezbjednosnih nauka. Kako drugačije objasnitи da po OECD Frascati priručniku⁷ ne postoje prepoznate bezbjednosne nauke. Kao metodološki okvir empirijskog istraživanja o strateškim dokumenti Bosne i Hercegovine kao odgovoru na organizovani kriminalitet izabrane su:

6 Kico, A. (2016). Organizovani kriminalitet kao problem bezbjednosti Bosne i Hercegovine. Doktorska disertacija. Banja Luka: NUBL, Fakultet za bezbjednost i zaštitu.

7 Frascati Manual – Proposed Standard Practice for Surveys on Research Experimental Development, <http://www.oecd.org/sti/inno/frascatimanual.htm>, Pristup 22.11.2015. godine.

Metoda modeliranja⁸, Teorija sistema kao metoda⁹, Modifikovana metoda anketiranja sa intervjouom¹⁰, Modifikovana Delfi metoda sa ekspertskim ocjenjivanjem¹¹, Statistička metoda¹².

Da bi cijelu zamisao empirijskog istraživanja bilo moguće realizovati, polazni model je razvijen na osnovama teorije sistema. Zatim je taj polazni model - sistem pretvoren u Anketni upitnik. Anketni upitnik je primjenom Delfi metode ponuđen ekspertima na ocjenu. Na kraju je, uzimajući u obzir polazni model i ocjene eksperata, urađen završni model interakcije bezbjednosnog sistema i organizovanog kriminaliteta sa osnovnim ciljem povećanja efektivnosti bezbjednosnog sistema u borbi protiv organizovanog kriminaliteta. Na navedeni način kreirano je ovo istraživanja sa ciljem dobijanja vrijednosnih stavova, sudova i mišljenja. Anketni upitnik je napravljen kao kombinacija otvorenih i zatvorenih pitanja (sa ponuđenim odgovorima nabranjanja i ponuđenim odgovorima intenziteta) i intervjiju pitanja. Na osnovu polaznog modela empirijskog istraživanja konstruisan je anketni upitnik, u okviru kojeg je bila i Grupa pitanja o strateškim dokumentima kao odgovoru na organizovani kriminalitet sa 15 pitanja, strukturirana na način kako je prezentiran u poglavljju *Fragmentaran prikaz rezultata empirijskog istraživanja o grupi pitanja o strateškim dokumentima kao odgovoru na organizovani kriminalitet.*

U empirijskom dijelu ovog rada bilo je ciljano odabran 13 eksperata iz oblasti pravnih, bezbjednosnih, socioloških i kriminoloških nauka, te eksperti iz subjekata sistema bezbjednosti koji imaju višegodišnje iskustvo na preveniranju, te istraživanju i dokumentovanju krivičnih djela organizovanog kriminaliteta, a rade u: Državna agencija za istrage i zaštitu (SIPA), Granična policija (GP BiH), Obavještajno-bezbjednosna agencija (OSA/OBA BiH), Ministarstvo unutrašnjih poslova entiteta Republika Srpska, Ministarstvo unutrašnjih poslova entiteta Federacije BiH, Policija Brčko Distrikta BiH, Uprava za indirektno

8 Prema: Zelenika, R. (2000). Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela, str. 347.; Černiček, I. (2006). Uvod u teoriju globalnog razmišljanja. Novi Sad: CEKOM, str. 419; Termiz, Dž. (2014). Specifičnosti metodologije istraživanja u bezbjednosnoj djelatnosti. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Sarajevo; Tanjga, R., Tanjga, M. (2013). Metodologija naučno-istraživačkog rada. Banja Luka: ISA - elektronsko izdanje

9 Prema: Šešić, B. (1974). Opšta metodologija. Beograd: Naučna knjiga, str. 17.

10 Zelenika, R. (2000). Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela, Rijeka: Ekonomski fakultet u Rijeci, str. 366- 377.

11 Zelenika, R. (2000). Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela, Rijeka: Ekonomski fakultet u Rijeci, str. 387.

12 Černiček, I. (2006). Uvod u teoriju globalnog razmišljanja. Novi Sad: CEKOM, str. 419-421.

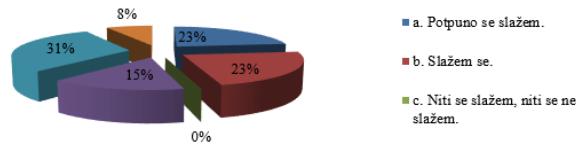
oporezivanje BiH, s tim da su iz pojedinih agencija anketni upitnik popunjavalna i po dva eksperta.

4. FRAGMENTARAN PRIKAZ REZULTATA EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA O GRUPI PITANJA O STRATEŠKIM DOKUMENTIMA KAO ODGOVORU NA ORGANIZOVANI KRIMINALITET

U ovom dijelu rada prezentirani su rezultati (odgovori i prijedlozi eksperata) na grupu pitanja o strateškim dokumentima kao odgovoru na organizovani kriminalitet (petnaest pitanja). U tom smislu sistem bezbjednosti (subjekti sistema bezbjednosti), kao i strateški dokumenti koji su osnova za djelovanje subjekata sistema bezbjednosti, prioritetno jesu predmet istraživanja bezbjednosnih nauka. Empirijski dio istraživanja u okviru kojeg su predstavljeni odgovori i prijedlozi eksperta o strateškim dokumentima Bosne i Hercegovine kao odgovoru na organizovani kriminalitet jesu potka za sistem bezbjednosti Bosne i Hercegovine. S tim u vezi, istraživanja su jasno pokazala da su strateška dokumenta ključni segmenti bezbjednosnog sistema Bosne i Hercegovine na temelju kojih subjekti sistema bezbjednosti Bosne i Hercegovine preduzimaju svoje aktivnosti na planu preveniranja, istraživanja i dokumentovanja najtežih obilka organizovanog kriminaliteta koji su po osnovnoj vokaciji problem (prijetnja) globalnoj i bezbjednosti Bosne i Hercegovine.¹³

Slika1: Rezultati odgovora na pitanje 1: U važećoj Strategiji za borbu protiv organizovanog kriminaliteta (2014.-2016.) data je potpuna i sveobuhvatna analiza i ocjena polaznog stanja organizovanog kriminaliteta i rezultatima borbe protiv organizovanog kriminaliteta.

Distribucija odgovora eksperata na 1. pitanje da je u važećoj strategiji za borbu protiv organizovanog kriminaliteta u BiH data potpuna i sveobuhvatna analiza i ocjena polaznog stanja

U slici 1 dati su rezultati odgovora eksperata na pitanje o tome da je u važećoj Strategiji za borbu protiv organizovanog kriminaliteta (2014.-2016.) data potpuna i sveobuhvatna analiza i ocjena polaznog stanja

13 O aspektima i značaju strateških dokumenta na temelju kojih subjekti sistema bezbjednosti Bosne i Hercegovine preduzimaju svoje aktivnosti na planu preveniranja, istraživanja i dokumentovanja najtežih obilka organizovanog kriminaliteta šire vidjeti: Kico, A. (2015). Strateški dokumenti u susprotstavljanju organizovanom kriminalu kao prijetnji bezbjednosti Bosne i Hercegovine, Bezbjednost, policija, građani broj 3-4., str. 211-224. Takođe, pogledati i u: Pena, U. (2009). Strategije suzbijanja kriminaliteta, sa osvrtom na rad policije u zajednici, Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.

organizovanog kriminaliteta i rezultatima borbe protiv organizovanog kriminaliteta. Od ukupno 12 odgovora 3 eksperta dala su odgovor „Potpuno se slažem“, 3 eksperta dala su odgovor „Slažem se“, 2 eksperta dala su odgovor „Ne slažem se“, a 4 eksperta dala su odgovor „Uopšte se ne slažem“. Distribucija odgovora, koja je eksperte podijelila na pola bila je očekivana. Pola eksperata tvrdi da je Strategija dala potpunu i sveobuhvatnu analizu stanja i rezultate borbe protiv organizovanog kriminaliteta, dok se pola eksperata ne slaže s tim. Postavlja se pitanje upotrebljivosti ovakve pozitivno-negativne polarizacije. Uostalom, slično se dešava i u drugim oblastima u BiH. Međutim, ovaj rezultat, ako se ozbiljnije analizira mjesto, uloga i upotreba vrijednost ove Strategije i ogromnog broja strategija iz raznih oblasti i društvenih podsistema, može se pokazati da je ovakav odgovor ustvari odnos eksperata, ali i cijelog društva, prema ovoj i drugim strategijama i sličnim dokumentima uopšte. A stanje je približno ovakvo: Svaka institucija ima formalno urađenu strategiju. Njen zadatak je naprsto da bude na broju, a ona niti za instituciju niti za nekoga drugog nema upotrebnu vrijednost i po njima (strategijama) se ne postupa, osim što smo, iz nekog uglavnom nejasnog razloga u obavezi da ih donosimo.

Tabela 2: Rezultati odgovora na pitanje 2: U važećoj Strategiji za borbu protiv organizovanog kriminaliteta (2014.-2016.) dati su sveobuhvatni rezultati provođenja prethodnih strategija.

2. U važećoj Strategiji za borbu protiv organizovanog kriminaliteta (2014.-2016.) dati su sveobuhvatni rezultati provođenja prethodnih strategija.	Broj odgovora	
	f	%
a. Potpuno se slažem.	1	7,69
b. Slažem se.	1	7,69
c. Niti se slažem, niti se ne slažem.	1	7,69
d. Ne slažem se.	5	38,46
e. Uopšte se ne slažem.	5	38,46
Ukupno	13	100,00

U tabeli 2 dati su rezultati odgovora eksperata na drugo pitanje o tome da su u važećoj Strategiji za borbu protiv organizovanog kriminaliteta (2014.-2016.) dati sveobuhvatni rezultati provođenja prethodnih strategija. Od ukupno 13 odgovora 1 ekspert dao je odgovor „Potpuno se slažem“, 1 ekspert dao je odgovor „Slažem se“, 1 ekspert dao je odgovor „Niti se slažem, niti se ne slažem“, 5 eksperata dalo je odgovor „Ne slažem se“, a 5 eksperata dalo je odgovor „Uopšte se ne slažem“. Ovakav, pretežno negativan odgovor eksperata, samo je prikaz stanja prakse u BiH da nema kontinuiteta u obavljanju državnih poslova.

Tabela 5.a: Rezultati odgovora na pitanje 5.a: Predlažem da se u budućoj Strategiji za borbu protiv organizovanog kriminaliteta u poglavje o strateškim ciljevima borbe protiv organizovanog kriminaliteta uključi i sljedeće:

5.a. Da li su u važećoj Strategiji za borbu protiv organizovanog kriminaliteta (2014.-2016.) dati strateški ciljevi borbe protiv organizovanog kriminaliteta. Predlažem da se u budućoj strategiji za borbu protiv organizovanog kriminaliteta u poglavje o strateškim ciljevima borbe protiv organizovanog kriminaliteta uključi i sljedeće:

Strateški ciljevi su dio akcijskih planova pojedinih subjekata sigurnosti.

Osim pobrojanih ciljeva potrebno je uvrstiti i prethodno apostrofirano, a to je: Detaljnije obrazložiti šta podrazumijeva proaktivni pristup u borbi protiv org. kriminala, ko su nosioci, kakva je dinamika realizacije planiranog, ko će sve te aktivnosti koordinirati, postoje li eventualne sankcije za neizvršeno i sl.

Korupcija nije na prvom mjestu i to sve govori...

U skladu sa strateškim ciljevima nadležni subjekti donose akcione planove.

U tabeli 5.a data su četiri prijedloga vezana za ciljeve Strategije. U prvom prijedlogu se sugeriše da su strateški ciljevi dio akcionih planova pojedinih subjekata bezbjednosnog sistema. Autor se ne slaže sa ovom konstatacijom i smatra da strateški ciljevi pojedinih bezbjednosnih subjekata, odnosno institucija, trajući biti sastavni dijelovi strateških ciljeva datih u Strategiji, a akcioni planovi pojedinih subjekata proizlaze iz strateških ciljeva institucije. Ovakav pristup, ne dovodi u pitanje hijerarhiju bezbjednosnog sistema, već je samo usklađen sa principima „Teorije sistema“ i samim svojim pristupom snažno ojačava hijerarhijsku strukturu, kao i druge atribute bezbjednosnog sistema. O ovome će biti više govora na kraju ove grupe pitanja. U drugom prijedlogu se zalaže da se, osim pobrojanih ciljeva u strategiji uključi još i:

„Detaljnije obrazložiti šta podrazumijeva proaktivni pristup u borbi protiv organizovanog kriminala, ko su nosioci, kakva je dinamika realizacije planiranog, ko će sve te aktivnosti koordinirati, postoje li eventualne sankcije za neizvršeno i sl.“. Kako će na kraju ove grupe pitanja biti data ukupna analiza rezultata grupe sa prijedlogom mjera, na ovom mjestu je dovoljno reći da je ovo svakako konstruktivan prijedlog.

U trećem prijedlogu apostrofira se korupcija, a kako ona nije na prvom mjestu da to dovoljno govori o strateškim ciljevima. Ovaj prijedlog (komentar) eksperta treba posmatrati sa određenom rezervom, budući da je Savjet ministara BiH u proteklom periodu usvojilo

*Strategiju za borbu protiv korupcije Bosne i Hercegovine*¹⁴. U četvrtom prijedlogu se kaže: „U skladu sa strateškim ciljevima nadležni subjekti donose akcione planove.“ I o ovome prijedlogu, kao i o ranijim sličnim, ima smisla govoriti na kraju ove grupe pitanja. Za sada je dovoljno reći da će svakako biti obuhvaćen i ovaj prijedlog.

Tabela 6: Rezultati odgovora na pitanje 6: Da li su u važećoj Strategiji za borbu protiv organizovanog kriminaliteta (2014.-2016.) dati prioriteti borbe protiv organizovanog kriminaliteta?

6. U važećoj Strategiji za borbu protiv organizovanog kriminaliteta (2014.-2016.) dati su prioriteti borbe protiv organizovanog kriminaliteta.		Broj odgovora
	f	%
a. Potpuno se slažem.	5	38,46
b. Slažem se.	3	23,08
c. Niti se slažem, niti se ne slažem.	0	0,00
d. Ne slažem se.	0	0,00
e. Uopšte se ne slažem.	2	15,38
f. Bez odgovora	3	23,08
Ukupno	13	100,00

U tabeli 6 dati su rezultati odgovora eksperata na četrdesetšesto pitanje o tome da li su u važećoj Strategiji za borbu protiv organizovanog kriminaliteta (2014.-2016.) dati prioriteti borbe protiv organizovanog kriminaliteta. Savjet ministara BiH je na sjednici održanoj 7 maja 2015. godine usvojilo Strategiju za borbu protiv korupcije Bosne i Hercegovine za period 2015.-2019. godine i Akcioni plan za njenu provedbu i time utvrdio način na koji će se borba protiv korupcije u zemlji odvijati u sljedećih pet godina. Usvajanjem Strategije i Akcionog plana Savjet ministara BiH je pokazao opredijeljenost za borbu protiv korupcije u BiH, kao jedan od najvažnijih reformskih prioriteta zemlje. Strategija i Akcioni plan su izrađeni u periodu od maja 2014. do januara 2015. godine, uz tehničku pomoć IPA servisnog Projekta "Podrška antikorupciji" i učeće predstavnika preko 20 institucija sa nivoa BiH, Federacije BiH, Republike Srpske i Brčko Distrikta BiH, kao i četiri nevladine organizacije koje su aktivne u borbi protiv korupcije u Interresornoj Radnoj grupi koja je sazvana od strane Agencije. Nova Strategija i Akcioni plan, osim što su prilagođeni specifičnostima ustavnog uređenja BiH, daju osnovu nižim nivoima da izrade vlastite strategije borbe protiv korupcije, te da ih usklade sa općim principima iz strategije na državnom nivou. U procesu pružanja tehničke pomoći Agenciji za prevenciju korupcije BiH u pripremanju Strategije i Akcionog plana, Projekat "Podrška antikorupciji" je sproveo istraživanje efekata provedbe Strategije i Akcionog plana za period 2009. – 2014., izradio Metodologiju za pripremanje nove Strategije i Akcionog plana. Strategija se sastoji se od pet stubova od kojih se prvi bavi jačanjem institucionalnog i pravnog okvira institucija u BiH, drugi razvijanjem, promoviranjem i provođenje preventivne antikorupcijske aktivnosti u javnom i privatnom sektoru, treći unaprjeđenjem djelotvornosti i efikasnosti pravosudnih institucija i organa za provođenje zakona u oblasti borbe protiv korupcije. Četvrti stavlja fokus na podizanje javne svijesti i promoviranje potrebe za učestvovanjem cjelokupnog društva u borbi protiv korupcije i peti na uspostavljanje efikasnih mehanizama za koordinaciju borbe protiv korupcije, te praćenje provođenja Strategije. Suština ovog dokumenta je borba protivkorupcije u njenom korijenu, uz eliminiranje uslova koji pogoduju nastanku korupcije, a ne bavljenje njenim posljedicama. Šire o ovome vidjet na web stranici Agencije za prevenciju korupcije BiH. O ovom vidjeti na internet stranici www.vijeceministara.gov.ba Pristup 11. 11. 2015. godine.

nog kriminaliteta. Od ukupno 10 odgovora 5 eksperata dalo je odgovor „Potpuno se slažem“, 3 eksperata dala su odgovor „Slažem se“, a 2 eksperta dala su odgovor „Uopšte se ne slažem“. Vezano za očekivanja može se reći da je ovaj odgovor, manje više, bio očekivan, posebno ako se uzme dosadašnje iskustvo u pisanju navedenih dokumenata. Stim u vezi može se smatrati da su neki propusti u ranijim dokumentima ispravljeni u novom strateškom dokumentu, što se svakako može odnositi i na prioritete.

Slika 9: Rezultati odgovora na pitanje 9: Strategije za borbu protiv organizovanog kriminaliteta koje je donio Savjet ministra BiH za period 2006.-2016. stvaraju dodatne uslove za efikasnije uključivanje BiH u regionalni, evropski i svjetski koncept borbe protiv organizovanog kriminaliteta.

U slici 9 dati su rezultati odgovora eksperata na deveto pitanje o tome da Strategije za borbu protiv organizovanog kriminaliteta koje je donio Savjet ministra BiH za period 2006.-2016. stvaraju dodatne uslove za efikasnije uključivanje BiH u regionalni, evropski i svjetski koncept borbe protiv organizovanog kriminaliteta. Od ukupno 12 odgovora 2 eksperta dala su odgovor „Potpuno se slažem“, 8 eksperata dalo je odgovor „Slažem se“, 1 ekspert dao je odgovor „Ne slažem se“, a 1 ekspert dao je odgovor „Uopšte se ne slažem“.

Tabela 10: Rezultati odgovora na pitanje 10: Strategije koje je donio Savjet ministra BiH za borbu protiv organizovanog kriminaliteta za period 2006.-2016. godina optimalno i adekvatno regulišu suprotstavljanje organizovanom kriminalitetu.

10. Strategije koje je donio Savjet ministra BiH za period 2006.-2016. godina optimalno i adekvatno regulišu suprotstavljanje organizovanom kriminalitetu.		Broj odgovora
	f	%
a. Potpuno se slažem.	1	7,69
b. Slažem se.	6	46,15
c. Niti se slažem, niti se ne slažem.	1	7,69
d. Ne slažem se.	3	23,08
e. Uopšte se ne slažem.	2	15,38
Ukupno	13	100,00

U tabeli 10 dati su rezultati odgovora eksperata na deseto pitanje o tome da Strategije za borbu protiv

organizovanog kriminaliteta koje je donio Savjet ministra BiH za period 2006.-2016. godina optimalno i adekvatno regulišu suprotstavljanje organizovanom kriminalitetu. Od ukupno 13 odgovora 1 eksperat dao je odgovor „Potpuno se slažem“, 6 eksperata dalo je odgovor „Slažem se“, 1 eksperat dao je odgovor „Niti se slažem, niti se ne slažem“, 3 eksperata dala su odgovor „Ne slažem se“, a 2 eksperata dala su odgovor „Uopšte se ne slažem“. Ovakva distribucija odgovora eksperata je očekivana, s obzirom na to da, po autoru dostupnim informacijama, niko nije pravio sintezu učinaka svih dosadašnjih strategija za navedeni period. U tom smislu treba istaći da su radne grupe koje je Savjet ministara BiH imenovao za izrade strategija za protekli period polazile od informacija iz agencija za provedbu zakona o efektima provedbe strategija i akcionalih planova, što je po mišljenju autora ipak nedovoljno. To znači da ove rezultate svakako treba uzeti sa rezervom, jer su najvjerojatnije produkt spoznaje da se kod nas inače veoma malo stvari analizira i u kvalitativnom i u kvantitativnom smislu.

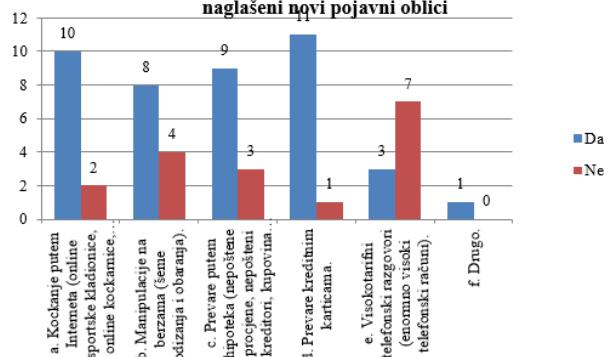
Tabela 14: Rezultati odgovora na pitanje 14: U strategijama za borbu protiv organizovanog kriminaliteta trebaju biti naglašeni sljedeći pojavnici oblici:

14. U strategijama za borbu protiv organizovanog kriminaliteta trebaju biti naglašeni sljedeći pojavnici oblici:	Broj odgovora	
	Da	Ne
a. Neovlaštena proizvodnja i promet opojnih droga.	11	1
b. Trgovina ljudima.	9	2
c. Krijumčarenje ljudi.	9	2
d. Privredni kriminalitet.	11	1
e. Pranje novca.	11	1
f. Nezakonita trgovina vatrenim oružjem.	9	2
g. Krijumčarenje visoko-tarifnom robom.	10	2
h. Računarski kriminalitet.	11	1
i. Korupcija.	12	1
j. Novi pojavnici oblici organizovanog kriminaliteta koji u strategijama nisu naznačeni.	9	1

U tabeli 14 dati su rezultati odgovora eksperata na četrnaesto pitanje o tome koji pojavnici oblici organizovanog kriminaliteta trebaju biti naglašeni u strategijama. Na prvom mjestu sa 12 odgovora je korupcija. Od drugog do petog mjeseta ravnopravno dijele Neovlaštena proizvodnja i promet opojnih droga, Privredni kriminalitet, Pranje novca, i Računarski kriminalitet sa po 11 odgovora. Na šestom mjestu je Krijumčarenje visoko-tarifnom robom sa 10 odgovora. Od sedmog do desetog mjeseta ravnopravno se raspoređuju: Trgovina ljudima, Krijumčarenje ljudi, Nezakonita trgovina vatrenim oružjem i Novi pojavnici oblici organizovanog kriminaliteta koji u strategijama nisu naznačeni sa po 9 odgovora.

Slika 15: Rezultati odgovora na pitanje 15: Da li u strategijama trebaju biti naznačeni i novi pojavnici oblici organizovanog kriminaliteta kao što su?

Distribucija odgovora eksperata na 15. pitanje da li u strategijama za borbu protiv organizovanog kriminaliteta trebaju biti naglašeni novi pojavnici oblici

U slici 15 dati su rezultati odgovora eksperata na petnaesto pitanje o tome da li u strategijama trebaju biti naznačeni i novi pojavnici oblici organizovanog kriminaliteta kao što su oni navedeni. Na prvom mjestu sa 11 odgovora su Prevare kreditnim karticama. Na drugom mjestu sa 10 odgovora je kockanje putem Interneta (online sportske kladionice, online kockarnice, velike sheme pranja novca itd.). Na trećem mjestu su Prevare putem hipoteke (nepoštene procjene, nepošteni kreditori, kupovina imovine po stvarnoj vrijednosti, a osiguranje imovine po fiktivnim vrijednostima) sa 9 odgovora. Na četvrtom mjestu su Manipulacije na berzama (sheme podizanja i obaranja) na 8 odgovora. Na petom mjestu su Visokotarifni telefonski razgovori (enormno visoki telefonski računi) sa 3 odgovora.

Rezultati empirijskog istraživanja o strateškim dokumentima kao društvenom odgovoru na organizovani kriminalitet pokazuju da se može zaključiti sljedeće:

- Nema jasno izraženog većinskog stava eksperata da je, u važećoj Strategiji za borbu protiv organizovanog kriminaliteta (2014.-2016.), data potpuna i sveobuhvatna analiza i ocjena polaznog stanja organizovanog kriminaliteta i rezultatima borbe protiv organizovanog kriminaliteta.
- Preko tri četvrtine eksperata se izjasnilo da u važećoj Strategiji za borbu protiv organizovanog kriminaliteta (2014.-2016.) nisu dati sveobuhvatni rezultati provođenja prethodnih strategija.
- Nema jasno izraženog većinskog stava eksperata da je, u važećoj Strategiji za borbu protiv organizovanog kriminaliteta (2014.-2016.) data SWOT i PEST analiza.
- Preko 80% eksperata odgovorilo je pozitivno o postojanju vizije u važećoj Strategiji za borbu protiv organizovanog kriminaliteta (2014.-2016.).
- Nema jasno izraženog većinskog stava eksperata o datim strateškim ciljevima u važećoj Strategiji za borbu protiv organizovanog kriminaliteta (2014.-2016.).
- Većina eksperata (80%) se pozitivno izjasnila o zastupljenosti prioriteta u važećoj Strategiji za borbu

protiv organizovanog kriminaliteta (2014.-2016.).

- Preko 76% eksperata se pozitivno izjasnilo o datim mjerama (intervencije, radnje i aktivnosti) borbe protiv organizovanog kriminaliteta u važećoj Strategiji za borbu protiv organizovanog kriminaliteta (2014.-2016.).
- Preko 70% eksperata se pozitivno izjasnilo o datim politikama borbe protiv organizovanog kriminaliteta u važećoj Strategiji za borbu protiv organizovanog kriminaliteta (2014.-2016.).
- Preko 80% eksperata se pozitivno izjasnilo da strategije za borbu protiv organizovanog kriminaliteta koje je donio Savjet ministra BiH za period 2006.-2016. stvaraju dodatne uslove za efikasnije uključivanje BiH u regionalni, evropski i svjetski koncept borbe protiv organizovanog kriminaliteta.
- Preko 50% eksperata se pozitivno izjasnilo da strategije koje je donio Savjet ministra BiH za period 2006.-2016. godina optimalno i adekvatno regulišu suprotstavljanje organizovanom kriminalitetu.
- Preko 60% eksperata se negativno izjasnilo da se strategije koje regulišu suprotstavljanje organizovanom kriminalitetu adekvatno primjenjuju u praksi. Nažalost, kod nas je sudbina svih strateških dokumenata da se donose, a da se u praksi ne primjenjuju ili se polovično i neadekvatno primjenjuju.
- Data je polovična pozitivna/negativna opredijeljenost eksperata o tome da subjekti sistema bezbjednosti Bosne i Hercegovine imaju povjernje javnosti da efikasno provode strategije suprotstavljanja organizovanom kriminalitetu.
- Preko 60% eksperata se pozitivno izjasnilo o uticaju strategija na suprotstavljenje organizovanom kriminalitu u BiH.
- Eksperti su se, na pitanje o opredijeljenosti za pojedine pojavnne oblike u strategijama za borbu protiv organizovanog kriminaliteta opredijelili da na prvom mjestu bude korupcija. Od drugog do petog mesta ravnopravno dijele: „Neovlaštena proizvodnja i promet opojnih droga“, „Privredni kriminalitet“, „Pranje novca“, i „Računarski kriminalitet“. Na šestom mjestu je „Krijumčarenje visoko-tarifnom robom“. Od sedmog do desetog mjeseta ravnopravno se raspoređuju: „Trgovina ljudima“, „Krijumčarenje ljudi“, „Nezakonita trgovina vatrenim oružjem“ i „Novi pojavnici oblici organizovanog kriminaliteta“.
- Eksperti su se, na pitanje o tome da li u strategijama trebaju biti naznačeni i novi pojavnici oblici organizovanog kriminaliteta kao što su oni navedeni, opredijelili da na prvo mjesto stave „Prevare kreditnim karticama“. Na drugom mjestu je „Kockanje putem Interneta“. Na trećem mjestu su „Prevare putem hipoteka“. Na četvrtom mjestu su „Manipulacije na berzama“. Na petom mjestu su „Visokotarifni telefonski razgovori“.

Iz ovog kao i drugih dosadašnjih sličnih prijedloga vezanih za Strategiju može se posredno zaključiti da je potrebno promijeniti kompletan pristup bezbjednosnog društvenog podsistema i ostalih podsistema pri izradi ovakvih strateških dokumenata. U izradi strateških dokumenata moraju učestvovati sve institucije i subjekti bezbjednosnog sistema BiH, a Strategiju treba shvatiti kao periodično „veliko pospremanje“ i određivanje pravca daljeg kretanja za period za koji se Strategija usvaja. Takvim načinom zajedničkog rada, ne ugrožavaju se ničije nadležnosti niti autonomnost. Dobija se neophodan koncenzus svih institucija i subjekata bezbjednosnog sistema, obezbjeđuje se intenzivnija međuinstitucionalna saradnja i oslobađa i kumulativno usmjerava ogromna disperzirana energija bezbjednosnog sistema.

Generalno, istraživanja su pokazala da strateški dokumenti, zakonska regulativa, te politička klima i ambijent koji se stvara u Bosni i Hercegovinu na planu suprotstavljanja organizovanom kriminalitetu, mogu biti čvrst i snažan temelj za dalju integraciju Bosne i Hercegovine. Nadamo se da će prezentovani zaključci ovog rada i navedeni prijedlozi doprinijeti jasnjem uvidu u značaj organizovanog i kontinuiranog suprotstavljanja svih subjekata sistema Bosne i Hercegovine teškim oblicima kriminaliteta, a što može poslužiti i podizanju zaštite od ovih najopasnijih oblika ugrožavanja bezbjednosti na jedan viši nivo.

LITERATURA

1. Bajagić, M. (2007). Osnovi bezbednosti. Beograd: Kriminalističko-policijска akademija.
2. Bošković, M. (2004). Organizovani kriminalitet i korupcija. Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
3. Černiček, I. (2006). Uvod u teoriju globalnog razmišljanja. Novi Sad: CEKOM.
4. Frascati Manual – Proposed Standard Practice for Surveys on Research Experimental Development, <http://www.oecd.org/sti/inno/frascatimanual.htm>, Pristup 22.11.2015. godine.
5. Đukić, S. (2016). Suzbijanje teških oblika kriminaliteta (posebna ovlaštenja i subjekti). Doboј: Visoka poslovno tehnička škola.
6. Kico, A. (2016). Organizovani kriminalitet kao problem bezbjednosti Bosne i Hercegovine. Doktorska disertacija. Banja Luka: NUBL, Fakultet za bezbjednost i zaštitu.
7. Mijalković, S., Keserović, D. (2010). Osnovi bezbjednosti sa sistemom bezbjednosti Bosne i Hercegovine. Banja Luka: Fakultet za bezbjednost i zaštitu Banja Luka.
8. Modly, D. (1998). Priručni kriminalistički leksikon. Sarajevo: Fakultet kriminalsitičkih nauka.
9. Pajević, M. (2013). Savremene obavještajne terorije. Mostar: Visoka škola „Logos centar“.
10. Sačić, Ž. (2001). Organizirani kriminal – metode suzbijanja. Zagreb.
11. Šesić, B. (1974). Opšta metodologija. Beograd: Naučna knjiga.
12. Šikman, M. (2011). Organizovani kriminalitet. Banja Luka: Fakultet za bezbjednost i zaštitu.
13. Šikman, M. (2009). Problemi različitog shvatanja pojma organizovanog kriminaliteta. Bezbjednost, policija, građani, 1/09.
14. Škulić, M. (2003). Organizovani kriminalitet – pojam i krivično procesni aspekti. Beograd: Dosije.
15. Termiz, Dž. (2014). Specifičnosti metodologije istraživanja u bezbjednosnoj djelatnosti. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Sarajevo.
16. Tanjga, R., Tanjga, M. (2013). Metodologija naučno-istraživačkog rada. Banja Luka: ISA - elektronsko izdanje.
17. Vejnović, D., Šikman, M. (2007). Defendologija - društveni aspekt bezbjednosti moderne države. Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
18. Zelenika, R. (2000). Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela. Rijeka: Ekonomski fakultet u Rijeci.

Menadžment odnosa sa potrošačima

Costumer relationship management (CRM)

Sažetak

Naučni cilj ovog članka sastoji se u analizi naučno – teoretskih saznanja iz oblasti menadžmenta odnosa sa kupcima ili CRM-a (costumer relationship management), te dokazivanje važnosti upravljanja odnosom s klijentima u današnjem poslovnom okruženju. Prvi dio članka obrađuje osnovne teorijske činjenice o marketingu odnosa sa potrošačima, u drugom dijelu testirana je hipoteza na osnovu empirijske analize činjenica.

Ključne riječi:

Menadžment odnosa sa kupcima, menadžment, strateštika

Abstract

The scientific goal of this article is to analyze scientific-theoretical findings from customer relationship management (CRM), and to demonstrate the importance of customer relationship management in today's business environment. The first part of the article deals with basic theoretical facts about marketing relations with consumers, in the second part hypotheses are tested based on empirical analysis of facts.

Key words:

Costumer relationship management, management, strategy

UVOD

Živimo u svijetu brzih promjena. Svijet biznisa se mijenja sve brže i brže i postaje sve kompetitivniji. Tehnološke inovacije smanjuju barijere za ulazak u biznis. Intenzivno konkurisanje preduzeća i borba za lojalnost potrošača u savremenim uslovima dosežu neslućene granice. Očekivanja potrošača se neprekidno i dramatično povećavaju, a uspevaju ona preduzeća koja adekvatnije identifikuju i razumiju probleme, želje, potrebe potrošača i nađu bolje načine za njihovo rješavanje. Ovo je posebno bitno u uslovima globalne konkurenčije kada potrošači imaju veću mogućnost da biraju i zadovoljavaju svoje vrlo istančane zahtjeve. Potrošači postaju jedan od najvažnijih resursa preduzeća, a upravljanje odnosima sa onima koji imaju najveći udio u profitu preduzeća, važan je izazov menadžmenta.

Marketing teorija je na izazove okruženja odgovorila stvaranjem novih pristupa, koncepata i modela. Jedan od novih koncepata koji je proizašao iz marketinga odnosa jeste koncept upravljanja odnosa sa potrošačima (customer relationship management - CRM). U osnovi koncepta je tretiranje različitih potrošača na osoben i prilagođen način, imajući u vidu njihove različite potrebe i vrijednost koju imaju za preduzeće. U fokusu su visoko vrijedni potrošači i građenje dugoročnih odnosa sa njima, kao najefikasniji način zadržavanja potrošača i stvaranja većeg profita (Stanković, 2010, str. 2). Da bi uspjeli, moramo poslovati mnogo efikasnije od konkurenčije, zaposleni moraju biti produktivniji i efektivniji. Naši proizvodi i usluge moraju biti maksimalno prilagođeni potrebama kupca. Moramo donositi vise pravih odluka i moramo ih donositi brže. Ove izvedbe na visokom nivou zahajevaju informacije o poslovnim operacijama, o kupcima, o potencijalnim kupcima i konkurenčiji (Scott, 2011, str. 15). Da bi odgovorili na ove trendove, preduzeća moraju povećati njihov fokus na potrebe kupaca. To podrazumijeva: istraživanje perspektive kupaca češće prilikom donošenja odluka, prilagođavanje poslovnih procesa i same organizacije, s ciljem pružanja boljeg korisničkog iskustva, i generalno upravljanje korisničkim informacijama i odnosima sa mnogo vise razmišljanja i osjećaja. U osnovi koncepta je tretiranje različitih potrošača na osoben i prilagođen način, imajući u vidu njihove različite potrebe i vrijednost koju imaju za preduzeće. U fokusu su visoko vrijedni potrošači i građenje dugoročnih odnosa sa njima, kao najefikasniji način zadržavanja potrošača i stvaranja većeg profita. Razvijeni su novi programski alati da podrže poslovanje u njegovom novom fokusu na kupcima i menadžmentu kupaca. Zajedno poslovna strategija povećanog fokusa na kupce i poslovne aplikacije koje su se razvile kao podrška, se podrazumijevaju kao Customer Relationship Management (Pelević,

2013. str. 15).

Jačanje konkurenčije, nemogućnost diferenciranja te fragmentiranje tržišta uzrokovalo je transformaciju marketinga iz masovnog u mikromarketing, usmjeravajući se na pojedince, njihove želje i potrebe. Također, kupac danas shvaća vrijednosti i ima nisku toleranciju na lošu kvalitetu ili uslugu pa masovni marketing postaje neučinkovit. Razvoj tehnologije omogućava veću informiranost, mogućnost pohrane i analize informacija pa dolazi do razvoja novog pristupa poslovanju, tzv. marketinga odnosa i saradnje. Ovim pristupom nastoje se uspostaviti, održati i ojačati dugoročni odnosi s kupcima i ostalim sudionicima lanca vrijednosti s ciljem ostvarivanja profita i zadovoljstva svih uključenih (Draginić, 2013, str. 3.)

CRM (*Customer Relationship Management*) je marketing odnosa sa potrošačima i kao takav koncept posmatra potrošače kao partnere preduzeća sa kojima menadžment pokušava da razvije dugoročne poslovne odnose. Takvo povezivanje sa potrošačima je princip savremenog marketinga koji ukazuje da su zadovoljstvo i lojalnost potrošača ključni faktori poslovnog uspjeha. CRM u potrošačima vidi bogatstvo i vrijednu imovinu preduzeća. CRM odluke ne utiču samo na marketing aktivnosti, nego i na proizvodne operacije, prodaju, usluge, finansije, istraživanje i razvoj (Pelević., 2013, str.15). Kompletna istraživanja u ovom radu zasnovana su na teorijskim istraživanjima marketing stručnjaka sa inozemne i domaće naučne javnosti. Naučni cilj istraživanja sastoji se u analizi naučno –teoretskih saznanja iz oblasti menadžmenta odnosa sa kupcima ili CRM – a (*Customer relationship management*), te dokazivanje važnosti upravljanja odnosom s klijentima u današnjem poslovnom okruženju. Doprinos CRM sistema u preduzećima može biti od velikog utjecaja u njihovim prodajnim rezultatima, jer se oni temelje da zadovoljstvuju klijenata, a upravo je to zadatak i cilj CRM sistema (Vidi: Navijalić, 2014, str.11). Stvaranje i održavanje dugoročnih odnosa sa kupcima, te sprovođenje samog koncepta CRM – a, izuzetno je bitno za pozicioniranje poslovnog subjekta na tržištu, te za dobrobit odnosa preduzeća i njenih potrošača.

POJAM MARKETING ODNOSA

Marketing odnosa (*Relationship marketing*) predstavlja posljednju fazu u razvoju programa lojalnosti između preduzeća i njegovih profitabilnih potrošača i kao takav smatra se najvišim vidom saradnje potrošača i preduzeća. Termin marketing odnosa koristi se da promoviše ideju gdje je glavni cilj poslovanja izgradnje stabilnih i dugoročnih odnosa sa svim tržišnim akterima koji doprinose uspjehu preduzeća. Preduzeća nastoje da razviju bliske odnose sa svojim stejkholderima iz 2 razloga: time jer jačaju svoju kom-

petitivnu prednost na tržištu i drugi što primjena ovog koncepta zahtjeva formiranje i korištenje baze podataka (*database*), kao vrlo moćno sredstvo u postizanju poslovnog uspjeha na tržištu (Milisavljević, 2013., str. 84). Brojne definicije marketing odnosa u osnovi naglašavaju potrebu izgrađivanja dugoročnih odnosa sa najprofitabilnijim potrošačima.

Tabela 1. – Poređenje transakcionog i marketing odnosa

Transakcioni marketing	Marketing odnosa
Fokus na pojedinačnoj prodaji	Fokus na zadržavanju kupaca
Kratkoročna orijentacija	Dugoročna orijentacija
Prodaja anonimnim kupcima	Kontakti sa poznatim kupcima
Prodavci su glavna veza između kupaca i preduzeća	Višestruki nivoi odnosa između kupaca i prodavaca
Ograničeno povjerenje	Visoko povjerenje potrošača
Za kvalitet odgovara odjeljenje proizvodnje	Za kvalitet odgovaraju svi u preduzeću

Izvor: Autor prema vlastitom istraživanju

MARKETING ODNOSA I MARKETING ODNOSA SA POTROŠAČIMA

Da bi se razumijela i shvatila primjena ovog koncepta potrebno je razjasniti razliku između marketing odnosa (RM - *relationship marketing*) i menadžment odnosa sa potrošačima (CRM- *costumer relationship management*). Marketing odnosa (RM) naglašava značaj razvijanja dugoročnih relacija sa svim stekholderima preduzeća: potrošači, dobavljači, distributeri, investitori, banke, marketinške agencije, osiguravajuće organizacije i dr., a CRM težiše stavlja na izgradnju i razvijanje dugoročnih odnosa samo sa potrošačima (Pelević, 2013, str. 25). Posljednjih godina organizacije su počele shvaćati važnost boljeg upoznavanja svojih kupaca. menadžment odnosa sa kupcima (CRM) je pristup upravljanju znanjem o kupcu koji sve više ima strateški značaj. Uspješno usvajanje CRM-a baziranog na infomacionim tehnologijama redefinira tradicionalne modele interakcije između preduzeća i njihovih kupaca i nacionalno i globalno. Smatra se izvorom konkurenčkih prednosti jer omogućuje organizacijama istraživanje i korištenje znanja o svojim kupcima i poticanje profitabilnih i dugotrajnih odnosa jedan na jedan(Karakostas, 2005, str.1). Upravljanje odnosima s kupcima je strategija koju preduzeće primjenjuje kako bi što više saznalo o potrebama i ponašanju korisnika te s njima izgradilo

dugoročne profitabilne odnose koji su ključ poslovnog uspjeha. Pojam upravljanje odnosima s korisnicima poistovjećuje se s engleskom skraćenicom CRM - *Customer Relationship Management* (Sučić, 2017, str. 12). Kotler, otac savremenog marketinga, definišući marketing ističe da je “marketing nauka i vještina pronalaženja, zadržavanja i njegovanja unosnih kupaca” što koncept CRM stavlja u središte savremenog menadžmenta i marketinga. Ekonomski teoretičari vide i definiraju CRM na različite načine. Neki od njih polaze od toga da CRM predstavlja pozivne centre, direktnu poštu, automatizaciju prodaje i marketinga pa čak i web stranicu. Tako su i nastala tri pristupa u definiranju CRM-a (Kellen, 2017).

Prvi je tehnološki pristup u kojem je CRM sinonim za tehnologiju koja je osnovna točka upravljanja odnosa s kupcima. Drugi je pristup zasnovan na životnom ciklusu kupca. Pristup u kojem se fokus sa životnog ciklusa proizvoda pomiče na životni ciklus kupca i njega stavlja u središte. Ovakvim pristupom nastoji se oslobođiti CRM od sjene tehnologije. Treći pristup u definiranju CRM-a je strateški. Strateške definicije su zapravo najbliže stvarnom pojmu CRM-a jer one kažu da je CRM poslovna strategija koja ima za cilj izgradnju dugoročnih održivih konkurenčkih prednosti kroz najoptimalniju isporuku vrijednosti kupcu uz ostvarivanje poslovne vrijednosti u vidu profita. Upravljanje odnosom s kupcima je složen pristup koji počinje misijom, vizijom, kulturom i strategijom. To su prve stvari koje treba promijeniti, a sve sa ciljem pozicioniranja kupca u središte promišljanja i djelovanja poduzeća. Preduzeće mora prije uvođenja CRM-a pažljivo razmotriti sve prednosti i nedostatke ove marketinške strategije i pravilno procijeniti koliko je takav pristup prikladan za poslovanje poduzeća. Naime, za uvođenje CRM-a je neophodna sofisticirana informatička podrška i određeni analitički alati koji iziskuju angažman ljudi i značajnih finansijskih sredstava. Ukoliko su ti troškovi veći od prednosti koje će polučiti u poslovanju primjena CRM-a, treba razmislići o opravdanosti uvođenja. Upravljanje odnosima s klijentima je jedna od poslovnih i prodajnih strategija kako bi se poboljšala zainteresiranost klijenta i zadovoljstvo (organizacijom resursa temeljenih na zahtjevima klijenta), školovanjem zadovoljavajućeg ponašanja klijenta i djelovanjem na klijentov orijentirani proces. Ta poslovna i prodajna strategija iskorištava informatičke tehnologije kako bi predstavila opće, pouzdane i iscrpne točke gledišta na klijenta uz korištenje svih procesa i interakcije s klijentom kako bi se plodonosni odnosi zadržali i povećali (Yaghoubi, 2011, str. 77). Upravljanje odnosima s klijentima (CRM) je poslovna strategija koja utječe na organizaciju u cjelini, uključujući sve njezine dijelove poput marketinga, odjela za informatiku, distribucije, financija, proizvodnje i razvoja, ljudskih potencijala,

menadžmenta itd. (Peelen, 2005). CRM je filozofija i poslovna strategija, podržana od strane sistema i tehnologije dizajnirana da poboljša ljudske interakcije u poslovnom okruženju.(Greenberg, 2008, str.30).

RAZVOJ CRM-A

Prvi CRM programi javljaju se krajem 80-ih i početkom 90-ih godina 20. stoljeća. To su bili programi za standardiziranje i automatiziranje internih procesa koji su bili u funkciji pridobivanja, usluživanja i zadržavanja potrošača. Tu je u glavnom bilo predviđeno praćenje prodaje ili automatizirano ispunjavanje obrazaca i ti su programi bili vrlo skupi i složeni za održavanje.

Evolucija CRM-a je prošla kroz 4 faze:

- Prva faza – podatci o korisnicima prikupljaju se i obrađuju ručno budući da tada informatička tehnologija nije bila uključena. Raste spremnost za usavršavanjem upravljanja odnosa s korisnicima i pozitivan stav prema implementaciji relationship marketinga.
- Druga faza - uvodi se informatička tehnologija te se prikupljanje podataka obavlja na klasičan način, tako da se prikupljeni podaci ubacuju u pripremljene tablice i baze podataka, a obrađuju se pomoću različitih statističkih paketa.
- Treća faza - uključuje se informatička tehnologija u automatiziran proces CRM-a. U svrhu interakcije s korisnicima koriste se različite kombinacije tehnologija, primjerice kombinacije telefona i interneta, stvaraju se baze podataka, prati se i registriraju karakteristike korisnika tijekom procesa kupovanja.
- Četvrta faza – dolazi do uvođenja CRM programa kojim je omogućena visoka razina korisnikove personifikacije. On omogućuje integraciju internet funkcija informacija iz preduzeća i s tržišta (Grbac, 2006, str. 451).

Prikupljanje podataka može pružiti uvid u preferencije kupca što je od ključne važnosti za uspostavu učinkovite CRM strategije. Može dovesti do personaliziranih interakcija s kupcima i stoga se povećava zadovoljstvo i profitabilni odnosi s kupcima kroz analizu podataka. Može ponuditi individualizirano i personalizirano upravljanje kupcima tokom svih faza životnog ciklusa od stjecanja i uspostavljanja snažne veze do sprečavanje grešaka i povraćaj izgubljenih kupaca. Jednostavno rečeno oni su odgovorni za dobivanje, razvoj odnosa i zadržavanje kupca (Chorianopoulos, 2016, str. 19). Fleksibilan je i zato omogućava prilagođavanje promjenama te praćenje i registriranje dinamike promjena korisnikovih preferencija. Ukomponiran je program optimizacije narudžbi putem web stranica, koji omogućava gospodarskim i drugim subjektima korištenje informacija iz vlastite baze podataka o širokom krugu donositelja odluka, ali i korisnicima i poslovnim partnerima, sve u cilju jačanja zadovoljstva korisnika,

efikasnosti procesa i minimalizacije troškova.

CILJEVI CRM SISTEMA

Sva preduzeća nastoje maksimizirati potencijal kako svojih materijalnih i kapitalnih resursa, tako i ljudskih potencijala, što je zadaća menadžmenta preduzeća, te to predstavlja jednu od ključnih problematika današnjeg poslovanja uopće. CRM sistemi su jedan od odgovora koji nudi preduzećima mogućnost poboljšanja poslovanja kroz povećanje prodajnih aktivnosti, ali i pospešivanje unutarnjih odnosa između pojedinih odjela i zaposlenika u preduzeću. Pristup CRM koncepta nastoji prikazati svim zaposlenicima usredotočenost na kupca, kako prioritizirati odnos prema pojedinim kupcima, kako raspodijeliti svoje radno vrijeme, te na što se najviše usredotočiti, a čemu možda pridati manje pažnje. S takvim prikazom svaki zaposlenik preduzeća može lakše shvatiti zašto se pojedinim kupcima daje više pažnje, te koji su konkretni rezultati njegovoga rada, tj. prihodi dospjeli od konkretnog projekta prema konkretnom kupcu.(Navijalić M., 2014.,)

U CRM-u je u centru pozornosti klijent i zadovoljavanje njegovih potreba. Takav vid orijentiranosti prema kupcu znači uključivanjem svih odjela unutar procesa rada. Upravo CRM omogućava simbiozu poslovnih procesa unutar preduzeća usmjeravajući svoju energiju isključivo prema krajnjem klijentu. CRM koristi svima unutar preduzeća, odjelima prodaje, planiranja, ljudskih resursa, proizvodnje, razvoja i istraživanja, logistike itd.

Neki od ciljeva CRM-a su:

- Brži protok informacija, sprječavanje gubitka informacija u prodaji – dokumentirajući informacije kroz fizičku papirologiju, teže se dolazi do bitnih informacija. Takav način dokumentiranja je opasan i po gubitku nekih bitnih informacija. Sažimanjem svih relevantnih informacija u informacijski sistem CRM lakše se kroz filtriranje informacija dolazi do bitnih zaključaka, te je dokumentiranost informacija dugovječnija.
- Povećanje zadovoljstva kupaca
- Automatizacija i ubrzanje poslovnih procesa prodaje i marketinga
- Povećanje životnog ciklusa odanosti kupca
- Filtriranje povoljnih poslovnih prilika
- Lakše prepoznavanje potencijala, te eliminacija zaboravljenih ili neinteresantnih prilika
- Analiza prodajnih aktivnosti preko analitičkih izvješća, koja mogu biti podijeljena prema kupcima, geografskim regijama, tržišnim segmentima, zavisno o potrebama preduzeća
- Prognoza i podjela budućih poslovnih potencijala prema regiji, vremenskom faktoru, tržišnom segmentu, prioritetu i sl.

- Poboljšano planiranje prodajnih aktivnosti
- Segmentiranje kupaca temeljene na ekonomskim, demografskim i socijalnim podatcima
- Analiza poslovnih prilika
- Olakšano praćenje rada zaposlenika i mjerjenje njihovih prodajnih rezultata
- Skraćeno vrijeme odgovora na upite, te brža izrada ponuda pomoću standardiziranih obrazaca
- Olakšana komunikacija između djelatnika u odjelu prodaje, kao i bolje međusobno razumijevanje pojedinih odjela
- Olakšano uvođenje novih poslovnih pravila i procesa
- Predviđanje i planiranje prodajnih rezultata
- Smanjenje administrativnog rada prodavača
- Smanjena fluktuacija zaposlenika kao i troškova vezanih uz edukaciju novih zaposlenika
- Targetiranje važnih i profitabilnih klijenata
- podaci se mogu držati u „oblaku“ – mnogi korisnici CRM se okreću ovom izboru zbog sigurnijeg, jednostavnijeg i jeftinijeg načina pohranjivanja podataka (Navijalić, 2014).

Glavni razlozi neuspjeha strategije CRM-a su sljedeći: razmišljanje da je CRM nova tehnologija, a ne novi način za održivanje poslovnih aktivnosti (tehnologija će dati rezultate, ali tek nakon što su dobro postavljeni ciljevi preduzeća), nedostatak znanja o mogućnostima koje nudi CRM, nedostatak vizije i strategije, nema borbe za klijente unutar organizacijske kulture, izostanak redizajna poslovnih procesa sukladno željenim rezultatima, nekvalitetne informacije i podaci, dakle izostaje i pravilan zaključak, neprimjeren upravljanje promjenama, neuključivanje krajnjih korisnika u dizajn CRM sistema (Dukić, Gale, 2015., str. 8). Bez obzira na navedene nedostatke, ukoliko se CRM strategija pažljivo isplanira, a sistemi adekvatno implementiraju i koriste, prednosti CRM-a i njegove korisnosti daleko su veće od nedostataka i troškova.

KARAKTERISTIKE I ELEMENTI CRM

Uspešno funkcionisanje procesa upravljanja odnosima sa potrošačima podrazumjeva postojanje bogate informacione osnove. Generisanje i širenje informacija i znanja neophodno je za kritično preispitivanje portfolija potrošača i alokaciju ograničenih resursa u njemu, u cilju uvećanja ukupnih efekata CRM. CRM kao proces orijentisan ka znanju, važan je deo sveukupnog procesa upravljanja znanjem u preduzeću. Osnovni elementi na znanje usredsređenog CRM su: *znanje*, neophodno za identifikovanje profitabilnih potrošača, *slušanje*, naglasak je na kontituiranom istraživanju lojalnosti potrošača, kao imperativu kreiranja ključnih vrednosti i potreba značajnih potrošača, *rast*, odnosno, stvaranje i komunikacija dodate vrednosti, kao osnov je razvijanja odnosa sa potrošačima, *evalu-*

acija učinaka (Rayola, 2003, str. 19). Nov koncept odnosa sa potrošačima zasniva se na novoj postavci marketing miksa 4C, koji u ustvari objašnjava kako potrošači gledaju na 4P (proizvod, cijena, promocija i distribucija). Prema Živkoviću (2010) instrumenti koncepta 4C su: želje i potrebe potrošača (*Costumers wants and needs*), potrebni troškovi za njihovo zadovoljenje (*Cost to satisfy those needs*), pogodnosti prilikom kupovine (*Convenience to buy*) i komunikacija (*Communication*). Uspešno funkcionisanje CRM podrazumeva postojanje određenih, međusobno povezanih procesa. To su proces upravljanja znanjem i proces upravljanja interakcijama sa potrošačima. Proces upravljanja znanjem čine aktivnosti kreiranja i upotrebe znanja. Osnov znanja su primarne i sekundarne informacije koje prikupljamo iz raznih izvora. Znanje nam koristi dalje za efikasnu interakciju sa potrošačima. Evaluacija i izbor potrošača sa kojima je profitabilno ostvarivati dugoročne odnose ključne su aktivnosti u ovom procesu. Korištenjem CRM-a preuzimamo kontrolu nad tri glavna aspekta našeg poslovanja: marketing, prodaja i služba za korisnike (Shabdar, 2017, str. 43).

ELEMENTI CRM MODELA

Uspješan CRM podrazumjeva postojanje određenih elemenata. Ključni su sljedeći: strategija CRM, CRM model, infrastruktura, ljudi i program CRM. Uspješan CRM zahtjeva osmišljenu strategiju koja polazi od identifikovanja i diferenciranja potrošača u zavisnosti od njihovih zahtjeva u pogledu očekivane vrijednosti. To je osnov uspješnog povezivanja i održavanja odnosa sa njima u dužem vremenskom periodu. Uspješne strategije CRM karakteriše fokus na profitabilne potrošače i razvijanje odnosa koji su obostrano koristi. Uspjeh strategije CRM povezan je sa odabranim modelom CRM. Ne postoji univerzalni model CRM koji odgovara svim strategijama. U datom trenutku on je rezultat usklajivanja zahtjeva potrošača i kompetencija preduzeća. Infrastrukturu CRM čine sistemi, informacije i procesi koji su neophodni za funkcioniranje procesa CRM. Fleksibilnost sistema neophodna je u cilju podržavanja izabrane strategije i modela CRM, kao i obezbjeđenja komuniciranja sa različitim korisnicima (Stanković, 2010., str. 10).

KONCEPTUALNI OKVIR CRM

Ulaganja u razvijanje dugoročnih odnosa sa potrošačima podrazumevanju angažovanje značajnih resursa preduzeća, sa dugoročnim vremenskim periodom vraćanja. Potrošači se u marketingu odnosa smatraju značajnim izvorom profita, a odlučivanje o njima dobija karakter investicionog. Za profilisanje

marketing strategije koja daje projektovane učinke, neophodno je primjeniti brojne, složene i veoma sofisticirane marketing analize koje imaju za cilj da se rizik u poslovanju smanji ili učini izvesnijim. Kritičko preispitivanje baze potrošača, selekcija i izbor naj vrijednijih, osnov je racionalnog strategijskog izbora (Stanković, 2010, str. 11). Jasno je da je upravljanje odnosima s kupcima jedan ključ profitabilnost u novoj ekonomiji. Izazov višem menadžmentu je upoznavanje s CRM-om do tačke da oni mogu izračunati ROI na temelju realnih očekivanja (Bergeron, 2002, str. 5). Prema Berndtu i Herbstu, postoje četiri koraka uspješne provedbe CRM inicijative. Prvi korak se odnosi na *identifikaciju potrošača*: identifikacija potrošača omogućava preduzeću da probere one potrošače koji su u strateškom smislu značajni i za koje je velika vjerojatnost da će pridonijeti uspjehu preduzeća. Drugi se odnosi na *diferencijaciju usluga*. Cilj diferencijacije usluge je da se prilagodi usluga „najboljim“ potrošačima koji su identificirani u prethodnom koraku, odnosno da se dođe do razlike u pružanju usluga novim i postojećim potrošačima. Treći korak se odnosi na *interakciju s potrošačima*. Ovdje se govori o važnosti komunikacije s potrošačima i to u vidu izgradnje dugoročnih odnosa pomoću tehnologije i komunikacijskih alata. To je veoma bitno jer se međusobni odnosi mogu razvijati samo ako je prisutna komunikacija s potrošačima u odnosu na njihove želje, potrebe i percepcije. Četvrti korak je *prilagodba* (kustomizacija) proizvoda, usluga i komunikacije: cilj ovog koraka je osiguravanje zadovoljstva potrošača. Ovo zahtjeva prilagodbu proizvoda na način da budu jedinstveni za svakog pojedinog potrošača. Krajnja svrha je vjernost potrošača nastala iz zadovoljstva (Sučić, 2017, str. 21).

Implementacija uspješnog upravljanja odnosima s klijentima (CRM) inicijativa je slična uzgoju biljke. Brojni uslovi moraju biti zadovoljeni da bi biljka pustila korijenje i rasla (poput tla, sunčeve svjetlosti i vode). Ova tri uslova koletkivno tvore ono što mi nazivamo biljnom okolinom. Tako je isto i kultura društva kolekcija sastavnih dijelova. Manjak bilo koje komponente utječe na kulturu društva u cjelini, jednako kao i što tlo sa nedostatkom hranjivih tvari, neadekvatna voda ili nedovoljno sunčeve svjetlosti spriječit će biljku da opstane i uspjeva (Kinnett, 2017. str. 27).

ZAKLJUČAK

U svijetu brzih promjena, konstantnog napretka tehnologije, uspostavljanje dugoročnih odnosa s korisnicima i upravljanje tim odnosima, jedan je od najnovijih trendova u marketinškoj filozofiji. Pri tome ovdje nije samo riječ na implementaciju sistema, već na uvođenje potpuno nove poslovne filozofije, koja temeljno mijenja pristup kupcima i poslovanju. Ovdje je

riječ o strateškom procesu identifikacije korisnika koje preduzeće mora opsluživati na najprofitabilniji način, stvarajući interaktivne odnose sa kupcima radi poboljšanja buduće vrijednosti korisnika za preduzeće. Izgradnja dugoročnih odnosa sa kupcima je ključ uspješnog poslovanja, a izgradnja tih odnosa zavisi upravo od prikupljanja, dijeljenja i upravljanja informacijama. Podaci govore o širenju tržišta usluga iz oblasti CRM-a, i ujedno koncept razvoja dugoročnih odnosa sa kupcima predstavlja svojevrsni bum odnosa sa kupcima.

Velika ulaganja, složena implementacija, mnogobrojne pretpostavke koje treba ispuniti, konkurenca, slaba interna prihvaćenost i drugi razlozi, uticali su na to da koncept može biti razlog posrtanja preduzeća. Jednom uspostavljen koncept dugoročnih odnosa sa potrošačima zahtjeva stalno praćenje i kontrolu. Samo na takav način koncept može biti u potpunosti fukcionalan i imati pozitivna dejstva na poslovanje preduzeća. Naučni cilj ovog istraživanja sastoji se u analizi naučno-teoretskih saznanja iz oblasti menadžmenta odnosa sa kupcima ili CRM-a (*costumer relationship management*), te dokazivanje važnosti upravljanja odnosom s klijentima u današnjem poslovnom okruženju.

U današnjem svijetu gdje je konkurenca veća nego ikad, te gdje globalizacija utječe na mnogostruko povećanu dostupnost različitih proizvoda, svako preduzeće se mora svojski potruditi kako bi zadržalo postojeće klijente i pridobilo nove. Kako bi u tome uspjeli, u centar svojega poslovanja moraju staviti upravo klijente, te nastojati ispuniti njihove potrebe. Kako su se kroz vrijeme zahtjevi kupaca sve više povjećavali, te tržište počelo širiti na međunarodna tržišta, javila se i potreba za boljim i kvalitetnijim načinom obrade silnih podataka koje se moglo skupiti o klijentima. Iz toga su se počeli razvijati informacijski sistemi, koji se sve podatke mogli prikupiti, obraditi, analizirati, predvidjeti i prikazati rezultate brže, učinkovitije i mnogo objektivnije.

Preduzeća postižu uspjeh ili propadaaju iz mnogih razloga, ali je marketing vrlo često presudan factor za ishod. Ukoliko nemate kupce nemate ni posao. Uspješna preduzeća su ona preduzeća koje dugoročno uspjevaju sačuvati kupca, razumiju njegove potrebe i prilagođavaju se njima. Cilj marketinga jeste dugoročno zadovoljstvo kupaca, a ne kratkoročno. S toga preduzeća usredsređena na marketing prepoznaju važnost izgrađivanja odnosa sa kupcima.

Analizom naučno-teoretskih saznanja iz oblasti menadžmenta odnosa sa kupcima ili CRM-a, smatram da sam potrvdio glavnu hipotezu istraživanja: Stvaranje i održavanje dugoročnih odnosa sa kupcima, te sprovođenje samog koncepta CRM-a, izuzetno je bitno za pozicioniranje poslovног subjekta na tržištu, te za dobrobit odnosa preduzeća i njenih potrošača.

LITERATURA

1. Benefits of CRM - 19 examples how CRM benefits businesses, <http://www.preact.co.uk/why-crm/how-businesses-benefit-from-crm> (12. 03.2017).
2. Bergeron, B. (2002). CRM : The Customer isn't always right, Journal of Corporate Accounting & Finance, New York : Wile.
3. Chorianopoulos A. (2016) Effective CRM using predictive analytics, New York: Wiley.
- Dragnić, D. (2013), Autorizirana predavanja iz predmeta: Upravljanje odnosima s kupcima, Diplomski sveučilišni studij, Split:Ekonomski fakultet u Splitu.
4. Dukić B., Gale V. (2015) Upravljanje odnosima s potrošačima u funkciji zadržavanja potrošača, Ekonomski Vjesnik, Volume 28, Number 2, 2015, pp. 583-598(16), Lund: DOAJ.
5. Grbac, B. (2006) .Identitet marketinga, Temeljna načela - nove realnosti, Rijeka:Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
6. Greenberg, P. (2008). CRM at the Speed of Light_Social CRM 2,0 Strategies, Tools and Techniques for Engaging Your Costumers, New York:McGraw, Hill Osborne Media.
7. Karakostas B., Kardaras D., Papathanassiou E., (2005) The state of CRM adoption by financial services in the UK : an empirical investigation, Information & Management volume 42, issue 6, Greece Athens: Elsevier science.
8. Kinnett, S. (2017). How to win at CRM strategy, implementation, management, USA:CRC Press
9. Milisavljević, M. (2004). , Osnovi marketinga, Beograd : Ekonomski fakultet
10. Navijalić, M. (2014), Informacijski sustavi za upravljanje odnosima s klijentima, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Fakultet strojarstva i brodogradnje.
11. Peelen, E. (2005). Customer Relationship Management, Essex: Pearson Education.
12. Pelević, S. (2013). Upravljanje odnosa sa potrošačima – CRM na primjeru ANZ banke, Beograd : Univerzitet Singidunum, departman za poslediplomske studije, master rad.
13. Rayola, F. (2003). Customer Marketing Management, Organizational and Technological Perspectives
- Scott, K. (2011). CRM Fundamentals, New York: Apress
14. Shabdar, A. (2017). Mastering Zoho CRM Manage your Team, Pipeline, and Clients Effectively, New York:Apress
15. Stanković, Lj. (2010). Relacioni marketing, Niš
16. Sučić, A. (2017). Primjena i uticaj CRM –a na uspješnost poslovanja na studiji slučaja Sixt renta - a car Agencije, Split: Sveučilište u Splitu, Ekonomski fakultet Split, diplomska rad.
17. Yaghoubi, N. (2011). The Impact of Knowledge Management on Customer Relationship Management, European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences, Issue 34.

Suvremeno kreiranje javnog mnijenja na primjeru CNN-a i Al Jazeere

Contemporary creation of public opinion on the example of CNN and Al Jazeera

Sažetak:

Suvremeniji svijet se transformira u Informacijsko doba. Razumijevanje moći informacije važnije je nego ikad zbog toga što je suvremeniji svijet sada svjedok mnoštva nasrtaja manipulativnih slika, gdje nacije, grupe i pojedinci pokušavaju upravljati porukama koje dobivaju. Sljedbenici informativne moći zagovaraju ideju da treba utjecati na um potrošača ili javnosti kako bi ih naveli da vjeruju u proizvod ili povod (razlog, princip). Globalne vijesti poput AJA-e i CNN-a predstavljaju temelj i od javnosti najprepoznatljivije sredstvo međunarodnih komunikacija. Informacija kao element moći je, i oduvijek je bila, maglovit pojam, ali u ovoj novoj eri posjeduje mogućnost koja se smatra krucijalnom za uspjeh državnih nacionalnih politika te je stoga fokus ovog rada na induktivnom utvrđivanju njenog mjestu u kontekstu suvremenog kreiranja javnog mnijenja odnosno usporedba/kontrast razlika između retorike i stvarnosti.

Ključne riječi:

informacija, javno mnijenje, suvremeno, CNN, Al Jazeera

Summary:

The contemporary world is transforming itself into the Information Age. Understanding the power of information is more important than ever because the contemporary world is now witness to onslaughts of manipulated images, where nations, groups and individuals attempt to manage the messages that they receive. Acolytes of informational power advocate the idea that one needs to influence the mind of the consumer or the public to get them to believe in a product or cause. Global news such as AJA and CNN is the foundation and the public's most recognizable means of international communication. Information as an element of power is, and always has been, a nebulous term, but in this new era it possesses a capability that is considered crucial to the success of state national policies, hence the focus of this work is on inductive determination of its place in the contemporary creation of public opinion i.e. to compare and contrast the differences between rhetoric and reality.

Key words:

information, public opinion, contemporary, CNN, Al Jazeera

UVOD

Trenutačno živimo u doba masovne tehnologije i globalnoga društva koje je bombardirano informacijama, te je više nego ikad potrebno da razumijemo i ocijenimo narav komunikacije i onoga što nam ona dostavlja. Po mišljenju mnogih, u informacijskom dobu ekonomija i politika nisu više organizirane na veliki, hijerarhijski birokratski način, nego kao labavo strukturirane horizontalne mreže. Osnova uporabe moći i distribucije resursa tako se promijenila i postalo je uvelike očito da će nove metode širenja poruka na velike geografske udaljenosti, sa značajno većim brzinama, fundamentalno promijeniti prirodu ljudske interakcije. U današnjem svijetu interes i briga za manipulacijom javnoga mišljenja, formiranjem stavova i utjecajem na ponašanje dostiglo razine bez presedana.

Proliferacija satelitskih vijesti i eksplozija konzumiranja vijesti su stvorili takav okoliš u kojem većina gledatelja može odabratи onog emitera koji opisiva vijesti na način koji oni smatraju kulturološki, politički i ideološki odgovarajući. Kao rezultat, emiteri vijesti danas će vrlo vjerojatno očvrsnuti već postojeća mišljenja i stavove, ohrabriti kulturološko stereotipno razmišljanje o drugima, stvoriti ideološku disharmoniju među svojom publikom, i voditi ka uvelike izoliranim javnim sferama (Hafez, 2007.). Globalne vijesti poput AJA-e i CNN-a predstavljaju temelj i od javnosti najprepoznatljivije sredstvo međunarodnih komunikacija.

U slučaju osnivanja CNN-a 1980. godine od strane Ted Turnera, cilj je bio popuniti praznine na tržištu za konzumacijom vijesti koje su pružale usluge rastućem broju utjecajnih poslovnih i političkih elita. Prema Turneru, inspiracija za CNN-ov 24-tni model bio je radio show: "Postojaо je nezadovoljeni zahtjev zauzećih ljudi da imaju pristup televiziji bilo kada tijekom dana. Radio vijesti su pokazale utočište, a televizijski biznis je zaostajao. Zato sam ja stvorio Kablovsku mrežu vijesti." (Seib, 2012., 7). Naravno, u slučaju CNN-a, moć se generirala iz mogućnosti mreže da proda oglašivačima poslovno orijentiranu, specifičnu, globalnu i imućnu publiku.

Al Jazeera (AJA) je osnovana 1996. godine kada je sadašnji katarski emir, Skeikh Hamad bin Khalifa Al Thani, u državnom udaru preuzeo Katar od svoga oca s namjerom krenuti prema većoj tržišnoj liberalizaciji, kulturnoj otvorenosti i međunarodnom prestižu. Kanal je počeo s emitiranjem 1. studenog 1996., od početka zemaljski iz Katara i samo nekoliko sati dnevno. U početku, postojala su tri čimbenika koja su pomogla da kanal izraste u najgledaniju i najmoćniju mrežu regije, od kojih svaki ujedno objašnjava podrijetlo i izazove koji su stajali pred AJA-om: 1. njezina misija

i financijska potpora; 2. njezino opredjeljenje prema zapošljavanju profesionalnih novinara s dubinskim poznavanjem regije; 3. pristup međunarodnoj komunikacijskoj infrastrukturi (Ibid., 8).

VRIJEDNOST INFORMACIJE

Informacija je oduvijek bila element moći, ali je često gledana kao oспособitelj ili komponenta potpore, a ne kao odlučujući čimbenik u provedbi operacija. Informacija kao element moći je, i oduvijek je bila, maglovit pojam, ali u ovoj novoj eri posjeduje mogućnost koja se smatra krucijalnom za uspjeh državnih nacionalnih politika sigurnosti (Kolobara, 2017., 53). Razumijevanje moći informacije važnije je nego ikad jer suvremeni svijet sada svjedoči navali manipulativnih slika, gdje nacije, grupe i pojedinci pokušavaju upravljati porukama koje dobivaju. "Informacijsku moć je teško kategorizirati zato što siječe preko svih vojnih, ekonomskih, društvenih i političkih resursa moći, u nekim slučajevima umanjujući njihovu snagu, u drugima množeći je" (Nye and Owens, 1996., 22). Sama priroda modernih informacijskih operacija, s uvjerljivim dvadesetčetverosatnim medijskim izvještanjem je dokazala potrebu za iskorištavanjem svih alata ili elemenata moći. Ali pomak moći od centralne vlasti i mali trošak i laki ulazak u informacijsku sferu su zajedno doprinijeli revolucionarnom načinu na koji se informacije iskorištavaju diljem svijeta.

Jedna od ključnih implikacija informacijskog doba za globalnu politiku je dramatično povećanje značaja emitiranja ili projekcije informacija, kroz mnoštvo sredstava, kao instrumenta moći. Mnoštvo termina može biti upotrebljeno kako bi se opisale ove aktivnosti. Strateške komunikacije, javna diplomacija, upravljanje percepcijama, odnosi s javnošću itd. Bez obzira na korišteni pojam, svi oni opisuju fundamentalno iste aktivnosti, projekciju ili diseminaciju informacija stranim publikama kako bi izmamili ponašanja kod tih publika koja podupiru postizanje nacionalnih sigurnosnih ciljeva.

Suvremene informacijske i komunikacijske tehnologije omogućavaju produkciju, prijenos i pohranjivanje informacijskoga sadržaja na način koji je praktički nemoguć državama za kontrolirati. Nacionalne granice su u potpunosti porozne za sve vrste informacijskih tokova, i barijere, umjetne ili prirodne, koje su nekad štitile domaće publike od neželjenih stranih poruka jednostavno više ne funkcioniraju. Internet i druge komunikacijske mreže koje niču zauvijek su uništile moć koja je nekoć stanovala samo u vladama, i današnja asimetrija daje moć informacija svima.

Informacija se obraća razlogu i iskustvu, ona je opskrbljena činjenicama, dok se propaganda obraća osjećajima i strastima, ona je iracionalna (Kolobara, 2017.,

56). Mnogo informacija dostavljenih u današnje vrijeme, istraživanja, činjenica, statistika, objašnjenja i analiza eliminiraju osobni sud i kapacitet da pojedinac oformi vlastito mišljenje više sigurno nego najnastanija propaganda. Ova tvrdnja može doći kao šok, ali je činjenica da prekomjerni podaci ne prosvjećuju čitatelja ili slušatelja, oni ga utapaju, tvrdi Ellul. Ne može ih se sviju sjetiti ili ih koordinirati, ili razumjeti, a ako ne želi riskirati da izgubi razum, pojedinac će samo izvući generalni zaključak iz njih. I što više činjenica dobiva, slika je jednostavnija.

Bivši američki direktor instituta za informacijske operacije Jole Harding je opisao raspon mogućih aktivnosti informacijskih operacija: „iskreno... cilj onoga što pokušavaš uraditi, je ograničen tvojom maštom i specijalne postrojbe nagnju ka malo drugaćijem razmišljanju... Informacija može biti korištena da nekog terorizira, ili da stvara uvjete gdje netko ne želi da učini nešto, ili sve vrste stvari“ (Briant, 2015., 12). Zajedničko izdanje (JP 1-02) vojnog rječnika i povezanih termina Ministarstva obrane definira informacijske operacije kao "integrirano zaposlenje osnovnih sposobnosti elektronskoga ratovanja, kompjuterskih mrežnih operacija, psiholoških operacija, vojnih obmana i sigurnosnih operacija u dogovoru s potpornim i srodnim mogućnostima da se utječe, ometa, podmiće ili usurpira protivničko ljudsko i automatizirano donošenje odluka dok se štiti naše vlastito" (Christoper, 2008., 2).

Rat ideja se provodi u globalnom informacijskom okruženju, uglavnom preko medija. Satelitska televizija, internet i druge forme globalnih medija stvaraju prilike bez presedana da se dijele ideje i da im se dopušta da se natječu. Na neki način, rat ideja postaje stvaran rat samo onda kada ste već izgubili. Odnosno, ako ne uspijete poraziti ekstremizam, ideologiju mržnje ili ideje koje promoviraju fizičko uništenje dok su još na razini ideje, one se pretvore u akte mržnje, napada ili terorizma. Pobjede u ratu ideja dolaze kada uvjerite druge da vaše politike nisu prijetnja njima, da im njihovo antagonističko ponašanje ne će dati ono što žele ili trošenje ili riskiranje njihovih života nije najbolji način da postižu svoj cilj, tvrdi Christoper. Uspjeh u ratu ideja zahtjeva uvjerljivu komunikaciju kroz strateško komuniciranje i javnu diplomaciju. "U ratu ideja, riječi mogu biti smrtonosne kao stvarna municija" (Armistead, 2007., 158). Robert Reilly nam kao savršene primjere daje izraze poput „Osovine zla“ i „Veliki Sotona“ te ističe da su sve moralne razlike u korijenu teološke čak i kad sekularno društvo se pretvara da nisu.

KREIRANJE JAVNOG MNIJENJA

Dolazimo do pitanja što motivira stvaranje globalne mreže vijesti? Je li to sredstvo kojim se pokušava doći do političke i/ili ekonomski moći? Nije li medijski rat esencijalni dio vojnog rata, koji daje za pravo svakoj zemlji da upotrebljava bilo koja sredstva da pobijedi u tom ratu? Odgovor je više nego izvjestan. Informacija je ključna komponenta bilo koje vrste operacija utjecaja, i njezina efektivnost je bila demonstrirana u više navrata, osobito u zadnja dva desetljeća s usponom tehnoloških sposobnosti. Masovni mediji su sami postali okosnica institucionaliziranih dinamičkih procedura djelovanja više čimbenika na pojedince u društvu. U skladu s tim i takvim djelovanjem novinarstvu i novinarima se stavljaju na teret implicitna pristranost prema nekomu ili nečemu. S tim u vezi odvajanje vijesti od mišljenja postala je jedna od najvažnijih zapovjedi informativnoga novinarstva. Moć televizije, bez obzira na pojavu interneta, ostala je neprikosnovena. Kreatorima politika u Pentagonu krajem 1980-ih i početkom 1990-ih postalo je jasno da će strana koja kontrolira i zadržava mogućnost pokretanja informacijskih kampanja precizno, kao i s mogućnošću da manipulira, upotrebljava i širi informacije, biti pobjednička strana. Čak i najjači sebi ne mogu priuštiti da ignoriraju mišljenja drugih.

Javno mišljenje je kralj, tvrdi Sorenson, te ističe kako od Bijele kuće pa do ostalih velikih centara moći svi čekaju i zasnivaju svoje djelovanje na temelju javnog mišljenja. Ono može uzdignuti ljude i ideje do velike moći ali i slomiti ih preko noći. Nekada može izazvati ratove, a nekada ih može i zaustaviti. Primjerice u noći kada je Kongres glasovao o ratu u Iraku, Predsjednik Bush je rekao naciji i Kongresu da je Irak zla nacija koji prijeti američkoj sigurnosti. Tijekom nekoliko sljedećih godina svi ključni članovi njegove administracije su iznosili slična upozorenja u svojim govorima. U izvještaju specijalne istrage Kongresa za zastupnika Henry A. Waxmana o javnim izjavama dužnosnika Bushove administracije, točnije Busha, Dick Cheney, Rumsfelda, Colin Powela i Condoleezze Rice, ovih pet dužnosnika su izrekli 237 specifičnih lažnih i varljivih izjava o iračkoj prijetnji u 125 javnih nastupa (Iraq on the Record: The Bush Administration's Public Statements on Iraq). Bush je tvrdio da je sami opstanak SAD u pitanju. Tony Blair je otisao još i dalje govoreći da se čitavi Zapad suočava sa opasnošću koja je „stvarna i egzistencijalna“ (Gardner, 2009., 13).

Prije pedeset godina politički napor su bili oko mogućnosti kontrole i prijenosa oskudnih informacija. Danas, politički napor su oko stvaranja i destrukcije kredibiliteta (Report of the Defense Science Board

Task Force on Strategic Communication, September 2004., 20).

Prema novoj paradigmi, informacija je pokretana potražnjom radije nego ponudom, i svemir dostupnih gledišta je mnogo širi nego ikada prije (Alterman, 2003., 243). Francuski novinar Ulysse Gosset kaže: "Današnji informativni kanali su dio globalne borbe u svijetu. Jednako su važni kao i tradicionalna diplomacija i ekonomska snaga" (Seib, 2008., 36). Satelitska televizija osigurava novu eru političke različitosti, kako drugačiji diskursi dosežu masovnu publiku. Informacija i istina nisu neminovno isto, brzina i doseg novih medija su divni kada postoji potreba da se ljudi upozore na oluju koja se približava ili sl., ali te iste kvalitete mogu biti otrovne kada se zlobna glasina prezentira kao vijest u datom trenutku.

Ayman al-Zawahiri jednom prilikom je kazao: "Mi smo usred rata, i više od polovine te borbe se odvija na informacijskom ratištu; mi smo u informacijskom ratu za srca i umove svih muslimana." (Arquilla i Borer, 2007., 86) Mnogi tvrde da je Al-Qaedin uspjeh kao pravog igrača na regionalnoj i svjetskoj pozornici više rezultat efikasne informacijske strategije nego vojnih sposobnosti ili nerazdvojive političke podrške koju posjeduje. "Da Bin Laden nije imao pristup globalnim medijima, satelitskim komunikacijama i internetu, on bi bio samo jedan mrzovljivi tip u pećini", tvrdi antiteroristički stručnjak David Kilcullen. Ali Al-Qaeda je, po mišljenju stručnjaka, postala puno više od organizacije. Zbog efektivne informacijske strategije, postala je moćna ideja. "Očito je da je medijski rat u ovom stoljeću jedna od najučinkovitijih metoda; njime se, zapravo može postići 90% rezultata u pripremi bitke", smatra Osama bin Laden (Gordan Akrab, *Specijalni rat I*).

Primjerice, Britanska se vojska zadnjih godina kreće u pravcu koordiniranih informacijskih operacija gdje se psihološke i medejske operacije ujedinjuju iza holističkih napora kako bi se postigli jasno definirani ciljevi. Ovo proizilazi iz vjerovanja da mijenjanje stavova kroz informativno djelovanje nije dovoljno. Ono povećano ističe cilj nauštrb sredstva i oštiri vojni fokus na rezultat bihevijoralne promjene. Taj fokus je i dalje na efektima ali neki utjecaji sada dosežu izvan propagande distribucije informacijskog utjecaja da bi se kombinirali sa namjernom manipulacijom okolnosti ili uvjeta u kojima ljudi djeluju i donose odluke (Briant, 2015., 64). Više nije samo o tome da li osvajate srca i umove, odnosno „vole li Afganistanci ISAF vojнике je irelevantno, već utjecajna kampanja jednostavno teži da promjeni ponašanje a ne mišljenje“ (Rowland and Tatham, 2010., 2). Matt Armstrong se nadovezuje i govori kako fraza sada treba da zvuči borba za srca i volju ljudi jer je volja za djelovanjem ono što je bitno. Ističe da nije važno voli li vas netko ili ne već je cilj

tome istome promijeniti ponašanje.

Jedan od vodećih mislioca u ovome području Nigel Oakes navodi kako se dogodila bihevijoralna revolucija toliko jer vojska sada razumije da mijenjanje ljudskog ponašanja predstavlja krajnji cilj. Bihevijoralni pristup može potencijalno angažovati široki raspon informacijskih i drugih aktivnosti koje samo površinski izgledaju nepovezane sa željenim krajnjim ishodom kako bi kreirale bihevijoralne promjene u ciljane publike. To uključuje procjene toga u kojim okolnostima će se mijenjati ponašanje i onda korištenje utjecajnih aktivnosti da bi se potakle te okolnosti odnosno da bi se upravljalo tim okolnostima. Željena promjena ponašanja neće biti očita iz aktivnosti koje se poduzimaju i prave namjere će biti zamraćene procesom od promatrača. Nastoji se stvoriti situacija gdje meta uvjeravanja počne donositi „prave odluke“ bez da je svjesna da su te odluke želje propagandiste, navodi Mackay. Kredibilnost propagandne poruke često zahtjeva relativnu nevidljivost kampanje unutar globalnog medijskog okoliša.

Nitko nije uradio bolje posao iskorištanja tjeskobe kod amerikanaca do fraze *rat protiv terorizma*, koju je Busheva administracija učestalo koristila od 2001. do 2009. godine, tvrdi Glassner. U vezi toga bivši Savjetnik za Nacionalnu Sigurnost SAD Zbigniew Brzezinski napisao je za *Washington Post* (25.03. 2007.), „Mala tajna ovdje jeste da je neodređenost fraze bila namjerno izračunata od njezinih sponzora. Konstantno upućivanje na *rat protiv terorizma* je postiglo jedan značajan cilj: stimuliralo je pojavu kulture straha. Strah zamagluje razum, intezivira emocije i olakšava demagoškim političarima da mobiliziraju javnost u ime politike koju žele da vrše“. Kad god neka grupa koristi strah da manipulira drugom, netko profitira a netko plati, zapaža Brzezinski.

Jedan od paradoxa kulture straha jeste da ozbiljni problemi ostaju uglavnom nezapaženi iako baš oni predstavljaju realnu opasnost za ono čega se javnost najviše boji. „Bijela Kuća“ je dobila potporu koju je trebala za napad na Irak potičući javne strahove od terorizma i spajajući te strahove sa Irakom. U danima pred sami napad javna podrška administraciji Georga Busha je iznosila 75%. Saddam Hussein je u svijesti javnosti toliko uspješno povezan sa terorističkim napadima 11 rujna da se u anketi *New York Timesa* provedenoj u rujnu 2006. godine, dugo nakon što je administracija službeno priznala da Hussein nije imao ništa sa napadima, otkrilo da jedna trećina amerikanaca i dalje misli da je Irački predsjednik bio osobno umješan u iste. Direktor FBI-a Robert Muller kada je svjedočio pred odborom Kongresa u veljači 2005. nije naglasio odsutstvo terorističkih napada, neuspjeh u pronalaženju ćelija al-Qaede unutar SAD-a ili izvještaj njegove agencije koji sugestira da možda al-Qaeda nema dovoljno snage da izvede seriju ozbiljnih napada

u SAD-a. Umjesto toga on se brinuo „ostajem vrlo zabrinut oko onoga što ne vidimo“, kazao je. Politolog John Muller u svojoj knjizi *Overblown* komentirao je isto riječima „za direktora ureda, odsustvo dokaza očigledno je dokaz postojanja“. Druge vladine agencije također su imale svoje interese za napuhavanje prijetnje od terorizma. Neke su to činile da bi zaštitile proračune. DEA (Drug Enforcement Administration) je izlagala kako profiti od trgovine drogom financiraju terorizam dok je Office of National Drug Control Policy potrošio milione na kampanju koja je označavala tinejdžere koji koriste marihanu kao financijere terorizma (Cf. Gardner, 2009., 266-270 u Kolobara, 2017., 62-63).

Vrijednost dezinformacije uvijek je veća od vrijednosti informacije. Kad se dva suprotna gledišta predoče podjednako silovito, istina ne mora biti negdje na sredini. Moguće je da jedna strana griješi. To opravdava žestinu na drugoj strani (Kolobara, 2017., 68).

PRIMJER CNN-A I AL JAZEERE

U svojoj knjizi *Ideologija moći – informacija kao sredstvo*, Kolobara nam prikazuje semantički primjer informacijskih operacija u suvremenom kontekstu na komparativnom istraživanju provedenom 2014. god. tijekom sukoba izraelaca i palestinaca u Gazi, odnosno djelovanju tkz. Islamske države na teritoriji Iraka i izvještavanju o tim sukobima od strane CNN-a i Al Jazeere. Tablice semantičkog diferencijala na najbolji mogući način su slikovito pokazale sve „uvučene“ i izražene semantičke razlike u izvještavanju dotičnih svjetskih medija o navedenim temama.

SEMANTIČKI DIFERENCIJAL – Izraelsko - Palestinski sukob	
<u>CNN</u>	<u>AL-JAZEERA</u>
Gaza je pod blokadom	Gaza je pod opsadom
Teror tuneli	Mreža tunela
Hamas je militantna organizacija	Hamas je grupa ; čine je borci
Zapadna obala	Okupirana Zapadna obala
Militant	Mučenik
IDF (Izraelske obrambene snage)	Izraelska vojska
Izrael žrtva	Palestinci žrtve

Tabela 1. Izraelsko-Palestinski sukob

SEMANTIČKI DIFERENCIJAL - IRAK(ISIS)	
<u>CNN</u>	<u>AL-JAZEERA</u>
ISIS - militantna grupa, teroristička grupa, teroristička organizacija, militantna islamska grupa	ISIS - grupa Islamska država
Pripadnici ISIS-a - teoristi, džihadisti , militanti	Pripadnici ISIS-a - borci Islamske države
Irak	Okupirani Irak
Intervencija u Iraku	Invazija Iraka

Tabela 2. Irak (ISIS)

Također, dalje u kvalitativnoj analizi (Cf. Kolobara, 2017., 175-181) razotkrile su se brojne divergentnosti u leksičkim karakterizacijama i naraciji izvještavanja CNN-a i Al Jazeere. S tim u vezi izvještavanje CNN-a i Al Jazeere (AJA) po pitanju izraelsko-palestinskoga sukoba je i različito po pitanju usmjerena pozornosti i samog prezentiranja vijesti. CNN više pozornosti i pažnje daje izraelskoj strani priče dok AJA-a to radi za palestinsku stranu. Bitno je naglasiti da ove dvije medijske kuće koriste potpuno različite termine za isto činjenično stanje što se najbolje vidi u tabelama semantičkoga diferencijala, no kada se pažljivo analizira izvještavanje CNN-a dolazi se do rezultata da su Palestinci u nepovoljnem položaju kod nekoliko leksičkih karakterizacija. Leksički Palestinci su negativno predstavljeni kao militanti koji napadaju, dok izraelski stanovnici uživaju pozitivan diskurs onih koji se brane. Palestinci i njihove organizacije su nepromjenljivo označeni kao militanti, bombaši, samoubojice napadači i sl., dok nema negativnog predznaka kada se opisuju izraelci tj. djelovanje njihove vojske i ponasanje njihovih doseljenika na spornim teritorijima.

S druge strane, Al Jazeera pak otvoreno nastoji predočiti gledateljima, po njima, svu bol i muku koju prolazi palestinski narod te ukazati na nenormalnost situacije i šutnju međunarodne javnosti. Jasno i bez cenzure se prikazuju tijela mrtvih i ranjenih i to po nekoliko desetaka sekundi posebice naglašavajući patnju i stradanja palestinske djece. Novinari Al Jazeere su među palestinskim narodom i stječe se dojam kao da i oni jednim dijelom proživljavaju njihove patnje jer su neki od njih veoma emotivni pri izvještavanju. CNN u potpunosti negativno prikazuje Hamas i na njega svaljuje apsolutnu krivicu za početak sukoba, žrtve i sve negativne posljedice proizašle iz vojnih

djelovanja. Ne propušta se ni jedna prilika da se gledateljima objasni kako je Hamas, prema mišljenju SAD-a i njezinih saveznika teroristička organizacija. CNN voditelji često brane izraelske pozicije te u jednom od priloga voditeljica prenosi izraelske tvrdnje kao činjenice, a dopisnica s terena ih potkrepljuje "dokazima" te gledateljima objašnjava na koju stranu su letjeli geleri od izraelske granate koja je pala kraj škole. Izvještavanje se često u potpunosti stavlja na izraelsku stranu direktno optužujući Hamas za sve palestinske žrtve. Takva medijska taktika se koristi u gotovo čitavom izvještavanju CNN-a na temu sukoba u Gazi. Hamas se optužuje i za propagandno djelovanje jer prikazuje snimke mrtvih i teško ranjenih palestincaca stradalih od izraelskog vojnog djelovanja, a ne kritizira se Izrael.

Al Jazeera konstantno naglašava da je izraelska okupacija palestinskoga teritorija uzrok svih problema. Djelovanje Palestinaca, odnosno Hamasa, suptilno se želi opravdati povijesnom nepravdom, teškom ekonomskom i humanitarnom situacijom u Gazi, agresivnim izraelskim vojnim djelovanjem te pravom na samoobranu. Hamas se prikazuje u pozitivnom svjetlu i indirektno brani. AJA-a često žestoko i agresivno "napada" (intervjuira) izraelske goste u svom programu. Izraelsko društvo se posredno optuživa za apartheid i fašizam, izraelski obrazovni sustav za stvaranje kulture slavljenja rata i heroizma, a Izrael i njegova politika se dehumanizira pri tome naglašavajući bezosjećajnost i nehumanost Izraelaca.

CNN gotovo da ne iskaziva empatiju za poginule i ranjene Palestine, nego ih predstavlja samo kao statistički podatak. Mrtve i ranjene Palestine skoro da i ne prikazuju a kada ih prikazuju slika često bude zamagljena tako da gledatelj uopće ne "doživi" situaciju. To uglavnom traje nekoliko sekundi, odnosno toliko kratko da se te slike ne zadrže gledatelju u sjećanju. Nikada se jasno ne prikazuju masakrirani leševi, a pogotovo ne djece. CNN u pravilu izbjegava video i slikovna izvještavanja o palestinskim stradanjima.

Kod CNN-a izjave izraelskih političara uvijek imaju središnju ulogu u izvještavanju. Često se ponavljaju njihove teze o prokopavanju Hamasovih tunela ispod izraelskih vrtića, škola i sl., a sa svrhom terorizma, te se pokušava stvoriti poveznica između terorizma u Izraelu i terorizma u SAD-u kako bi američki gledatelji "shvatili".

Al Jazeera u gotovo svim prilozima uvijek ističe izraelsku odgovornost i krivnju za stradanja Palestinaca te ih optužuje za kršenje ljudskih prava i ratne zločine. „Raskrinkava“ se izraelska medijska kampanja i pristrano izvještavanje nekih međunarodnih medijskih kuća u korist Izraela te se konstantno se puštaju snimke totalne devastacije i destrukcije Gaze.

Važno je istaknuti da svakog puta kada se novinari CNN-a u prijenosu uživo susretnu s vještijim i elokventnijim palestinskim dužnosnikom koji se služi rječnikom, koji između ostalog sadrži riječi poput genocid, opsada Gaze, otpor okupaciji, bombardiranje Gaze po volji, spominjanje teške humanitarne situacije, segregacija i apartheid, odnosno kada palestinci spretno iznesu svoje mišljenje o tome kakvu politiku Izraelci provode i što čine Palestincima, novinari CNN-a se vrlo često u eteru „izgube i zbune“ te ubrzo završe razgovor.

IRAK (DJELOVANJE TKZ. ISLAMSKE DRŽAVE)

Kada je u pitanju izvještavanje o djelovanju tkz. Islamske države na teritoriji Iraka CNN stavlja ISIS u negativni kontekst. Pripadnici ISIS-a se nazivaju teroristima i džihadistima. Naglašava se njihova brutalnost i zločini nad manjinama odnosno ponajviše kršćanima i jezidima. Patnje, muke i progon kršćana se posebno ističu. CNN pozitivno izvještava o Kurdimu i njihovim vojnim snagama te veliča njihovu ulogu u borbi protiv ISIS-a naglašavajući njihovo savezništvo sa SAD-om. Posebno se ističe da bi bez vojne intervencije SAD-a Kurdi, Jezidi i svi ostali u Iraku, ugroženi od ISIS-a, doživjeli kataklizmu odnosno da Amerikanci donose spas i mir. U konačnici, CNN izgleda kao da plaši svoje američke gledatelje govoreći o potencijalnim velikim napadima ISIS-a na američki teritoriji, dovodeći stručnjake u emisije koji te teze ili iznose ili potkrepljuju dokazima dobivenim od "povjerljivih izvora".

Al Jazeera objektivno izvještava o teškom položaju kršćana i Jezida, ali se gotovo nikako ne prikazuju mrtvi i ranjeni kršćani, Jezidi i ostale manjine koji su stradali od djelovanja ISIS-a, a kada se to i uradi veoma je šturo i oskudno bez detalja i dramatičke koja primjerice prati prikazivanje palestinskih žrtava.

Zločini ISIS-a se spominju ali se vrlo malo i vrlo rijetko prikazuju, dok se ISIS također vrlo rijetko kritizira. ISIS se nekada (ne)namjerno i posredno opravdava te se govori da oni nisu problem nego samo posljedica američkoga djelovanja. Negativno i kritički se izvještava o djelovanju iračke vlade, odnosno njezine vojske, gdje se ističe količina destrukcije i patnje koju ona izaziva. Ti "zločini" se pak gotovo pa totalno ignoriraju od strane CNN-a.

AJA također posredno kritizira SAD i njihovu ulogu u Iraku te tvrdi se da su Amerikanci izvršili invaziju na Irak i okupirali ga. U emisije se dovode gosti koji ističu da je američka okupacija Iraka kriva za sadašnje stanje iz razloga jer Amerikanci potiču sektaške sukobe i namjerno stvaraju kaos i nered, a sve da bi crpili prirodne resurse tj. naftu. AJA ne izostavlja spomenuti dugogodišnje vojno-političko savezništvo

SAD-a i Kurda u Iraku i njihovu zajedničku borbu protiv ISIS-a. Nekada izvještavanje AJA o američkim zračnim napadima na položaje ISIS-a kao da ostavlja dojam skrivenog jala, dok se posredno ističe i brutalnost kurdskih snaga nad ISIS-om.

Namjerno ili ne AJA oblikuje svoje izvještavanje tako što kada prenosi neki događaj ili obrađuje neku temu, glavninu medijskoga prostora daje onim ljudima koji dijele isto mišljenje o dotičnim događajima te tako njihovi stavovi prevladaju na način da se čine kao istina. Isti je slučaj i sa CNN-om, a jedina razlika je u tome što im se "istine" ne podudaraju (Cf. Kolobara, 2017., 175-181).

ZAKLJUČAK

Informacija, koja je oduvijek bila element moći, često je u prošlosti gledana kao sposobitelj ili komponenta potpore a ne kao odlučujući čimbenik u provedbi operacija. Sama priroda modernih operacija, s uvjerljivim dvadeset-četverosatnim medijskim izvještavanjem je dokazala potrebu za iskorištanjem svih alata ili elemenata moći. Informacija je ključna komponenta bilo koje vrste operacija utjecaja, i njezina efektivnost je bila demonstrirana u više navrata, osobito u zadnja dva desetljeća s usponom tehnoloških sposobnosti. Pomak moći od centralne vlasti i mali trošak i laki ulazak u informacijsku sferu su zajedno doprinijeli revolucionarnom načinu na koji se informacije iskoristišavaju diljem svijeta.

Tradicionalni načini utjecaja na globalnu politiku potisnuti su utjecajem novih medija - satelitske televizije, interneta i drugih visoko elektronskih naprava. Mi sada gledamo opsežno povezivanje globalnoga sela i preoblikovanje toga kako svijet funkcioniira.

Doslovce svaki aspekt novoga svjetskog poretka bit će modeliran ekspanzijom bez presedana informacijskih i komunikacijskih tehnologija.

Medijsku informaciju treba gledati samo kao pojavu na površini, kao formu ispunjenu sadržajem interesnog karaktera upakiranu u naizgled objektivnu pojavu. Suditi o izuzetno bitnim stvarima na osnovu prvog dojma i medijskih glasina je najčešće loša i pogrešna prosudba baš zato jer na osnovu viđenog možete samo da uočite površinu (koja je često varljiva) a na osnovu onog što čujete samo dezinformaciju koja upućuje na dijametalno suprotan zaključak. OštRNA prosuđivanja učinka informacijskog djelovanja obrnuto je proporcionalna neposrednoj blizini objekta zbivanja. Što ste bliže to manje razumski vidite a više djelujete u afektu, dok vam jasnije postaje što se više udaljavate i manje ste osjećajno involvirani. Također je bitno naglasiti da mediji pod krinkom znanosti i značajnih istraživanja vrlo lukavo prodaju političke agende.

Kada je u pitanju moć globalnih TV mreža u kreiranju javnog mnijenja bitno je naglasiti da pozornost koja se

posvećuje određenoj strani, odnosno temi, izjave koje se uzimaju od sudionika nekog događaja ili pokreta, uvelike utječu i kreiraju javno mnijenje uglavnom iz razloga što se jedna strana "istine" forsira, a od druge strane se uzima samo ono "što nam odgovara" tako donoseći (novinarski gledano) objektivno izvještavanje ali usmjereno da izazove određenu emociju kod gledatelja koja pak u konačnici izaziva da se taj gledatelj ili gledatelji svrstaju na jednu ili drugu stranu i budu podložni propagandnim porukama koje dolaze s te strane. Takva vrsta izvještavanja kod publike koja se prvi put susreće s temom odnosno određenom pojmom, dolazi kao početna informacija koja se ustaljuje kao istina i postaje bazni kamp iz kojeg polazi određeno djelovanje bilo intelektualno ili operativno. Kada se gledatelj, s već formiranim negativnim ili pozitivnim stavom o nečemu, susretne s utjecajem medija koji pak različito izvještava u odnosu na njegov stav on (uglavnom) automatski odbaciva takvo izvještavanje kao pogrešno i lažno te stvara još jače uvjerenje u ispravnost svojega mišljenja.

Primjerice, izvještavanje CNN-a i Al Jazeere treba gledati kroz holistički pristup, odnosno onaj koji govori da se pojedinosti i određene pojave uvijek moraju promatrati u sklopu ukupne cjeline. Vodi li se ta cjelina nekim partikularnim interesom ili interesima i za nekoga, u to uopće nama sumnje.

Danas nam je potrebna sigurnosno - informacijska sposobnost da se vidi, da se razluči i shodno tomu da se ne reagira. Cilj današnjih informacijskih operacija je svrgavanje realnosti odnosno uspostavljanje nametnute percepcije i shvaćanja koji vode do istog razmišljanja a koje će u konačnici izazvati željeno djelovanje. Narav ciljane informacije za točno određenog recipijenta uvijek će biti negativna iz barem jednog kuta gledanja jer se njena vrijednosna odrednica formira zavisno od pozicije tumačenja. Nas prvenstveno treba zanimati struktura informacije u čitavom kontekstu zbivanja, njezina svijest pa tek onda njen sadržaj. Ako nešto zvuči kao činjenica ne znači da to i jeste. Uostalom činjenice više nisu bitne bitna je samo naracija.

LITERATURA

1. Arquilla, John - Borer A. Douglas (2007.) Information Strategy and Warfare - A guide to theory and practice. Routledge, New York and London.
2. Armistead, Leigh (2007.) INFORMATION WARFARE - Separating Hype from Reality; Potomac Books, Inc. Washington, D.C.
3. Akrap, Gordan, Specijalni rat - Sve o spregama politike i tajnih službi u 20. stoljeću u cilju oblikovanja javnog mišljenja, Večernji list, Oreškovića 6H/1, Zagreb.
4. A. Silke, „Analysis: Ultimate Outrage“ The Times (London), May 5, 2003.
5. Briant, Emma Louise (2015.) Propaganda and Counter-Terrorism – Strategies for Global Change. Manchester University Press, Manchester, UK.
6. Christoper, Paul (2008.) Information operations - Doctrine and Pratice (A Reference Handbook), Contemporary Military, Strategic, and Security Issues; Praeger Security International; Westport, Connecticut, London.
7. Collins, Alan (2010.) Suvremene sigurnosne studije. Politička kultura, Zagreb.
8. Freedman, L. ‘Conclusion: The Future of Strategic Studies’, in J. Baylis J. Wirtz E. Cohen C. Gray (eds), Strategy in the Contemporary World: An Introduction to Strategic Studies, Oxford: Oxford University Press, 2002, 328– 342.
9. Gardner, Daniel (2009.) The SCIENCE of FEAR, Penguin Group, London, England.
10. Hoffer, Eric (1989.) The True Believer: Thoughts on the Nature of Mass Movements, New York: Harper Perennial.
11. Hafez, Kai (2007.) The Myth of Media Globalization. Cambridge: Polity.
12. Hough Peter, Shahin Malik, Andrew Morgan and Bruce Pilbeam (2015.) International Security Studies – Theory and Practice. Routledge, New York.
13. „Iraq on the Record: The Bush Administration’s Public Statements on Iraq“, prepared by the House of Representatives Committee on Government Reform – Minority Staff’s Special Investigations Division, March 16, 2004, available at www.reform.house.gov/min/
14. Joint Chiefs of Staff, Joint Doctrine for Information Operations, Joint Publication 3-13 (Washington, DC, February 13, 2006), I-1.
15. Jon B. Alterman, “The Information Revolution and the Middle East” in The Future Security Environment in the Middle East: Conflict, Stability, and Political Change, eds. Nora Bensahel and Daniel L. Byman (Santa Monica, CA: RAND, 2003).
16. Kolobara, Robert (2017.) IDEOLOGIJA MOĆI – informacija kao sredstvo, Udruženje za društveni razvoj i prevenciju kriminaliteta - UDRPK, Mostar.
17. Kaldor, M. ‘In Defence of New Wars’, Stability: International Journal of Security and Development, vol. 2, no. 4, 2013, 1– 16.

Tehničko-tehnološke premise zidnih tehniku koje su vodile do savremenog zidnog slikarstva

Technical and technological premises of wall techniques that have led to contemporary wall painting

Sažetak

Zidno slikarstvo ima bogatu i nadasve dugu historiju, još od prvih likovnih tragova pračovjeka, koji datiraju trideset do četrdeset hiljada godina prije našeg vremena. Putanju zidnog slikarstva možemo pratiti sve od slika paleolitnog čovjeka na zidovima pećinskih nastambi u Evropi (Francuskoj, Španiji, Engleskoj) i Aziji (Indonezija), preko staroegipatskog i helenističkog doba, srednjeg vijeka i bizantskih receptura, renesansnih veličanstvenih ostvarenja (sa epicentrom u Italiji), do tehničko-tehnoloških inovacija modernog i savremenog svijeta 20. i 21. stoljeća. Ovaj rad interdisciplinarno prati tehničko-tehnološke odlike istaknutih pojava u zidnom slikarstvu kroz historiju, a koje su utjecale na tehnike modernog i savremenog zidnog slikarstva.

Ključne riječi:

likovna tehnologija, tehnologija zidnog slikarstva, slikarstvo, savremena umjetnost

Abstract

Wall painting has a rich and long history, from the very first traces made by prehistoric man, dated 30 to 40,000 years ago. Wall painting can be traced from the paintings made by paleolithic man on the walls of cave dwellings in Europe (France, Spain, England) and Asia (Indonesia), over ancient Egypt and Hellenistic period, medieval and Byzantine recipes, Renaissance magnificent achievements (with epicenter in Italy) to technical and technological innovations of the modern and contemporary world of 20th and 21st centuries. This paper follows the interdisciplinary technical and technological features of prominent phenomenon that have influenced modern and contemporary wall painting.

Key words:

art technology, wall painting technology, painting, contemporary art

1. UVOD – KRATKI PREGLED TEHNOLOGIJE ZIDNOG SLIKARSTVA KROZ HISTORIJU UMJETNOSTI DO 20. STOLJEĆA

Zidno slikarstvo je najstariji oblik slikarstva, ali i najstariji trag čovjeka, koji se javlja prije trideset do četrdeset hiljada godina, u vrijeme paleolitičke umjetnosti, na zidovima pećina-nastambi u više dijelova svijeta. Znameniti lokaliteti u Evropi su špilja Lascaux u Francuskoj, Altamira u Španjolskoj, Creswell Crags u Engleskoj, Pestera Coliboaia u Rumuniji, Magura u Bugarskoj itd. Pračovjek je koristio materijale koje je pronalazio u svojoj blizini, poput ugljenisanog drvenog štapa za čadžavo crnu, zemljanih pigmenata okera, umbre, mineralne manganove crne, koštane crne, te mineral kalcit iz vapnenih stijena kao bijelu; koje je miješao sa biljnim sokovima, smolom ili životinjskom mašću te prskanjem kroz rog, direktno rukama ili primitivnim četkama od rascijepljenih grana ili tuferima od mahovine, nanosio na zid pećina. U čovjekovom osjećanju za alterniranje modusa operandi se još i u prahistoriji naznačava pojava tehnika – prskanje kao prapreteča drippinga, spreja; otiskivanje obojenih dlanova kao prapreteča grafičkih principa štampe, prskanje ili bojenje preko ruku tako da boja ostaje van kontura objekta kao prapreteča maskiranja i šablonu itd. O pećinskom slikarstvu smo pisali u drugom tekstu¹, ovđe ćemo istaknuti činjenicu da se kondenzovana voda u mračnim i zavučenim pećinama na krečnim zidovima vremenom pretvorila u vezivo drugog reda, što je u kontekstu zidnog slikarstva prapreteča uloge kreča kao anorganskog veziva u zidnom slikarstvu.

U staroegipatskoj umjetnosti zidovi građevina (građeni od materijala: krečnjak, alabaster, bazalt ili opeke od mulja bogatog glinom uz dodatak pjeska, vode i slame; one pečene u pećima dugotrajnije te opstale djelimično do danas, za razliku od onih sušenih na zraku) su se najprije premazivali građevinskim muljem u kojem je, pored blata, glina ilovača kao anorgansko vezivo, te je uz dodatke biljnih vlakana poput slame, tvorio modelirni sloj u koji su se potom urezivali oblici i hijeroglifi i plošno oslikavali. Ovaj sloj su nazivali torchis. Pigmenti koje koriste su: za bijelu gips (podneblje bogato alabasterom), za crnu: čadžavo crnu, za plave i zelene: lapis lazuli, azurit i malahit te za žute i crvene: željezne okside te za zlatno žuti orpiment.

Slikanje pigmentima u svježi sloj maltera, što danas nazivamo fresko slikarstvom (tal. *fresco* = svježe) je iznjedrila Minojska kultura oko 1500 godina prije naše ere. Sloj maltera ili žbuke se nanosio u tri sloja,

a u posljednji, svježi, nanose se pigmenti rastopljeni u vodi. Boja se suši istovremeno s podlogom u kojoj je i kreč i tako se nerazdvojno povezuje s njom. Koristišteni dominantni pigmenti su: crveni oker, mineralna crna i egipatska plava.

Mozaike za dekoriranje zidova su najprije koristili Grci, a potom su tehniku preuzeli i nadalje razvijali Rimljani. Rimljani su također koristili i tehniku freske, ali i enkaustiku na zidu. Zidno slikarstvo doživljava procvat, naročito na prelazu iz stare u novu eru (1. st. p.n.e. i 1. i 2. st. nove ere). Tipičan primjer ovog slikarstva je slikarstvo Pompeja (sačuvano erupcijom Vezuva 79. godine n.e.). Vitruvije (Vitruvius, Vitruvio, rimski pisac, arhitekt, inženjer) je zapisao najviše podataka o materijalima i metodi slikanja. Slikalo se u tri sloja maltera: prvi sloj se priprema od kreča i usitnjene opeke sa vodom, drugi je napravljen od kreča s pjeskom i vodom i ponekad već mramornim brašnom, dok je gornji sloj sadržavao kreč, mramorno bračno i vodu, kao najfiniji na koji se slika. Malter se na kraju ispolira i slika pigmentima miješanim sa krečnom vodom ili krečnim mljekom (kreč u vodi u različitim omjerima). Pigmenti koji nisu otporni na kreč (poput lapis lazulija) vezani su temperom na izoliranu podlogu. Freskama i mozaicima su se ukrašavale apside, triumfalni luk, svod, strop, bočni zidovi, kapele, uglavnom sve slobodne zidne površine.

U bizantskoj umjetnosti nakon ikonoklastičke borbe odredili su se egzaktni propisi, kanonizirane recepture za izvedbu slike, no ostvarenja poput onih u mozaik tehnicu u manastiru u Dafni, u bazilici San Vitale u Ravenni (završeni u gotici) pokazuju izvrsnost u realizaciji.

Preporod zidnog slikarstva u Europi započinje u Italiji u 13. stoljeću sa firentinskim slikarom Giottom (Giotto di Bondone). Tada se najčešće slika *buon fresco*, u svježi slikarski malter. Potkraj 13. st., tradicionalne sheme romaničkog slikarstva i bizantske ikonografije (*maniera greca*) Giotto je zamijenio novim likovnim jezikom (*arte moderna*), čime je utro put monumentalnim ostvarenjima renesansnoga zidnog slikarstva. Firentinski majstor Cennino d'Andrea Cennini 1437. godine piše traktat *Il Libro dell'Arte* u kojem se nalaze mnoge recepture majstora i uglavnom je najvrjednija građa o tehnologiji zidnog slikarstva tog doba. Pored zapisa o Giottu i njegovoj maniri rada, pojašnjena je upotreba žumanjkove tempere u zidnom slikarstvu. Slikanje temperom na zidu je ponajviše prisutno u romanici, posebno u Italiji.

U gotici su velike plohe prozora omogućile procvat vitraja u Francuskoj i Njemačkoj, dok je slikarstvo u Italiji imalo posebno mjesto, jer je talijansko graditel-

¹ Kuštrić Đ., 2016. Pećinsko slikarstvo – od originala do faksimila. U: Logos, Godina I, br. 1. ISSN: 2303-6389, Mostar: Visoka škola „Logos centar“

jstvo sačuvalo zidne površine za slikanje fresaka.

Pojavom tehnike ulja u štafeljskom slikarstvu, pisac, slikar i arhitekt Giorgio Vasari piše da je to „najljepša inovacija i veliki doprinos umjetnosti slikanja“².

Tehniku formiranja zidne slike od štafeljskih uljanih slika u bogatim okvirima, montiranim na zid (zali-jepljenim ili umetnutim u malter) umjesto slikanja na malteru, pojašnjava Vasari, uvode Venecijanci radi klimatskih uvjeta, nepogodnih za očuvanje fresaka.³

Eklatantne primjere te tehnike, nazvane *maroufage*, nalazimo u palači 'Fontainbleu', gdje je kralj Franćois I okupio djela talijanskih majstora, uključujući Leonarda da Vincijsa.

Majstori renesansnog slikarstva poput Masaccia, Piera della Francesce, Andree Mantegne, Leonarda da Vincijsa, Michelangela Buonarrotija, Rafaela Santi da Urbina i Antonia da Correggia, uzdižu zidno slikarstvo na pijedestal i sistematično razrađuju recepture koje nama do današnjih dana ostaju kao paradigma klasičnog zidnog slikarstva. Pored *buon fresco* tehnike, poput Michelangelovih slika na svodu Sikstinske kapele u Vatikanu, slika se i na suh malter pigmentima sa krečnom vodom ili kazeinskim i jajčanim emulzijama (temperom), što se naziva *secco* tehnika (tal. *secco* – suho) poput Da Vincijseve „Posljednje večere“ u samostanu 'Sta Maria delle Grazie' u Milanu. S obzirom da su se *buon fresco* slike često doradivale i retuširale na suho, možemo govoriti i o *secco* fresco slikarstvu. Pored Vitruvija, sami Leonardo da Vinci i Michelangelo ostavljaju pismene tragove o tehnikama.

Možemo zaključiti da se klasična gradnja fresco slikarstva se gradi u tri sloja maltera:

1. sloj – povezujući sloj – šljunak i kreč – 3:1
2. sloj – *arricio* - pijesak i kreč – 2, 2.5 :1, na kojem se izvodi konturni crtež *sinopia*
3. sloj – *intonaco* – fini pijesak (mramorni prah, paozola isl.) i kreč – do 2:1

Barokno slikarstvo sa Annibale Carraccijem, Guercinom, Pietro da Cortonom i Luca Giordanom je posljednji stadij ovog raskošnog perioda zidnog slikarstva. Zidno slikarstvo je uglavnom zamijenilo slikanje golemih platana uljenim bojama; takve slike su se moglo postaviti na drvene okvire i prekriti cijele površine zida, a slikalo se u slikarskim atelijerima i nije bilo vezano za arhitekturu. Važna, prepoznata odlika tkanja u slikarstvu jeste fleksibilnost i mogućnost transporta. U 17. stoljeću je zastupljeno panelno slikarstvo na dasci, također montirano na zid, čiji je najimpozantniji predstavnik Peter Paul Rubens.

Neki od velikana koji će nastaviti tradiciju zidnog slikanja su Tiepolo, kasnije William Morris, Charles Mackintosh. U 18. stoljeću se javlja i dekoriranje zidnih površina keramičkim pločicama, obično jedno-

² Dampierre, F., 2016. Walls – The best of Decorative Treatments. New York: Rizzoli International Publications Inc., str.

bojnih poput španske, portugalske *azulejo* keramike, a koje su tvorile komplikirane iluzionističke slike, uglavnom dekorativnog karaktera.

Nakon što je gotovo bilo zaboravljen, zajedno sa mnogim drugim tehnikama, potisnuto velikim oduševljenjem i izražajnim mogućnostima uljanog slikarstva, zidno slikarstvo se revitalizira u modernoj umjetnosti 20. stoljeća.

2. 20. STOLJEĆE I REVITALIZACIJA ZIDNOG SLIKARSTVA POD UTJECAJEM MODERNIH TEHNOLOGIJA MATERIJALA

Nakon otkrića širokog spektra tehničko-tehnoloških mogućnosti ulja na platnu i donekle ulja na dasci, slikari su od kasnogotičnog slikarstva i braće van Eyck počeli intenzivno slikati štafeljske slike uljem. Od 15. i 16. stoljeća pa sve do početka 20. stoljeća, zaista možemo govoriti o prevazi štafeljskog slikarstva i uopće ulja nad ostalim tehnikama. Početkom 20. stoljeća će slikari početi ponovo ispitivati temperu, akvarel, gvaš, lak, pozlatu, pojavit će se kolaž, akrilik te uopće crtež kao samostalna likovna disciplina, a ne kao skica i nužno predtekst za sliku.

Slika 1. Diego Rivera „Agrarni vođa Zapata“, 1930., prikaz slikanja u 3 faze; Slika 2., montiranje slike u MoMA muzeju, New York

Od 1920-ih će u Meksiku slikari Diego Rivera, José Orozco i David Siquieros revitalizirati pojavu zidnog slikarstva i intenzivno propitivati nove mogućnosti. Poznati u historiji umjetnosti kao „meksički muralisti“, pored toga što će revitalizirati mozaik i enkaustiku na zidu, uvest će inovacije u zidno slikarstvo na dva načina:

1. klasično fresco slikarstvo će pretvoriti u montažno, panelno, portabilno;
2. prvi će u historiji slikarstva slikati na suhi malter na zidu sintetičkim bojama.

1. Diego Rivera će po prvi put odvojiti klasično zidno slikarstvo od arhitekture. Konzervatori Muzeja moderne umjetnosti u New Yorku su tokom višegodišnjih ekspertiza izučavali Riverinih 8 portabilnih slika koje je sačinio za retrospektivnu izložbu u MoMA-i 1931. Na montažnoj fresci „Agrami vođa Zapata“ su metodama rendgenografije i RTI (Reflectance Transformation Imaging) izvršene analize materijala i tehnika rada.

Ustanovljene faze rada su:

- u čelični okvir, na metalnu sitnu mrežu, postavlja prvi sloj smjese cementa i biljnih vlakana za armaturu i bolju stabilnost;
- potom nastavlja tradicionalnim recepturama, nano-seći slojeve maltera od kreča, mramornog brašna i vode, do najfinije strukture;
- u posljednji svježi sloj sa najviše kreča, slika pigmentima sa vodom, kako bi se povezali sušenjem sa krečom.⁴

Inventivnost Riverina je u kombinaciji savremenih graditeljskih materijala – čelika i betona, sa klasičnim slikarskim tehnologijama fresko slikarstva.

2. Nakon što je hemičar Otto Rohm izumio akrilnu disperziju 1915. godine, u formi boje će se pojaviti na tržištu kao komercijalne boje za automobilsku industriju ili fasadne boje, za eksterijer. Meksički muralisti će prvi eksperimentirati ovim novim bojama od 1920-ih i voditi do akrilnog slikanja na zidu kakvog pozajmimo danas. David Siqueros će na slici „La América Tropical“ 1932. prvi korisiti airbrush, dotad korišten samo u automobilskoj industriji. „La América Tropical“ je slikana također na cementu, sintetičkim bojama, i prvi je mural u eksterijeru, na javnoj zgradi, prvobitno na Italijanskoj vijećnici u Calle Olvera u Los Angelesu. Zaboravljen i narušen do 60ih, uslijed ljuštenja, blijedenja boje na suncu, vandalizma, 80ih godina ga počinje restaurirati GCI (Getty Institut za konzervaciju) i nakon dvadeset godina, otkrivaju restauriranog za dvadesetu godinu izvornog otvorenja. Akrilik je posebno osjetljiv na UV zrake iz sunčeve svjetlosti, no

površinskim sprejanjem *xylene* i *toluena* su se blijede boje vratile u prvobitni kolorit, podmazujući akrilik na molekularnom nivou.

Iako je Rivera kao mladić putovao u Italiju i upoznao se sa klasičnim zidnim slikarstvom te ga predstavio drugim slikarima, Siqueros će brzo početi koristiti inventivne, sintetičke tehnike – komercijalni emajl *pyroxlen* i Duco – transparentnu automobilsku boju. On je prvi eksperimentirao sa akrilikom, sintetičkim smolama u širem kontekstu, azbestom, tehnikama kapanja, sprejanja, lijevanja.

3. TEHNIČKO – TEHNOLOŠKE PREMISE SAVREMENOG ZIDNOG SLIKARSTVA

Nakon introdukcije meksičkih muralista „Los tres grandes“, kako ih danas nazivamo, otvorene su nove izražajne mogućnosti u zidnom slikarstvu: portabilne freske, sintetički medijumi na cementnim malterima, tehnike nanošenja različitim alatima (*airbrush, dripping, pouring* tehnike). Pojavom sintetičkih materijala na tržištu, općenito će se mijenjati svijest o ponašanju i upotrebnim vrijednostima materijala.

Sintetički materijali, radi pristupačnosti, karakteristične jednostavne aplikativnosti, brzine sušenja i uopće manipuliranja, vrlo brzo će zauzeti centralnu poziciju u eksperimentima i pokušajima iznalaženja novih mogućnosti u kontekstu slikarstva.

Zidno slikarstvo još od 30ih godina prošlog stoljeća nije više vezano za određenu vrstu arhitekture niti ikakav određen kontekst. Možemo ukratko uočiti osnovne karakteristike:

- zidni nosilac je najčešće betonski, kompatibilan sa sintetičkim podlogama i bojama;
- malteri cementni – cement, pijesak, voda, u dva ili više slojeva, sa finijim strukturama prema bojenom sloju;
- impregnacija polimerna disperzija (rijeđena sa vodom u omjeru ovisnom o vrsti zida, smole i plan

Slika 3. David Alfaro Siqueros „La América Tropical“, 1932., Italijanska Vijećnica, Los Angeles - prvi mural u eksterijeru, u javnom prostoru, slikan akrilikom uz upotrebu airbrusha

4 https://www.moma.org/explore/inside_out/2012/02/01/diego-rivera-how-to-make-a-portable-mural/
Prevod je naš

- iranoj daljnoj gradnji te okolnim faktorima);
- - preparacija polimerna disperzija sa bijelilom i punilom (često litopon);
 - - prenošenje crteža uz pomoć raznih pomagala (i dalje i klasično preko konturnog crteža nacrtanog 1:1 na kartonu, ponavljanjem kontura preciznim pritiskom preko papira na svjež malter i bušenjem rupica po konturama i tufanjem prahom sugog crtačeg sredstva preko crteža prislonjenog na zid te fiksiranjem po potrebi) poput najčešće kompjuterskih i video projekcija direktno u dimenziji koja odgovara, što omogućava smanjivanje i povećavanje slike na licu mesta, prilagođavanje podlozi;
 - - kombiniranje disperzivnih boja i veziva sa tradicionalnom temperom, suhim crtačim materijalima (ugljenom, kredom, pastelom, pa i savremenom olovkom);
 - - s obzirom na mogućnost upotrebe standardnog akrilika na sve podlove koje nisu glatke (skliske) ili masne (što je prevazišla Liquitexova serija *Acrylic Enamels*), tada akrilik može nesmetano da se nanosi direktno na zid (drugim riječima i kao dodatak klasičnoj *fresco* slici na suho ili *secco* slici na naprimjer temperu);
 - - upotreba različitih alatki – *airbrusha*, sprejeva u vidu bočica pod pritiskom, sintetičkih četki, gumenih rakela, špahtli raznih profila koji se danas specijalizovano prema upotrebni koriste od kvalitetnog hromiranog čelika (nehrđajućeg, zbog rada sa vodom), valjaka različitih profila – od spužvenih i gumenih do sintetičkih (poliesterskih) sa ugraviranim motivima za direktno nabojavaњe ornamenta (*paterna*) na principu grafičkog visokog tiska,
 - - upotrebot različitih pomagala su se razvile pojedine tehnike - nabojavanjem preko šablonu (tehnika *stencil*) izrađenih danas od plastičnih materijala (naprimjer pleksiglasa ili poliamida najlona) kako bi imali veću trajnost i otpornost na habanje, na vodu, kao i pomenuti valjak sa ornamentima (*pattern*) itd;
 - - široki spektar upotrebnih mogućnosti modifikacija akrilika za različite strukturalne (do reljefnosti), optičke efekte (visoki reflektirajući sjaj, fluorescentni efekti upotrebot Day-Glo boje, staklasti itd.);
 - - zahvaljujući modifikacijama i raznim ekstenzijama koje nudi savremena tehnologija boja, razne imitacije - metalizirajući, staklasti, voštani efekti itd. (tehnika *faux*);

Još od 60ih godina se zid masovnije tretira kao eksperimentalna podloga, podloga podložna promjenama i umjetničkim intervencijama. U opusima autora poput Nijemca Blinky Palerma, Britanca Bob Lawa, Amerikanaca John Baldessarija i pogotovo Lawrencea Weinera će se u nekim fazama i radovima pojaviti potreba za interveniranjem na zidu. Kod mnogih autora možemo uočiti izlazak štafelajske slike u zidno slikarstvo ili u širem kontekstu fenomen in-situ instalacije. U tom kontekstu je zid redovna podloga

kod Amerikanca Sola LeWitta, još živućih i aktivnih Francuza Daniela Burena i Felice Varinija, Nijemca Petera Halleya, Amerikanca Lawrencea Weinera kroz čije slikarstvo možemo pratiti pomenutu savremenu tehnologiju i tehnike izvođenja.

Slika 4. Peter Halley i Alessandro Mendini, site-specific instalacija štafelajskih i zidnih slika, Mary Boone Gallery, New York, 2013.

Na slici br. 4 je dat primjer rada koji sažima pomenute teze o karakteru savremenog slikarstva. Riječ je o saradnji njemačkog slikara Petera Halleya i italijanskog arhitekte i dizajnera Alessandra Mendinija, gdje se Peterove štafelajske slike nastavljaju na Mendinijeve zidne površine, stvarajući ambijent. Polimerne boje, korištene kao dekorativne boje u interijeru, obojici dobro poznate, uz fluo efekte *Day-Glo* boja, flah slikano uz pomoć šablonu, rezultiraju izvrsnom čistoćom boje i otvorenim koloritom.

Slika 5. (lijevo): Dan Perjovschi, izložba Freedom of Expression – From Here to Here, Kunsthall Trondheim, 2014. / Sliak 6. (desno): Dan Perjovschi: izložba Unframed, Kiasma Museum, Helsinski, 2013.

Pored site-specific intervencija, savremeni mediji su stvorili tehničko-tehnološke prelogative za pojavu *time-specific* intervencija. Rumunjski autor Perjovschi Dan (slike 5 i 6), flomasterima širih profila, crta i piše svoje aktualne komentare iz dnevnih vijesti direktno na zidne površine javnih prostora. Zapisu su izvedeni efikasnim i nepostojanim materijalom koji odgovara karakteru dnevnih vijesti. Da se zid ne obijeli za potrebe drugih izlagачkih aktivnosti, flomaster bi, radi svoje iznimno loše svjetlostalnosti, ionako izbljedio.

4. ZAKLJUČAK

Dinamika pronalazaka i upotrebe materijala se kroz historiju umjetnosti reflektuje i na likovnu tehnologiju. Dinamika razvoja transporta, mogućnosti putovanja, ekonomске prilike i priroda narudžbi u starija vremena, također. No kako medij zidnog slikarstva podliježe principima i recepturama samog zanata graditeljstva, jer se direktno naslanja na tehnologiju gradnje samog zida, promjene su se odvijale mnogo teže i sporije nego u slučaju štafelajskog slikarstva.

Zid kao nosilac hemijski ne podržava čisto ulje, naprotiv, ulje razara zid, što vodi napuklinama i konačno propadanju. Od pojave uljanog slikarstva u 15. pa do 20. stoljeća, velika većina slikarskih tehniki pada u drugi plan pred rasponom upotrebnih vrijednosti ove tehnike. U 20. stoljeću će se ponovo početi koristiti tempera, gvaš, pozlata, slikanje lakom.

Vezana za graditeljstvo, dakle, tehnologija zidnog slikarstva se mijenja paralelno sa inovacijama na tom polju, a u 21. stoljeću i sa inovacijama na polju molekularne hemije. Tako, savremena tehnologija zidnog slikarstva je direktno uvjetovana izumom portland cementa 1756. (Englez John Smeaton) te patentiranjem izuma akrilne smole 1915. godine (Nijemac Otto Röhm). Od 20-ih godina prošlog stoljeća, u Meksiku, nastupa možda i najznačajnija prekretnica u tehnologiji zidnog slikarstva – pojava panelnog, montažnog zidnog slikarstva, na malterima od cementa, slikanih polimernim disperzivnim bojama. Danas, tehnologija zidnog slikarstva je idalje bazirana na polimernim bojama, čijih vrsta i njihovih modifikacija na tržištu ima sve više. Akrilik je do unazad nekoliko godina bio tehnika koja se bez štetnih posljedica i posebnih priprema naslanja na bilo koji nosilac koji nije masan i/ili gladak, no Liquitex je prevazišao i taj nedostatak i proizvodi boje *Acrylic Enamels*, kojima se uspešno slika na glatkim površinama, bez ljuštenja. Sadašnjost tehnologije (zidnog) slikarstva obiluje velikim izborom elektronskih pomagala te sintetičkih boja i njihovih ekstenzija za posebne efekte.

6. LITERATURA

1. Dampierre, F., 2016. Walls – The best of Decorative Treatments. ISBN: 978-0-8478-3594-2 New York: Rizzoli International Publications Inc.
2. Finlay, V., 2014. The Brilliant History of Color in Art. Los Angeles: J.Paul Getty Museum, ISBN: 978-1606064290
3. Kuštrić, Đ., 2015. Sintetička tehnološčnost u savremenoj umjetnosti. Mostar: Visoka škola „Logos centar“, ISBN:
4. Kuštrić Đ., 2016. Pećinsko slikarstvo – od originala do faksimila. Logos, Godina I, br. 1. ISSN: 2303-6389, Mostar: Visoka škola „Logos centar“
5. Robert J., 2012. Diego Rivera: How to Make a Portable Mural. (MoMA online blog). Dostupno na: https://www.moma.org/explore/inside_out/2012/02/01/diego-rivera-how-to-make-a-portable-mural/ (12.03.2017.)

Organizirani kriminal u Bosni i Hercegovini pojам i zakonske regulative

Organized crime in Bosnia and Herzegovina concept and regulations

UVOD

Organizirani kriminal predstavlja jednu od najvećih, najopasnijih i najsloženijih globalnih prijetnji u suvremenom svijetu, koji izravno ugrožava sigurnost i stabilnost, kako na nacionalnoj tako i na regionalnoj, pa i međunarodnoj razini. Borba protiv ovog vida kriminala ne samo da je izazov nego je i prioritet svih zemalja, kao i Bosne i Hercegovine.

Svakoj državi prijete opasnosti sa dvije strane, od organiziranog kriminala i vlastite nesposobnosti da se osigura efikasan pravni okvir za neutralisanje posljedica ovog problema. U nastojanju da se iznađe najprikladniji odgovor pred izazovom organiziranog kriminala došlo je do temeljne promjene u orijentaciji kaznenopravnog sistema, kako na nacionalnom tako i na međunarodnom nivou. Organizirani kriminal je u posljednjih nekoliko godina kao suvremeni fenomen probudilo veliko istraživačko interesiranje u kriminološkoj, kaznenopravnoj, kazneno procesnoj i kriminalističkoj teoriji gotovo svih država suvremenog svijeta.

Imajući u vidu činjenicu da je organizirani kriminal aktualan problem koji traži blagovremeno i adekvatno reagiranje svake države u cilju njegovog suzbijanja, u radu će biti obrađen kaznenopravni aspekt suprotstavljanja organiziranom kriminalu.

Svaka uređena društvena zajednica mora odrediti prioritetne zadatke, glavna usmjerenja, način djelovanja i odgovarajuću organizaciju policije i pravosuđa za borbu protiv organiziranog kriminala. Temelj svake borbe protiv organiziranog kriminala prepostavlja suradnju državnih organa gonjenja, prvenstveno policije i tužilaštva na nacionalnom nivou, kao i međunarodno povezivanje i suradnju.

ORGANIZIRANI KRIMINAL U BOSNI I HERCEGOVINI

Pojmovno definiranje organiziranog kriminala

Organizirani kriminal danas ozbiljno ugrožava pravni poredak i podriva demokratske institucije gotovo svake zemlje. Zbog specifičnih karakteristika koje nosi sa sobom, postoje brojne poteškoće i nedoumice u sprečavanju i suzbijanju ovog kriminalnog fenomena. Određivanje pojma organiziranog kriminaliteta čini bitnu pretpostavku za njegovo suzbijanje. Ne postoji opće prihvaćena definicija organiziranog kriminala, no postoji konsenzus kriminologa i kriminalista oko bazičnih determinanti ovoga pojma. Neki autori smatraju suvišnim definiciju organiziranog kriminala uvrstiti u kazneno zakonodavstvo zbog njegove dinamičnosti. Nužno je uspostaviti operacionalnu definiciju pojma zbog harmonizacije i suradnje tijela zaduženih za suzbijanje istog. Odrediti jedinstvenu definiciju je potrebno i iz razloga: razgraničenja na dležnosti pojedinih državnih tijela u suzbijanju organiziranog kriminaliteta; preciziranje granica i opsega zahvaćenja državne vlasti u temeljna ljudska prava i slobode građana; lakšeg prepoznavanja različitih oblika kriminalnog djelovanja članova organiziranog kriminaliteta; jasnije komunikacije službi MUP-a; posebnog statističkog praćenja stanja, kretanja i strukture ove vrste kriminala; donošenja utemeljenih prosudbi o stanju, kretanju i opsegu organiziranog kriminala, ispunjavanja obvezе razmjene informacija o fenomenu na međunarodnoj razini.¹

U stranoj literaturi postoji mnoštvo definicija organiziranog kriminala. Među njima se posebno izdvaja definicija UN-a prema kojoj se organizirani kriminal definira kao "proširena i kompleksna kriminalna aktivnost koju vrše grupe lica, bilo labavo ili čvrsto povezane, u cilju ilegalnog bogaćenja na račun društvene zajednice i njenih članova". Iz ove definicije da se zaključiti da je akcent stavljen na grupu ljudi, kao i na ilegalno bogaćenje na račun društvene zajednice, odnosno da je jedna od glavnih osobina organiziranog kriminala - da on postoji i djeluje uvijek u svrhu ilegalnog bogaćenja na račun društvene zajednice i teritorije na kojoj egzistira.²"

Neke od definicija moguće je pronaći u djelu „Kriminal u modernom društvu“, čiji autor smatra da „organizirani kriminal u svom sadržaju obuhvata i određenu vezu sa državom i pojedinim njezinim organima u vidu suradnje organa koji primjenjuju zakon, s onima koji ga ne poštuju i žele da ga izigraju“.³

1 Web stranica: Organizirani kriminalitet, Partnerstvo za društveni razvoj antikorupcijski program, 2005. Dostupno na <http://integrityobservers.eu/default.aspx?id=114>

2 Web stranica: Business dictionary. Dostupno na: <http://www.businessdictionary.com/definition/organized-crime.html>

3 Eliot, M. A., (1962): Kriminal u modernom društvu

Sličnu definiciju zastupa i Boettcher navodeći da se „organizirani kriminal odlikuje uređenim zajedničkim djelovanjem više lica s ciljem da se ostvare direktno ili indirektno pokriveni profiti ili pak utjecaj u oblasti javnog života (...) tražeći da ilegalnim metodama ostvare stvarne monopole“.⁴

TREND RASTA ORGANIZIRANOG KRIMINALITETA U BIH⁵

- Bosna i Hercegovina je za relativno kratko vrijeme dobila brojna kriminalna udruženja i razne pojavnje oblike organiziranog kriminala. Primjetno je da ne postoji namjera jačanja međusobnih veza kriminalnih grupa unutar Bosne i Hercegovine. Namjera i težnja za umrežavanjem je prisutna između grupa koje operiraju unutar BiH i susjednih zemalja, pa i šire.
- Dostupne informacije i podaci ukazuju na postojanje različitih pojavnih oblika organiziranog kriminala na području Bosne i Hercegovine, i to u njegovim različitim aspektima ispoljavanja (nedozvoljena proizvodnja i promet opojnih droga, nedozvoljeni promet oružjem i vojnom opremom, trgovina ljudima, krijumčarenje ljudi i ilegalne migracije, privredni kriminal i poreske utaje, krivotvorene novca i drugih vrijednosnih papira, zloupotreba službenog položaja, visokotehnološki kriminal, krađa i preprodaja motornih vozila, ucjene, iznude, otmice, razbojničke krađe i dr.).
- U Bosni i Hercegovini porezne i carinske prevare se bilježe kao glavne kriminalne aktivnosti organiziranih kriminalnih grupa. Najčešća vrsta ovakve prevare zasniva se na „fiktivnim firmama i prometu“ na osnovu kojeg se prikazuje „fiktivni“ ulazni porez na osnovu kojeg se traži povrat PDV-a. Ove firme se koriste za trgovinu, a onda „se gase“ ili bankrotiraju kada dođe vrijeme plaćanja poreza.
- Najbrojnija kaznena djela privrednog kriminala su: zloupotreba položaja ili ovlaštenja u privredi, pronestra u službi, krivotvorene novca, prevara u privrednom poslovanju, falsificiranje ili uništenje službene isprave, poreska utaja, nedozvoljena trgovina, organizirani kriminal, a u vezi s poreznom utajom i carinskom prevarom.
- Korupcija je treće rangirani oblik organiziranog kriminala koji bi trebao biti prioritet vlasti u budućem djelovanju u borbi protiv organiziranog kriminala. Visokorizičan i značajan prostor za korupciju odnosi se na zloupotrebe u vezi s primjenom Zakona o javnim nabavkama kroz koji se vrši potrošnja značajnog dijela budžetskih sredstava.
- Kada su u pitanju organizirane kriminalne grupe koje se bave kaznenim djelom korupcije, nismo uspjeli

4 Petrović, D., (1996): Organizovanje zločinačkih udruženja, Srpsko udruženje za krivično pravo, Beograd

5 Centar za sigurnosne studije (CSS), 2014.godine, Sarajevo

li identificirati neku posebnu grupu koja se isključivo bavi ovim kaznenim djelom, već one predstavljaju dio povezanih kriminalnih aktivnosti sa ostalim djelima. Zabrinjavaju podaci da je jedan broj nositelja kriminalnih aktivnosti uspio da davanjem mita u novcu i drugim vrijednostima pridobije u svojim kriminalnim aktivnostima i pojedine nositelje izvršne i sudske vlasti.

Jedan od najvažnijih segmenata kaznenopravnog reagiranja države svakako je suprotstavljanje organiziranom kriminalu. Države uvode radikalnu politiku suprotstavljanja organiziranom kriminalu i usklađuju kazneno zakonodavstvo zbog poboljšanja kaznenog postupka. Borba protiv organiziranog kriminala u svakoj državi smatra se i važnim političkim pitanjem o brizi državne vlasti za sigurnost svojih građana i funkcioniranje mehanizama pravne države. Za ostvarivanje uspješne borbe protiv organiziranog kriminala veoma je važno izvršiti sveobuhvatnu analizu svih segmenata i činilaca koji se nalaze u direktnoj vezi sa ovom negativnom društvenom pojavom. Svaka uređena društvena zajednica mora odrediti prioritetne zadatke, glavna usmjerena, način djelovanja i odgovarajuću organizaciju policije i pravosuđa za borbu protiv organiziranog kriminala. Nastojanja usmjerena u ovom pravcu u posljednje vrijeme su veoma vidljiva, kako sa strane pravne nauke, tako i na polju djelovanja predstavnika države i državnih aparata i tijela zaduženih za ovu oblast. Bosna i Hercegovina je uvidjela koliko je značajna uloga ovih tijela, kao i od kolikog je značaja njihova međusobna suradnja u suprotstavljanju organiziranom kriminalu. Da bi se o ovom segmentu kaznenopravnog djelovanja stvorio što potpuniji utisak potrebno je ovu materiju obraditi sa svih aspekata koji nam daju multidisciplinarni pristup prilikom proučavanja pojave organiziranog kriminala.

Naročito je značajno analizirati materijalno pravnu osnovu za suzbijanje organiziranog kriminala, uzimajući u obzir i iskustva drugih država koje su se ranije posvetile ovoj problematici i čiji su se državni sustavi prije suočili sa ovim fenomenom. Za suzbijanje organiziranog kriminala u Bosni i Hercegovini, neizbjegno je analizirati problematiku kaznenopravnog tretmana ove pojave, s obzirom na to da je suprotstavljanje organiziranom kriminalu postavljen pred sve države kao jedan od najvažnijih uvjeta za punopravno stupanje u europske i svjetske integracije.

SUPROTSTAVLJANJE ORGANIZIRANOM KRIMINALU

Kako smo naveli organizirani kriminal predstavlja veliku opasnost po društvo i to iz više razloga. Kao najčešći razlozi se izdvajaju: teškoće detekcije, a s

time i teškoće u praćenju njegovog opsega i kretanja; teškoće u legalnoj kontroli kretanja kapitala; velika tamna brojka, često veća nego kod klasičnih oblika kriminala; intenzivno širenje u posljednjih desetak godina; transnacionalnost; raširenost organiziranoga kriminala kako u razvijenom svijetu, tako i u zemljama u razvoju, te tranzicijskim zemljama; opasnost širenja i u zemlje u kojima još nije izražena njegova rasprostranjenost u većem opsegu; neučinkovitost klasičnih metoda borbe protiv ove vrste kriminala; korištenje opasnih načina i sredstava izvršenja kaznenih djela, nerijetko primjenom nasilja; zbog koncentracije ogromne finansijske dobiti proizašle vršenjem kažnjivih ponašanja opasnost od mogućnosti utjecaja na državnu upravu, te ukupne društvene procese i gospodarske tijekove.⁶

Svijet bez granica kao manifest globalnih ekonomskih, političkih, društvenih međuzavisnosti, koji se razvija u međunarodnoj zajednici, te sveukupni društveni tokovi i zbivanja početkom XXI stoljeća, na unutarnjem i međunarodnom planu, djelovali su stimulativno na razvoj organiziranog kriminala i njegovu internacionalizaciju.⁷ Organizirani kriminal u svojoj završnoj fazi utemeljenja u nekoj državi pokazuje sva obilježja paralelnog sistema državnom sistemu, izvan kontrole javnosti i vlade, s brojnim članstvom koje djeluje u slojevitim strukturama, poput poduzeća, zbog čega se teško prepoznaje, otkriva i dokazuje, čime je opasnost od organiziranog kriminala mnogostruko veća od opasnosti koju izazivaju i najteža klasična kaznena djela. Posebno treba imati u vidu da se organizirani kriminal transformira i prilagođava novim trendovima, kao i kaznenopravnom reagiranju u cilju njegovog suzbijanja.

Suvremena kriminalna udruženja karakterizira vrlo fleksibilna organizacijska struktura koja se posve prilagođava uvjetima koji garantiraju u danom vremenu i prostoru najveću kriminalnu dobit, pa se teško uočava hijerarhijski niz.⁸ U takvim kriminalnim udruženjima nisu bitno izražena hijerarhijska i strogo podređena obilježja. U posljednje vrijeme u najvećem je porastu kriminalna djelatnost upravo takvih kriminalnih udruženja, čija se zona djelovanja najčešće proteže i izvan nacionalnog, maticnog, državnog područja.⁹ Organizirani kriminal je popularan izraz koji se često upotrebljava, a koji nije u potpunosti definiran u zakonodavstvu. Zbog promjenjive prirode organiziranog kriminala i okoline u kojoj djeluje, nema općeprihvaćene definicije organiziranog kriminala.

6 Skropun, V., 1999. Penalni sustav pred izazovom organiziranog kriminala, Zagreb, str.73.

7 Bošković, M., 2004. Organizovani kriminalitet i korupcija,- Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka, str. 27

8 Modly, D., Korajlić, N., 2002. Kriminalistički rječnik, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, str. 501

9 Fatić, A., 2010. Organizovani kriminal kao predložak za kontrolnu politiku, Revija za bezbednost, br. 1/10, Beograd

Definiranje pojma organiziranog kriminala u mnogim državama se smatra gotovo prvim korakom za njegovo uspješno suzbijanje unutar nacionalnih granica ili izvan njih. Ako se ima u vidu raznovrsnost oblika djelovanja organiziranog kriminala, kao i poduzimanje niza mjera na nacionalnom i međunarodnom planu s ciljem njegovog suzbijanja, sve se više nameće potreba da se taj pojam zakonski definira i precizira. Zbog brze promjenjivosti i prilagođavanja novim oblicima rada upitna je vrijednost same definicije organiziranog kriminala u zakonodavstvu, s obzirom na to da pri uskim zakonskim odredbama postoji opasnost da definicija ne obuhvati sve pojavnne oblike organiziranog kriminala. S tim u vezi, na razini Europske unije je prihvaćena definicija organiziranog kriminala koja se temelji na jedanaest karakteristika:¹⁰

1. sudjelovanje više od dvije osobe,
2. svaka osoba ima svoje određene zadatke,
3. djelovanje tokom dužeg ili neodređenog vremenskog perioda,
4. upotreba nekih oblika discipline i nadzora,
5. sumnja učinjenja teškog kaznenog djela,
6. djelovanje na međunarodnom području,
7. upotreba nasilja ili sličnih mjera zastrašivanja,
8. upotreba privrednih ili sličnih infrastruktura,
9. uplenost u pranje novca,
10. provođenje utjecaja na politiku, medije, javnu upravu, pravosuđe ili privredu,
11. temeljni motiv je stjecanje dobitka i moći.

Da bi se određeno kazneno djelo ili kriminalno udruženje definiralo kao organizirani kriminal mora imati najmanje šest od jedanaest karakteristika.

Globalna i općepoznata saznanja o sadržaju i suštini organiziranog kriminala, njegovog pojmovnog određenja, pojavnih oblika, obima i stvarnih razmjera, još uvijek nisu dovoljna za sastavljanje sveobuhvatne, internacionalne i općeprihvачene definicije, što obavezuje svaku državu da studiozno i stalno istražuje ovaj fenomen, te nastoji osigurati izmjene u kaznenom materijalnom, kaznenom procesnom i organizacionom procesnom pravu u cilju efikasnog otkrivanja i dokazivanja kaznih djela organiziranog kriminala.¹¹

KAZNENO PRAVNI OKVIR ZA BORBU PROTIV ORGANIZIRANOG KRIMINALA U BIH

U Bosni i Hercegovini još uvijek nije zauzet jasan stav o jedinstvenoj kriminološkoj definiciji organiziranog kriminala. Međutim, treba istaći da je od 1999. godine

10 Xavier, R., Stephane,Q., 2008., Organizirani kriminal, Zgreb, str.20

11 Šačić, Ž., 1997. Organizirani kriminalitet u Hrvatskoj, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb, str. 1.

organizirani kriminal formalno, definiran na zakonodavnom planu kao rezultat spoznaje da je stanje u svakodnevnom životu upućivalo na postojanje ovog fenomena i u Bosni i Hercegovini. U tom smislu, samo u jednom dijelu države, tj. na području Federacije BiH, po prvi put je definiran pojam organiziranog kriminala. Prema toj definiciji, organizirani kriminal se sastoji od onih kaznenih djela koja učine dvije ili više osoba koje djeluju kao ustrojeno udruženje ili organizacija u dogovoru tijekom jednog vremenskog perioda sa ciljem činjenja višestrukih prijestupa od kojih je za najmanje jedan predviđena kazna zatvora od pet ili više godina zatvora. Takvi prijestupi mogu biti sami sebi cilj, ili sredstvo stjecanja materijalne koristi, opstrukcije povratka izbjeglica ili ugrožavanje mira i stabilnosti u Federaciji BiH na neki drugi način i u odgovarajućim slučajevima nepropisnog utjecanja na rad javnih organa vlasti. Međutim, u Republici Srpskoj Kaznenim zakonom iz 2003. godine nije tretiran ovaj fenomen, osim članom 383 kao kazneno djelo „zločinačko udruženje“, tek Zakonom o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona Republike Srpske¹² definiran je pojam organiziranog kriminala. Organiziranim kriminalom smatra se kazneno djelo propisano KZ RS, izvršeno od strane pripadnika zločinačkog udruženja, ako za pojedino kazneno djelo nije predviđena teža kazna. Na osnovu prethodnih činjenica mogu se vidjeti različita pravna tretiranja ovog fenomena u Bosni i Hercegovini, odnosno entitetima. Ovakvo pravno reguliranje predstavlja određene potekoće u otkrivanju i dokazivanju kaznenih djela organiziranog kriminala u Bosni i Hercegovini. KZ BiH predstavlja značajan i odlučan faktor u tretiranju ovog fenomena u pozitivnom zakonodavstvu, kao i mjere suzbijanja pojave organiziranog kriminala na cijelom teritoriju Bosne i Hercegovine. Prema tome, domaći stručnjaci, analizirajući pravni tretman organiziranog kriminala u postdejtonskom periodu, izdvajaju dva ključna momenta: a) definiranje ovog pojma u kaznenom zakonodavstvu BiH; i b) uvođenje inkriminacija o organiziranom kriminalu u zakon.¹³

Da se fenomenu organiziranog kriminala u Bosni i Hercegovine danas ipak poklanja velika pažnja pokazuju i odredbe novog Kaznenog zakona od marta 2003. godine, u kojem je glava XXII – dogovor, pripremanje, udruživanje i organizirani kriminal, u cijelosti posvećena kriminalizaciji onih radnji koje ne predstavljaju izvršenje drugih kaznenih djela, ali čiji je krajnji cilj izvršenje kaznenog djela kao plod interakcije više osoba, a koja predstavljaju posebno kazneno djelo.¹⁴

12 Službeni glasnik R. Srpske, br. 70/06.

13 Korajlić, N., 2012. Istraživanje krivičnih djela, Pravni fakultet, Sarajevo, str. 704.

14 Dimitrijević, V., 2007. Krivično djelo organizovani kriminal prema pozitivnom pravu BiH, Posao i pravda, časopis za pravnu teoriju i praksu, Sarajevo, god 6, br.1, str. 134

Tako se kazneno djelo organiziranog kriminala¹⁵ sastoji u činjenju bilo kojeg djela propisanog Kaznenim zakonom BiH od strane pripadnika zločinačke organizacije ili u organiziranju, ili na drugi način rukovođenju zločinačkom organizacijom koja učini ili pokuša ovo kazneno djelo. Kao što vidimo, pokušaj definiranja organiziranog kriminala u Bosni i Hercegovini zasniva se na osnovama kriminalno-zločinačkih organizacija. U tom kontekstu, opći dio KZ BiH u članu 1, stav 17, pod zločinačkom organizacijom¹⁶ smatra organiziranu grupu ljudi od najmanje tri osobe, koja postoji neko vrijeme, djelujući u cilju činjenja jednog ili više kaznenih djela za koje se po zakonu može izreći kazna zatvora od tri godine ili teža kazna zatvora. Kao što vidimo, Bosna i Hercegovina spada u grupu država u kojoj se borba sa organiziranim kriminalom nalazi u početnoj fazi, što se može uočiti iz analiza i izvještaja državnih tijela nadležnih za organizaciju i provođenje strategije za suzbijanje svih vidova organiziranog kriminala.

ZAKLJUČAK

Kako je u radu navedeno, vidljivo je da je Bosna i Hercegovina na području kaznenopravnog reagiranja protiv organiziranog kriminala uvela neke zakonske odredbe, a planiraju se i nove koje će povećati učinkovitost organa kaznenog gonjenja i pravosuđa. U borbi protiv organiziranog kriminala u Bosni i Hercegovini se mogu učiti neka promašena zakonska rješenja i zbog toga je jasno da postoji potreba za daljim i efikasnijim zakonodavnim reformama po pitanju borbe protiv organiziranog kriminala, jer efikasna borba protiv organiziranog kriminala nameće potrebu stalnog unapređenja i moderniziranja uz istovremeno usklađivanje sa međunarodnim standardima i usporedno sa pravnim iskustvima.

U cilju poboljšanja kaznenog postupka, aktivnosti Bosne i Hercegovine svakako bi se trebale fokusirati na razvoj i prilagođavanje materijalno pravnog i procesno pravnog okvira i izgradnji efikasnijih institucija za provođenje zakona. Ipak, u odnosu na ostale zemlje, Bosnu i Hercegovinu treba promatrati odvojeno u pogledu specifičnosti ustavno pravne organizacije, jer postoji neracionalna i asimetrična shema policije, tužilaštva i drugih organa za provođenje zakona. Kazneno pravo je jedan, ali ne i ključni faktor u borbi protiv organiziranog kriminala, budući da država s njim nastupa kad su posljedice već opipljive. Prilikom izrade kaznenopravnog okvira potrebno je imati u vidu sve segmente koji su značajni činiovi

¹⁵ Član 250 KZ BiH, Službene novine Bosne i Hercegovine, br. 3/03, 32/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07 i član 383 KZ RS, Službeni glasnik RS, br. 70/2006.

¹⁶ Član 1, st. 17 KZ BiH, član 2, st 18 KZ FBiH, član 147, st 13 KZ RS i član 2, st 18 KZ BDBiH.

u izradi kaznenopravnih normi, od kojih ćemo neke navesti: stavovi sudske prakse, međusobna usklađenost, prije svega sa ostalim zakonima koji čine kazno pravo u širem smislu, utjecaj zakonodavne tradicije, pitanje kada treba dopunjavati i mijenjati KZ ili donositi novi, opravdanost izuzetaka kod najtežih oblika kriminaliteta (terorizam, organizirani kriminal, korupcija), uzimanje u obzir stavova nevladinih organizacija, stručnih udruženja i asocijacija građana i utjecaj javnog mijenja na proces stvaranja i usvajanja kaznenopravnih normi.¹⁷

LITERATURA

1. Bošković, M., 2004. Organizovani kriminalitet i korupcija, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka, str. 27.
2. Centar za sigurnosne studije (CSS), 2014. godine, Sarajevo,
3. Dimitrijević, V., 2007. Krivično djelo organizovani kriminal prema pozitivnom pravu Bosne i Hercegovine, Posao i pravda, časopis za pravnu teoriju i praksu, Sarajevo, godina 6, br.1, str. 134.
4. Eliot, M. A., (1962): Kriminal u modernom društvu – prijevod, Svjetlost – Sarajevo.
5. Fatić. A., 2010. Organizovani kriminal kao predložak za kontrolnu politiku, Revija za bezbednost, br. 1/10, Beograd,
6. Xavier, R., Stephane, Q., 2008., Organizirani kriminal, Zgreb, str.20.,
7. Korajlić, N., 2012. Istraživanje krivičnih djela, Pravni fakultet, Sarajevo, str. 704.,
8. Modly, D., Korajlić, N., 2002. Kriminalistički rječnik, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, str. 501.,
9. Petrović, D., (1996): Organizovanje zločinačkih udruženja, Srpsko udruženje za krivično pravo, Beograd,
10. Skropun, V., 1999. Penalni sustav pred izazovom organiziranog kriminala, Zagreb, str.73.,
11. Stojanović, Z., 2009. Proces stvaranja zakonodavstva i suzbijanje kriminaliteta, Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja, Beograd,
12. Šačić, Ž., 1997. Organizirani kriminalitet u Hrvatskoj, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb, str. 1.,

ZAKON

13. Zakonom o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona Republike Srpske, Službeni glasnik R. Srpske, br. 70/06.
14. Kazneni zakon BiH Član 250, Službene novine Bosne i Hercegovine, br. 3/03, 32/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07 i član 383 KZ RS, Službeni glasnik RS, br. 70/2006.
15. Član 1, st. 17 KZ BiH, član 2, st 18 KZ FBiH, član 147, st 13 KZ RS i član 2, st 18 KZ BDBiH.

INTERNET

16. Web stranica: Business dictionary. Dostupnona: <http://www.businessdictionary.com/definition/organized-crime.html>
17. Web stranica: Organizirani kriminalitet, Partnerstvo za društveni razvoj antikorupcijski program, 2005. Dostupno na <http://integrityobservers.eu/default.aspx?id=114>

Mr. Miroslav Mojsilović

Psihodinamička, bihevioralna i kognitivna teorija u kontekstu moderne kriminologije

Psychodynamic, behavioral and cognitive theory in context of modern criminology

Sažetak

Svrha i cilj ovog rada je prikazati psihološke teorije i njihovu povezanost sa kriminalnim ponašanjem. Gleđišta da je kriminalno ponašanje određeno psihičkim crtama pojedinca, spadaju u starije kauzalističke pristupe u kriminologiji. Brojne su psihološke teorije ali u ovom radu obradićemo psihodinamičku, bihevioralnu i kognitivnu teoriju. Pitanje kriminalnog ponašanja i ljudskog nasilja uopšte jedna je od glavnih tema kako psihologa tako i kriminologa. I jedni i drugi izučavaju navedene teorije i tragaju za uzrocima i povezanosti kriminalnog ponašanja i psiholoških teorija. Kriminolozi a naročito psiholozi se, između ostalog, fokusiraju na to kako mentalni procesi utiču na pojedinačne sklonosti ka kriminalnom ponašanju. U ovom radu nastojaćemo da teorijskim izučavanjem domaće i strane literature sveobuhvatno predstavimo psihodinamičku, bihevioralnu i kognitivnu teoriju sa aspekta njihove povezanosti sa kriminalnim ponašanjem.

Ključne riječi:

Psihodinamička teorija, bihevioralna teorija, kognitivna teorija, kriminalno ponašanje.

Summary

The purpose and goal of this paper is to show psychological theories and their connection with criminal behavior. The view that criminal behavior is determined by the individual's psychic traits fall into older causalist approaches in criminology. There are numerous psychological theories, but in this paper we will deal with psychodynamic, behavioral and cognitive theory. The issue of criminal behavior and human violence is one of the main topics of both psychologists and criminologists. Both of them study these theories and search for the causes and connections of criminal behavior and psychological theories. Criminologists and, in particular, psychologists, among other things, focus on how mental processes affect individual tendencies towards criminal behavior. In this paper, we will try to present comprehensively the psychodynamic, behavioral and cognitive theory from the aspect of their connection with criminal behavior with the theoretical study of domestic and foreign literature.

Key words:

Psychodynamic theory, behavioral theory, cognitive theory, criminal behavior.

UVOD

Psihološke teorije kriminaliteta fokusirane su na to kako mentalni procesi utiču na individualne sklonosti nasilju. Psihološka analiza kriminaliteta se razvila iz psihijatrije i psihologije u 20. vijeku i temelji se na više djela Sigmunda Freuda.¹ Psihološke teorije imaju veoma važan uticaj, kako na analizu u kaznenim zavodima i ustanovama tako i kod rehabilitacije osuđenika i snažno su uticale na razvoj penologije (Petrović, Meško, 2004). Psihološke teorije u prvi plan objašnjenja pojava socijalnih devijacija i delikvencije postavljaju psihološke determinante. One polaze od psiholoških karakteristika koje determinišu ponašanje ličnosti dovodeći u vezu psihičke osobine i devijantnost.² Takođe, ove teorije teže da se bave kriminalom i delinkvencijom na individualnom nivou, ponajprije identifikovanjem individualnih razlika koje dovode do kriminalnog ponašanja. Psihološke teorije nastoje da razumiju i lječe sve vrste abnormalnih mentalnih stanja pa su tako psiholozi u svom radu naišli na klijente čije ponašanje spada u kategorije koje je društvo obilježilo kao kriminalno, devijanto, nasilno i antisocijalno (Siegel, 2010).

Prilikom ispitivanja psiholoških teorija kriminala, potrebno je poznavati tri glavne teorije. Prva je psihodinamička teorija, koja je fokusirana na ideju da rano iskustvo pojedinca utiče na njegovu vjerovatnost za izvršenje krivičnih djela. Druga je bihevioralna teorija ili teorija ponašanja. Ova teorija tvrdi da se ljudsko ponašanje razvija kroz iskustva učenja. Obilježje bihevioralne teorije je pojam da ljudi mijenjaju svoje ponašanje prema reakcijama koje to ponašanje izaziva kod drugih ljudi. Treća je kognitivna teorija. Ovdje se psiholozi fokusiraju na mentalne procese pojedinaca. Još važnije, kognitivni teoretičari pokušavaju razumjeti kako izvršioc krivičnih djela percipiraju i mentalno predstavljaju svijet oko sebe.³ Različita su psihološka gledišta na uzročnost kriminalnog ponašanja. S obzirom na navedeno u radu ćemo obraditi najvažnije teorijske perspektive i njihovu povezanost s kriminalnim ponašanjem.

¹ Sigmund (Sigismund, jevrejsko ime: Schlomo) Freud rođen je 6. maja 1856. godine u Freibergu, u Moravskoj (tadašnja Austrija, današnja Republika Češka). Njegova kapatitalna djela su: "Tumačenje snova" (1900), "Psihopatologija svakodnevnog života" (1901), "Tri eseja o teoriji seksualnosti" (1905), "Totem i tabu" (1913), "Uvod u psihoanalizu" (1916), "Nelagodnost u kulturi" (1930) i "Mojsije i monoteizam" (1939). Inače, za svoja djela je dobio najprestižnije priznanje u Njemačkoj – Goetheovu nagradu (Chiu, 2012). Možemo reći da je Freud bio: psihijatar, neurolog, psiholog, antropolog, etnolog, sociolog i pisac.

² Psihološke teorije sprovode istraživanja u kojima traže povezanost između ličnosti i kriminaliteta

³ Criminal justice research. Preuzeto 04.maj.2019. godina., sa: <http://criminal-justice.iresearchnet.com/criminology/theories/psychological-theories-of-crime/>

PSIHODINAMIČKA TEORIJA

Začetnik psihodinamičke teorije je Sigmund Freud. U vrijeme kada je ona nastala značila je jedno sasvim novo shvatanje čovjeka i ličnosti. Tradicionalna shvatanja i tumačenja čovjeka bilo je da je čovjek svjesno biće sa slobodnom voljom i mogućnošću slobodnog odlučivanja i da je odgovorno za svoje postupke a samim tim i nezavisno o svemu ostalom. Suprotno tradicionalnom stajalištu, Freud je iznio koncepciju po kojoj je čovjek nesvjesno biće, bez mogućnosti slobodnog odlučivanja i biće koje ne može donositi racionalne ili svjesne odluke niti vladati samim sobom (Fulogosi, 1997).

Među najvažnija otkrića psihoanalize i jedan od osnovnih pojmoveva koji se obično vezuje za Freudovo ime jeste nesvjesno. Zapravo, Freudova zasluga nije u otkriću nesvjesnog, nego u tome što je on prvi koristio metode istraživanja, koje je on sam smatrao naučnim, a koje su bile nove u postojećem znanju o ljudskom biću. Upravo zahvaljujući Freudu, došlo se do dokaza o postojanju dinamike nesvjesnog i mehanizma potiskivanja, posebno seksualnog potiskivanja (Solaković, 2016). Freud prvo razvija topografski (topički) model ličnosti, u okviru kojeg "prostor" unutrašnjih procesa, sjećanja i iskustava dijeli na svjesno i nesvjesno. Najveći dio ljudske psihe čine nesvjesni sadržaji, a svjesni dio psihe je, metaforički rečeno, vrh ledene sante koja izvire iz vode u kojoj ta ledena santa puta. Predsvjesno je odmah "ispod površine", koje (idući prema "većoj dubini") prelazi u nesvjesno. Takođe, predsvjesno sadrži elemente iskustva koji su u datom času izvan svijesti ali jednostavnim usmjeravanjem na njih mogu biti osvješteni. Nesvjesno je prekriveno velom tajne, a sadrži biološke nagone kao što su polni nagon i agresivnost (Rathus, 2000:477). Kod Freuda nesvjesno ima više značenja. Prvo značenje pretpostavlja ideje, misli i sjećanja koja su potisnuta u podsvijest ugrađenim mehanizmima kako bi se pojedinac zaštitio, a drugo značenje govori o nesvjesnom znanju. To su informacije koje imamo, ali nisu naučene, odnosno nisu prošle našu svijest. Obuhvataju i iskustva koja imamo, ali ih nismo u mogućnosti verbalizovati (Fulogosi, 1997). Nesvjesno se ogleda u svakodnevnom životu i na taj način dostupno je analizi koja se najbolje provodi kada je čovjek u polusnu ili snu ili kada je omamljen.⁴ Shvatanje o nesvjesnom kao temelju za razumijevanje čovjeka i psihoanalize doživio je modifikaciju. Pa je prvo bitnu nevedenu koncepciju Freud kasnije zamijenio modelom ličnosti unutrašnjeg života u kojem postoje tri strukture koje zajedno čine ličnost pojedinca (Solak-

⁴ Da bi došao do nesvjesnog sadržaja Freud je najčešće koristio dvije tehnike, slobodne asocijacije i tumačenje snova gdje pojedinac u relaksiranom stanju govori sve što mu pada na pamet dok snovi predstavljaju „kraljevski put“ u nesvjesno te je njima data najveća važnost.

ović, 2016). Ovaj model Freud je nazvao strukturalni model ličnosti. Strukturalni model ličnosti podrazumjeva tri strukture svijesti koje zajedno čine ličnosti. To su: Id (lat.ono), Ego (lat.ja) i Superego (lat. nad ja)⁵.

Ovo nisu posebne strukture u ličnosti, već predstavljaju određene psihološke procese unutar ličnosti, tj. snage koje djeluju (Vorkapić - Tatalović, 2013).

Kako smo već naveli, koncepcija o nivoima svijesti poznata je kao topografija ličnosti a koncepcija o Id-u, Egu i Superegu kao strukturalna koncepcija (Fulgosi, 1997:34). Freudova topografija ličnosti i strukturalna koncepcija usko su povezane jer svaki dio ličnosti se proteže kroz nivo svijesti pri čemu je id u nesvjesnom nivou dok se ostale dvije strukture protežu kroz sva tri nivoa.

Id (ono) je biološka komponenta i dio psihičkog aparata sastavljen od nesvjesnih instikata⁶ (Ignjatović, 2005:170). Takođe, id je urođeni dio ličnosti, koji kontroliše 2/3 psihičkih procesa stanja i ponašanja. On je izvorište necenzurisanih agresivnih i seksualnih nagona, instinkata i poriva, a razvija se najranije od ostalih struktura. Vođen je principom zadovoljstva i u cijelosti pozicioniran u nesvjesnom dijelu ličnosti i sadrži sve ono prisutno pri rođenju (Repišti, 2015).

Id je „glavni“ dio ličnosti jer raspolaže cijelokupnom energijom te je izvor energije za ego i superego. Također, on je neograničen dio ličnosti koji ne pozna je zabrane te je središte animalnog u čovjeku. Ovaj dio ličnosti se ne obazire na ograničenja, moralne norme, propise i bitno je samo postići zadovoljstvo.⁷ Id sadrži sve što je naslijedeno od predaka uključujući i instinkte i potpuno je nesvjestan. Id-om vlada princip zadovoljstva i zato on sprovodi redukciju nastale tenzije u organizmu. Tenzija ima četiri izvora: (Brković, 2011): 1) procesi rašćenja, 2) frustracije, 3) konflikti i 4) ugrožavanje. Id funkcioniše tako da izlučivanjem energije smanjuje napetost i tako stvara ugodu, jedino načelo po kojem funkcioniše. Psihički procesi pomoću kojih se ostvaruje zadovoljenje Id-a su refleksi ili nesvjesni procesi. Id često može biti opasan za pojedinca jer nastoji postići svoj cilj, a ne poznaje strah i tjeskobu (Fulgosi, 1997). Da bi pojedinac normalno funkcionalisao odnosno kako bi prepoznao realno od fiktivnog potrebna je struktura ličnosti koja će moći odgoditi primarni proces zadovoljenja te tako

5 Primjer odnosa između ova tri dijela ličnosti: ID: „Želim taj automobil po svaku cijenu!“ SUPER EGO: „Ne smije se ukrasti!“ EGO: „Sačekaću dok ne zaradim novac da bih mogao kupiti taj automobil!“

6 Instiki su dio čovjekove organske strukture i po prirodi su antidruštveni. Ima ih više, a osnovni su: polni (libido), nagon samoodržanja (ego nagoni) i nagon agresije odnosno razaranja (tanatos).

7 Ovo je poznato kao načelo užitka i često je najvažnije kada se govori o kriminalnom ponašanju. Prečesto se vide vijesti i studije o izvršiocima krivičnih djela koji se ne brinu ni za koga osim za sebe.

dolazimo do ega.⁸ Id je vođen principom zadovoljstva tj. zadovoljstva nagona a u prvom redu seksualnog i u cijelosti je pozicioniran u nesvjesnom dijelu ličnosti (Repišti, 2015).

Ego (ja) je dio ličnosti koji dolazi u dodir sa okolinom i koji posreduje između potreba Id-a i zahtjeva Superega (Ignjatović, 2005:170). Ego je organizovani dio Ida čiji je cilj zadovoljenje istog. On funkcioniše prema načelu realnosti što znači da djeluje kroz sekundarni, a ne kroz primarni proces ispunjavanja želja. Načelo realnosti privremeno onemogućava princip ugode i tako se suprotstavlja instinktivnom djelovanju (Solaković, 2016). To onemogućavanje je prisutno dok se ne ostvari realno zadovoljenje čime je automatski ispunjen i princip ugode. Ego za razliku od Ida razlikuje stvarnost i fikciju te je u mogućnosti trpiti određeni stepen napetosti. Također, ego je sklon promjenama, a one nastaju novim iskustvima. Ego je odgovoran za kognitivne sposobnosti i vještine te je angažovan u testiranju realnosti pri čemu mu pomažu mentalni procesi. On odlučuje na što će i kako će reagovati. Često je djelovanje ega teško jer mora udovoljiti i idu i realnosti zbog čega se može dogoditi da se počne raspadati (Fulgosi, 1997). Ego balansira između poriva koji potiču iz ida i ograničenja koje postavlja superego. Osim ovih funkcija, ego percipira, zadužen je za intelektualne, odnosno kognitivne aktivnosti, kao i za korištenje mehanizama odbrane. On se naјčešće dijelom nalazi u nesvjesnom, jednim dijelom u predsvjesnom, a samo malim dijelom pripada svjesnom "prostoru" ličnosti (Repišti, 2015).

Nakon spomenuta dva dijela ličnosti razvija se superego koji je dio ličnosti koji se i najkasnije razvija i to procesom učenja. Ovaj dio ličnosti koji nastaje pod uticajem okoline i društva u kojem pojedinac živi.

Superego je nastao kako bi se pojedinac socijalizirao. Razvija se kroz cijeli život pojedinca, a počinje od vrijeđnosti koje mu prenose roditelji. Superego je moralni čuvan ličnosti i njegova glavna funkcija je da sudi o tome šta je dobro a šta loše u postupanju i ponašanju ličnosti i brine se o tome da postupanje i ponašanje bude u skladu sa moralnim zahtjevima koji su u njega usađeni. S vremenom se on proširuje, povećava i mijenja. Očito je da se sa superegom ne rađa već ga se s vremenom stiče i to principom nagrađivanja i kažn-

8 Kada djete shvati da i svoj ego treba kontrolisati, da ne bi došlo do sukoba sa drugima, počinje upravo proces socijalizacije. Zahtjeve društva djete ugrađuje u sebe, u svoj najviši psihički sloj: superego. Superego (nad ja, kontrolni dio ličnosti), se razvija između treće i šeste godine. Superego ima tri izdvojene funkcije: savjesti, samoposmatranja i idealja. On se razvija mehanizmom identifikacije, preuzimanjem uloga i vrijednosti, na šta je djete primorano zbog sukoba i osuđenja. Razvija se kroz interakciju sa roditeljima i odraslima, koji istrajavaju u spoljašnjem nadziranju načina zadovoljenja dječjih potreba. Djete postepeno taj nadzor prihvata i preuzima norme i standarde ponašanja. Kad se formira superego, ego se suočava sa zaista složenim usklađivanjem zahajeva ida, sredine i superega.

javanja. Freud razlikuje dva dijela superega, savjest koja se razvila pod uticajem kazni te ego-ideal koji se razvio pod uticajem dobijenih pohvala. Superego može funkcionisati tek kada su oba ta dijela razvijena. Od prethodnih dijelova ličnosti razlikuje se po tome što on teži idealnom te dolazi do sukoba s idom, egom i realnošću (Fulgosi, 1997). Superego takođe, većim dijelom pripada nesvjesnom, potom predsvjesnom "prostoru" ličnosti, a najmanje pripada svjesnom dijelu ličnosti (Repišti, 2015).

Po Fredu, naše ponašanje vođeno je instinktom života (Eros) i instinktom smrti (Thanatos). Psihoanalitičari su imali mnogo toga da kažu o prirodi agresije, budući da je Frojd prvi postavio postojanje instinkta smrti (thanatos), urođenu destruktivnu silu koja deluje podmuklo u suprotnosti sa životnim instinktom (eros). Instinkt smrti, međutim, predstavljao je poslednju od njegovih parcijalnih teorija, koje nikada nisu završene, o sudbini agresivnih instinkata u pojedincu (Yakeley, 2018). Navedeni instiki u kombinaciji sa nesvjesnim faktorima, te nadmetanjem između ida, ega i superega, čine dinamiku naše ličnosti. Freud je smatrao da se ličnost formira najkasnije do sedme godine života. Libido, kao seksualna energija, dovodi do djetetovog interesa za određene dijelove tijela, te izaziva ugodu prilikom podraživanja tih dijelova. U skladu s ovim, predložio je sljedeće faze razvoja (Brković, 2011:53):

- 1) Pregenitalni stadijum, prvih pet godina u kojima se formiraju najvažnije osnove ličnosti. Ovaj stadijum ima tri faze razvoja:
 - oralnu fazu, vezana je za prvu godinu života tokom koje je pažnja odojčeta usmjerena na zonu usta;
 - analnu fazu, vezana je za drugu i treću godinu života kada se djete uči da vrši kontrolu izlučivanja i uspostavi higijenske navike;
 - falusnu fazu, četvrta i peta godina, karakteristična je po autoerotskoj orientaciji djeteta i tendenciji vezivanja za roditelja suprotnog pola i ambivalentnom odnosu prema roditelju istog pola (Edipov/Elektra kompleks).⁹ Ako u bilo kojoj fazi dođe do osujećenja, frustracija, može doći do fiksacije izvjesne količine energije i tendencije da na kasnijim uzrastima ličnost traži izvor zadovoljstva u aktivnostima te faze (oralnoj, analnoj, autoerotskoj).
- 2) Period latencije, između šeste i dvanaeste godine, kada je energija libida prigušena, skrivena, a djete ispoljava snažnu radoznalost i želju da saznaje, uči.
- 3) Genitalni stadijum, počinje sa periodom puberteta i odlikuje ga: "grananje" psihičke energije i "investiranje" u nove objekte, veće interesovanje za sebe i druge

⁹ Edipov kompleks, prema legendarnom grčkom kralju, koji ne znajući ko su, ubio svog oca i oženio svoju majku. Slična čuvstva kod djevojčica potiču nastanak Elektrinog kompleksa. Prema grčkoj legendi, Elektra je bila čerka kralja Agamemnona. Čeznući za njim, nakon njegove smrti željela se osvetiti njegovim ubicama, tj. svojoj majci i njezinom ljubavniku (Rathus, 2000:480).

ljude, uspostavljanje heteroseksualnih veza, a vidljivi su znaci ubrzanog emocionalnog sazrevanja i socijalizacije.

Svi ovi sistemi ličnosti su zapravo različiti nazivi za različite psihološke procese unutar ličnosti, a Freud je najslabijim smatrao ego iako se njemu kasnije pridaje najveći značaj te postaje najvažniji dio ličnosti čovjeka. S obzirom da je Sigmund Freud ličnost opisao kroz tri komponente: id, ego i superego, on je zaključio kako do činjenja krivičnih djela dolazi kada dođe do disbalansa između ovih kategorija. Takođe, delinkventno ponašanje je uzrokovano neravnotežom između id, ega i superega (Moore, 2011:231). Sukob između ove tri komponente ličnosti prisiljava pojedinca da razvije obrambene mehanizme za borbu protiv sukoba. Kao rezultat toga, može doći do problematičnog ponašanja i delinkvencije. Freudova psihodinamička teorija pruža direktni uvid u živote kriminalaca. Ova teorija se, između ostalog, fokusira na korelaciju između psihodinamičke teorije i serijskih ubica. Freudova analiza id, ega i superega direktno povezuje želje, moral i realnosti na kojima počiva ponašanje i motivi serijskih ubica. Kroz ovaj okvir, Froud je identifikovao ključnu ulogu ega, posrednika između id-a i superega. Međutim, u odsustvu ega, id i superego se sukobljavaju, dozvoljavajući da želje i realnosti postanu jedno. Dakle, ponašanje koje leži izvan onoga što društvo smatra prihvatljivim, bilo da je nenormalno ili kriminalno, rezultat je abnormalnog razvoja psihe (Findlay, 2011). Ova frojdovska perspektiva ponavlja važnost prvih pet godina života jer je psiha određena tokom ovog perioda. Pored toga, ova teorija podržava argument da je kriminalno ponašanje izraženo kasnije u životu ukorijenjeno u bihevioralnim, psihološkim i ekološkim traumama.

Psihodinamička teorije objašnjenje za delinkventno ponašanje pronalaze u nedovoljnoj kontroli superga nad nagonima i instinktima, što dovodi do sklonosti čovjeka prema nasilju, razaranju i drugim oblicima neprilagđenog ponašanja. Erik Erikson je proširio Freudovu teoriju, objašnjavajući delinkvenciju kao „krizu identiteta“ koja nastaje unutrašnjim previranjima. Kritičari psihodinamičke teorije ukazuju na to kako je teško empirijski testirati.¹⁰ Freud je mislio da je ljudsko ponašanje, uključujući i nasilno ponašanje, proizvod „nesvjesnih“ sila koje djeluju u umu osobe. Takođe, smatrao je da su iskustva ranog djetinjstva imala dubok uticaj na ponašanje adolescenata i odraslih. Freud je vjerovao da sukobi koji se događaju na različitim psihoseksualnim stepenima razvoja mogu uticati na sposobnost pojedinca da normalno djeluje kao odrasla osoba. Za Freuda je agresija bila osnovni ljudski impuls koji je potisnut u dobro prilagođenim ljudima koji su iskusili normalno djetinjstvo.

¹⁰ Point park University. Preuzeto 30.05.2019. godine sa: <https://online.pointpark.edu/criminal-justice/psychological-theories-of-crime/>

Međutim, ako se agresivni impuls ne kontroliše, ili se ne potiskuje do neuobičajenog stepena, neka agresija može "iscuriti" iz nesvjesnog i osoba se može upustiti u nasumična djela nasilja. Freud je to nazvao "raseljenom agresijom." Često zbog zanemarivanja ili zlostavljanja u djetinjstvu pojedinci koji su podložni nasilju pate od slabih ili oštećenih "ega" koji ih čine nesposobnima da se nose sa stresnim okolnostima u konvencionalnom društvu. Takođe, tvrdi se da su mlađi sa slabim egom nezreli i lako ih se dovodi u kriminal i nasilje od strane devijantnih vršnjaka. U njihovom najekstremnijem obliku, nerazvijeni ego (ili superego) može dovesti do "psihoze" i nemogućnosti da osjećaju simpatije prema žrtvama zločina. Psihodinamička teorija takođe obuhvata efekte devijantnog i jakog superega. Devijantni superego, iako je određen kao normalan u razvojnem smislu, je pod velikim uticajem istopolnog roditelja. Stoga, ako se superego djeteta normalno razvija, ali se njihov roditelj istog pola ponaša na devijantan ili kriminalan način, superego će vjerojatno smatrati da su takva ponašanja prihvatljiva (Findlay, 2011).

Pored toga, snažan superego je takođe sposoban da proizvodi kriminalno ponašanje. Na primjer, snažan superego može spriječiti pojedinca u izražavanju očekivanog antisocijalnog ponašanja, koje često uključuje nasilje ili prijetnju nasiljem, jer taj pojedinac doživljava odvratno ponašanje kao normalno i ne predviđa opasnost. Shodno tome, nezdrava akumulacija ovih ponašanja dovodi do devijantnosti unutar psihe i rezultira u impulsivnim akcijama. U takvim okolnostima, agresija ili seksualna želja mogu se povećati tokom vremena sve dok ne postane dovoljno jaka da nadvlada ego i izrazi se iznenada i nasilno kao ubistvo (Smith, 2018).

Ukratko, psihodinamičke teorije prikazuju nasilnog izvršioca kao impulzivnu, lako frustriranu osobu kojom dominiraju događaji ili problemi koji su se dogodili u ranom djetinjstvu.¹¹ Psihodinamička teorija ustanovila je važnost ranih emocionalnih iskustava za izgradnju ličnosti. U tome je njihov najveći značaj. Međutim, kritičari psihoanalitičke teorije polazili su od stanovišta da se ponašanje odrasle osobe ne može u cjelini izvoditi iz ponašanja djeteta (Bujanović, 2007).

BIHEVIORALNA TEORIJA

Tipičan predstavnik biheviorističke teorije je B. F. Skinner.¹² Bihevioralna teorija ili kako se još naziva

11 Ontario. Ministry of Children, Community and Social Services. Preuzeto 05.06.2019 sa: http://www.children.gov.on.ca/htdocs/English/professionals/oyap/roots/volume5/chapter02_psychological_theories.aspx

12 Burrhus Frederic Skinner je rođen u 1904. godine u jednom gradiću u Pensilvaniji, blizu Njujorka. Jedan od važnijih izuma bila je tzv. Skinnerova kutija za operantno uslovljavanje. Njegova prva knjiga, koja se odnosila na istraživanja na Harvardu, bila je "Ponašanje organizama" (1938).

teorija ponašanja je psihološki smjer koji na temelju objektivnog posmatranja i analize ponašanja i reagovanja u raznim uslovima objašnjava duševne procese, ne obazirući se na psihologiju svijesti i podsvijesti.¹³ Bihevioristi rade i posmatraju iz skroz drugačije perspektive nego što to rade istraživači psihodinamičke teorije. Fokus biheviorista je na određena specifična ponašanja i orijentacija mu je na „ovde“ i „sada“. Oni nisu fokusirani, kao psihoanalitičari, na emocije iz djetinstva neke osobe. Osnovni princip koji opisuje biheviorizam je da je svako ponašanje naučeno (Vito, Maahs, 2015). Bihevioralna teorija ponašanja smatra da je ponašanje u velikoj mjeri određeno životnim iskustvima. Skinner je animalno i ljudsko ponašanje shvatao kao skup reakcija na zadate stimuluse (S→R),¹⁴ te je priznavao samo one karakteristike i svojstva organizma koji su se mogli egzaktno mjeriti i objektivno procijeniti. Skinner je pod ponašanjem podrazumijevao "kretanje organizma ili njegovih dijelova u referentnom okviru koji je postavljen od strane njega samoga ili pod uticajem različitih vanjskih objekata ili polja sile." U početku, koristio je termin refleks, kako bi označio sistem "stimulus – reakcija". Bihevioralno shvatanje psihičkog razvoja ne prihvata stadij razvoja, već na razvoj gleda kao na kontinuirani proces, koji se sa uzrastom odvija brže ili sporije. Za bihevioriste u središtu naučnog interesovanja je proces učenja, jer po ovom shvatanju čovjek je uglavnom ono što je stekao procesom učenja. Učenje znači relativno trajne promjene u ponašanju, koje su rezultat iskustva, opažanja i vježbe (Brković, 2011).

Watson i drugi sljedbenici biheviorizma tvrdili su da je cijelokupno ponašanje posljedica uslovljavanja, te da okolina oblikuje ponašanje potkrepljujući specifične navike.¹⁵ Uslovjeni refleks smatrao se najmanjom jedinicom ponašanja, iz koje je moguće stvarati složenije oblike ponašanja. Sve vrste obrazaca složenog ponašanja koje su posljedica posebnog uvježbavanja ili obrazovanja smatrane su samo međusobno povezanim uslovljenih refleksa. Kao što smo naveli, bihevioralna perspektiva usmjerena je na podražaje i reakcije koje se mogu opažati. Ovaj pristup smatra gotovo cijelokupno ponašanje posljedicom uslovljavanja i potkrepljenja. Bihevioralna analiza našeg društvenog života mogla bi se fokusirati na ljude s kojima smo u interakciji (socijalni podražaji) i na vrstu reakcija koje pokazujemo prema njima

13 Proleksis enciklopedija. Preuzeto 30.05. 2019 godina sa: <http://proleksis.lzmk.hr/12190/>

14 Bihevioristi su o psihološkim pojavama raspravljali u terminima podražaja i reakcija, što je dovelo do naziva S-R (stimulus-reakcija) psihologija. Nemojte, međutim, propustiti uočiti da S-R psihologija sama po sebi nije teorija ili pristup, već niz naziva koji se mogu koristiti za prijenos psiholoških informacija. S-R terminologija upotrebljava se u psihologiji povremeno još i danas.

15 Tako, na primjer, davanje djeci čokolade kako bi prestala plakati (nagrade) potkrepljuje naviku plakanja.

(nagrađujuće, kažnjavajuće, neutralne),¹⁶ te na to kako te reakcije podržavaju ili prekidaju interakciju (Hilgard, Atkinson, 2007). Osnovni koncept teorije ponašanja je uslovljavanje, koje se odnosi na oblik učenja koji uključuje podsticaje i nagrade. Kada su aktivnosti osobe pojačane uslovljavanjem, ponašanje se uči. Životna sredina je takođe glavni faktor u razvoju ponašanja. Značajno djelo Edwina Sutherlanda, Principi kriminologije, uvelo je teoriju da se kriminalno ponašanje javlja u kulturnom sukobu gdje udruživanje sa kriminalcima povećava kriminalno ponašanje. Teorija diferencijalne asocijacije kasnije je proširena kako bi uključila kako je potrebno i diferencijalno pojačanje devijantnih ponašanja kako bi se objasnilo krivično ponašanje. Postoji opsežna empirijska podrška za uspješnu primjenu principa teorije učenja da bi se modifikovalo ponašanje. Budući da se ovi principi mogu primijeniti na ponašanje svih vrsta perspektiva učenja, pruža vrijedne alate za razumijevanje kriminala i delinkvencije.¹⁷ Ova teorija razvoja bavi se rastom, postignućem, koji se mogu pripisati početnim (dražima, pokretačima) i drugostepenim uzrocima (nagrada, kazna). Rast je sklop jednostavnih procesa koje su pokrenuli djelotvorni uzroci. A da bi se otkrili ti uzroci koriste se laboratorijski i prirodni eksperimenti. U prvom se variranjem nezavisne promjenljive otkrivaju uzroci, u drugom se pomoću korelace, faktorske analize otkrivaju uzroci i stepen njihovog djelovanja (Brković, 2011:113). Istraživanja biheviorista su nesumnjivo dovela do boljeg razumijevanja procesa učenja, a u nekim svojim modelima doprinijeli su unapređivanju obrazovne prakse. Tako Skinner razvija programirano učenje koristeći teoriju potkrepljenja. Naime, bihevioristi smatraju da navike, fobije, reakcije i različite druge obrasce ponašanja stičemo kroz proces uslovljavanja. Ova ponašanja i načini reagovanja se polako učvršćuju, a u nedostatku potkrepljivača,¹⁸ mogu polako da se gase, kada usvajamo druge oblike ponašanja ili se vraćamo na one koji su bili tipični za nas prije prisustva određenih potkrepljivača (Repišti, 2013).

Kada je riječ o odnosu bihevioralne teorije ili teorije ponašanja i kriminalnog ponašanja, ova teorija tvrdi

16 Na primjer, neki od gojaznih ljudi pretjerano jedu (specifična reakcija) samo u prisutnosti određenih podražaja (npr. dok gledaju televiziju), pa ih stoga treba naučiti kako će izbjegavanjem tih podražaja kontrolisati svoju tjelesnu težinu. Kad se radi o agresivnosti, utvrđeno je da će djeca s većom vjerovatnošću pokazivati agresivne reakcije, poput udaranja drugog djeteta, ako su takve reakcije nagradene (drugo dijete se povlači), nego ako su njihove reakcije bile kažnjene (drugo je dijete uzvratilo napad).

17 Point Park University. Preuzeto 30.05. 2019. Godina sa: <https://online.pointpark.edu/criminal-justice/psychological-theories-of-crime/>

18 Primarni (hrana, voda, bol, zanimljivost aktivnosti kojom se osoba bavi i sl.); Sekundarni (novac, pohvala, ocjene i sl.); Pozitivni (hrana, pohvala i sl.); Negativni (bol, negativne reakcije okoline

da se svako ljudsko ponašanje, uključujući i nasilno ponašanje, uči kroz interakciju s društvenim okruženjem. Bihevioristi smatraju da se ljudi ne rađaju s nasilnim raspoloženjem. Umjesto toga, oni uče razmišljati i djelovati nasilno kao rezultat svojih svakodnevnih iskustava. Ta iskustva, koja zagovaraju biheviorističku tradiciju, mogu uključivati posmatranje prijatelja ili porodica koje su nagrađeni za nasilno ponašanje ili čak posmatranje glorifikacije¹⁹ nasilja u medijima. Studije porodičnog života, na primjer, pokazuju da agresivna djeca često oponašaju nasilna ponašanja svojih roditelja. Istraživanja su takođe pokazala da ljudi koji žive u nasilnim zajednicama uče oponašati ili modelirati agresivno ponašanje svojih komšija. Bihevioristi smatraju da sljedeća četiri faktora pomažu u nastanku kriminalnog ponašanja i nasilja: 1) stresni događaj ili poticaj (kao prijetnja, izazov ili napad) koji pojačava uzbudjenje; 2) agresivne vještine ili tehnike naučene posmatranjem drugih; 3) uvjerenje da će agresija ili nasilje biti društveno nagrađeni (na primjer, smanjenje frustracija, povećanje samopouzdanja, osiguranje materijalnih dobara ili sticanje hvale drugih ljudi); i 4) sistem vrijednosti koji opravdava nasilna djela u određenim društvenim kontekstima. U ranijim empirijskim ispitivanjima ova četiri načela bila su obećavajuća i kao rezultat toga, bihevioralna teorija direktno je pridonijela razvoju teorija socijalnog učenja o devijantnosti (teorija diferencijalne asocijacije, subkulturna teorija, teorija neutralizacije itd.).²⁰

KOGNITIVNA TEORIJA

Kognitivnu teoriju²¹ najprije nazvanu teorija socijalnog učenja, je 1960-ih predstavio kanadski psiholog Albert Bandura.²² Bandura je smatrao da svako od nas, obnaša određene socijalne uloge. Učenje ovih uloga nazvao je modeliranje i ono se odvija u četiri koraka (Repišti, 2015:142):

19 Latinski (glorificatio) – uzdizanje, veličanje, slavljenje, neumjerena pohvala.

20 Ontario. Ministry of Children, Community and Social Services. Preuzeto 05.06.2019 sa: http://www.children.gov.on.ca/htdocs/English/professionals/oyap/roots/volume5/chapter02_psychological_theories.aspx

21 Navedena teorija se ukratko može opisati Bandurinim riječima: "Učenje bi bilo iznimno mukotrpo, da ne kažem opasno, kada bi se ljudi isključivo oslanjali na posljedice vlastitih postupaka pri odlučivanju što da rade u nekoj situaciji. Srećom, većina ponašanja ljudi je naučena opažanjem kroz modeliranje: kroz opažanje drugih, osoba stvara predstavu kako se izvode nova ponašanja, te u budućim situacijama ta kodirana informacija služi kao vodič za ponašanje"

22 Albert Bandura je rođen 1925. godine u Mundaneu, u provinciji Alberta (Kanada). 1963. godine, proveo je poznati Bobo Doll eksperiment, važan u razvojnoj psihologiji, a 1977. godine objavio svoju Teoriju socijalnog učenja. Bavio se samoefikasnošću, a nešto kasnije i samoregulacijom. Albert Bandura je, prije svega, poznat po svom sociokognitivnom pristupu, u okviru kojeg je izučavao učenje posmatranjem, odnosno modeliranje.

1. pažnja (pojedinac usmjerava svoju pažnju na karakteristike i ponašanja osobe koju želi oponašati – svoj uzor ili značajnog drugog);
2. retencija i reprezentacija (pojedinac smješta i zadržava ove opservacije u svom pamćenju, u vidu mentalnih reprezentacija, kako bi ih kasnije mogao prizvati i ponoviti u vlastitom ponašanju);
3. reprodukcija (unutrašnje predstave i sjećanja o opaženim karakteristikama svog uzora budu pretvorene u vlastite tendencije, akcije i ponašanja) i
4. motivacija (kako bismo nekoga imitirali, odnosno, identifikovali se s njim, trebamo biti motivisani za to, naša motivacija može zavisiti od kvaliteta i kvantiteta potkrepljenja koja naš model prima).

Po Banduri, ljudi odlikuje (Repišti, 2015:142): proaktivnost, samorefleksiju, samoorganizaciju i samoregulaciju. Dakle, nisu samo nasljeđe i okolina faktori važni za postizanje svakodnevних i životnih ishoda, već i aktivnost pojedinca ili, kako je on naziva, ljudska aktivnost. Pojedinac je u Bandurinoj teoriji shvaćen kao neko ko kontroliše i upravlja vlastitim emocijama, motivacijom, mišljenjem i postupcima. Znači, čovjek svjesno upravlja sobom, te Bandura ne smatra da je područje svjesnog prosto epifenomen nesvjesnih procesa. Bandurina kognitivna teorija polazi od pretpostavke da možemo učiti posmatranjem drugih. Ključni procesi tokom ove vrste učenja su opažanje, imitacija i modeliranje, koji uključuju pažnju, pamćenje i motivaciju. Ljudi uče opažanjem stavova i ponašanja drugih, te ishoda takvog ponašanja. Dakle, ova teorija prerasta biheviorizam i formira vezu prema kognitivizmu, tvrdeći da ljudi ne odgovaraju samo na podražaj, već ga i interpretiraju te uključuju kognitivne aspekte poput motivacije i pažnje. Vanjski svijet oblikuje ljudе, a u isto vrijeme ljudi oblikuju vanjski svijet (“recipročni determinizam”), umjesto da budu samo modelirani i uslovljeni okolinom.²³ Još jedan ključni pojam u Bandurinoj teoriji je samoefikasnost. Ovaj pojam odnosi se na percepciju vlastite djelotvornosti, odnosno uspješnosti u ostvarivanju postavljenih ciljeva i ispunjavanju različitih zadataka. Bandura razlikuje tri aspekta samoefikasnosti – socijalnu samoefikasnost, samoregulaciju i akademsku samoefikasnost. Takođe, on ukazuje na to da ljudi ne reaguju samo na vanjske podražaje naučenim ponašanjem, već osoba može kontrolisati to ponašanje kroz samoregulaciju. U Bandurinoj kognitivnoj teoriji ljudsko je ponašanje prošireno, motivisano i regulisano provođenjem samouticaja. Samoregulacija uključuje tri koraka:²⁴

- a) Samoopažanje (pojedinac posmatra sebe i svoje

- ponašanje, praćenjem svojih postupaka);
- b) Procjenu (pojedinac uspoređuje svoje opažanje sa standardima i očekivanjima društva ili vlastitim standardima);
- c) Samoodgovaranje (ako su očekivanja ispunjena, pojedinac sam sebi daje nagrađujući samoodgovor i obratno).

Osjećaj kompetencije prilikom izvršavanja ponašanja koje je instrumentalizovano pri postizanju željenih ciljeva središnji je mehanizam ljudskog djelovanja, a Bandura ga naziva samoučinkovitost. Samoregulacija takođe obuhvata mehanizam samoučinkovitosti koji igra centralnu ulogu u provođenju lične djelatnosti, izrazitim uticajem na razmišljanje, afekt, motivaciju i djelovanje (Jurić, 2004). Bandurina ideja, temeljena na ovoj teoriji, je da se osoba sa psihološkim poremećajem može naučiti nositi sa tim, opažajući zdrave osobe koje se nose sa istim problemom. Kognitivni teoretičari usredotočeni su na to kako ljudi percipiraju svoju društvenu okolinu i uče rješavati probleme.

Kognitivna teorija temelji se na ideji da su kognitivni procesi u središtu ponašanja, misli i emocija. Kognitivni teoretičari predložili su stepene kognitivnog razvoja koji mogu pomoći u objašnjavanju kriminala i delinkvencije. Prema ovoj teoriji, prestupništvo je naučeno kao odgovarajuće, odnosno, komforno ponašanje (Petrović, Meško, 2008). Takođe, kognitivni teoretičari smatraju da prijestupnici nisu uspjeli razviti svoju sposobnost moralnog prosuđivanja iznad uobičajenog nivoa. Druge kognitivne teorije ispituju delinkvenciju i kriminal iz perspektive životnog razvoja.²⁵ Ova teorija tvrdi da se prestupničko ponašanje uči kao i svako drugo ponašanje. Ponašanje je naučeno onda kada se podržava i nagrađuje. Ne razvija se onda kada nema podrški i nagrada. Učenje ponašanja teče (Petrović, Meško, 2004:130): posmatranjem (gledanjem televizije), neposrednim učešćem (učestvovanjem u nasilnim djelima) i uz različite podrške (odobravanje takvog ponašanja).

Takođe, prema kognitivnoj teoriji ljudi putuju kroz šest različitih stepenova moralnog razvoja. U prvoj fazi ljudi poštaju zakon samo zato što se boje kazne. Međutim, do šeste faze ljudi se pridržavaju zakona jer je to preuzeta obaveza i zato što vjeruju u univerzalna načela pravde, pravednosti i poštivanja drugih. Kada je riječ o moralnom razvoju, istraživači smatraju da će se ljudi s nižim nivoem moralnog razmišljanja uključiti u kriminal i nasilje kad misle da se mogu izvući. S druge strane, čak i kad im se pruži prilika, ljudi s višim nivoem moralnog razmišljanja će se suzdržati od kriminalnog ponašanja jer misle da je to pogrešno. U kognitivnoj teoriji prilikom istraživanja kriminalnog ponašanja proučavaju se obrade informacije. Nave-

23 Learning-theories. Social cognitive learning theories. Preuzeto 05.06.2019 sa: file:///C:/Users/PC/AppData/Local/Temp/socijalno_kognitivna_teorija.pdf

24 Learning-theories. Social cognitive learning theories. Preuzeto 05.06.2019 sa: file:///C:/Users/PC/AppData/Local/Temp/socijalno_kognitivna_teorija.pdf

deno podrazumijeva da kada ljudi donose odluke, oni učestvuju u nizu složenih misaonih procesa. Prvo, interpretiraju informacije ili podražaje kojima se predstavljaju, zatim traže ispravan odgovor ili priklastno djelovanje, i na kraju, djeluju prema svojoj odluci. Prema teoretičarima obrade informacija, nasilni pojedinci možda pogrešno koriste informacije kada donose odluke. Mladi podložni nasilju, na primjer, mogu vidjeti ljude kao prijeteće ili agresivne nego što zapravo jesu. To može uzrokovati da neki mladi reaguju nasiljem pri najmanjoj provokaciji. Prema toj perspektivi, agresivna djeca su opreznija i sumnjičavija od normalne omladine, faktor koji uveliko povećava njihovu vjerovatnost uključivanja u nasilno ponašanje. U skladu s tom perspektivom, istraživanja pokazuju da neki mladi koji se upuštaju u nasilne napade na druge zapravo vjeruju da se brane, čak i kada su potpuno pogrešno protumačili nivo prijetnje. Takođe, istraživanja pokazuju da muški silovatelji često imaju malo simpatija za vlastite žrtve, ali zapravo suošjećaju sa ženama žrtvama drugih seksualnih prestupnika. Ovaj nalaz sugerire da, zbog problema obrade informacija, neki izvršioci ne mogu prepoznati štetu koju čine drugima.²⁶ Između ostalog, Bandura je i upozoravao da nasilni sadržaji na televiziji mogu voditi nasilnom ponašanju u stvarnosti, čega se svakako treba bojati. Na kraju možemo reći da kognitivna teorija nije samo teorija o tome kako je kriminalno ponašanje naučeno ili teorija samo pozitivnih slučajeva ovog ponašanja. Ova teorija uključuje i motivaciju i kontrolu nad delinkvencijom i kriminalnim ponašanjem. Takođe, ona odgovara na pitanja: „Zašto ljudi krše ili ne krše norme?“ Kognitivna teorija izučava individuu koja postaje sklona kriminalnom i devijantnom ponašanju kao i stabilnost i promjene u tom ponašanju. Isto tako, kognitivne teorije rade na prošlosti individue te trenutne situacije u kojoj je kriminalna radnja nastupila. Devijantno i kriminalno ponašanje je naučeno i modifikovano (naslijedeno, ponovljeno, održavano i promjenjivo) kroz kognitivne i bihevioralne mehanizme koje se razlikuju u pravcu, sadržaju i ishodu naučenog ponašanja (Cote, 2002).

ZAKLJUČAK

Ove teorije su od začetka do danas prošle dug put. Prvobitno se vjerovalo da su zločinci psihički inferiorni bića i da se uzrok njihove prestupničke djelatnosti nalazi upravo u toj manjoj vrijednosti. Od ove koncepcije trebalo je da prođe period ispunjen istraživanjima, lutanjima i osporavanjima, da bi se došlo do danas vladajućeg mišljenja da, iako je prestupnička ličnost u osnovi ista kao ličnost neprestupnika, izvršioci nekih

26 Ontario. Ministry of Children, Community and Social Services. Preuzeto 05.06.2019 sa: http://www.children.gov.on.ca/htdocs/English/professionals/oyap/roots/volume5/chapter02_psychological_theories.aspx

djela imaju određene psihičke karakteristike koje utiču na njihovu kriminalnu djelatnost odnosno ponašanje. Neophodno bi bilo da savremena kriminologija ukaže koje su to osobine i kod kojih dijela su značajne. Zato se, usmjesto apsolutizacije psihičkih faktora, koja se najjasnije vide u pokušajima da se njima objasne svi vidovi kriminaliteta, napor sada ulaže da se pojedini tipovi kriminalnog ponašanja povežu sa relevantnim psihičkim crtama izvršioca. Pri tome se ne smije zanemariti uticaj sredine, na formiranje ličnosti prestupnika, ni to da svi faktori djeluju istovremeno i isprepleteno, zbog čega se samo uslovno mogu odvojiti. S obzirom na navedenu isprepletenost i neodvojivost, u ovom radu smo psihodinamičku, bihevioralnu i kognitivnu teoriju obradili zasebno. Svakoj teoriji smo pristupili od njenog samog osnivanja i osnivača, razvoja teorije, šta ona podrazumijeva i čime se konkretno bavi i u konačnici njenu povezanost sa kriminalnim ponašanjem. Na kraju, možemo ih nazvati i psihološke teorije kriminala, kažu da je kriminalno ponašanje posljedica individualnih razlika u procesima razmišljanja. Postoji mnogo različitih psiholoških teorija, ali sve one vjeruju da njihove misli i osjećaji diktiraju njihove postupke. Kao takvi, problemi u razmišljanju mogu dovesti do kriminalnog ponašanja. Generalno, psihološke teorije uzroke kriminalnog ponašanja vide u nedostatku čovjekove ličnosti, naučenoj agresiji i nasilju, naslijedenim osobinama ličnosti i povezanosti izvršenja krivičnih djela sa mentalnim bolestima.

LITERATURA

1. Brković, A. (2011), Razvojna psihologija, Regionalni centar za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju, Čačak;
2. Bujanović, T. (2007), Uzroci, uslovi i fenomen devijantnog ponašanja maloljetnika, specijalistički rad, Fakultet pravnih nauka, Panevropski univerzitet, Banja Luka;
3. Cote, S. (2002), Criminological Theories: Bridging the Past to the Future, Callifornia State University Sacramento;
4. Criminal justice research. Preuzeto 04.maj.2019. godina., sa: <http://criminal-justice.iresearchnet.com/criminology/theories/psychological-theories-of-crime/>
5. Findlay, L. (2011), Theories of offending: Psychology B: Explanation and research of psychological topics, Fraserburgh Scotland Banff and Buchan College;
6. Fulgosi, A. (1997), Psihologija ličnosti – teorije i istraživanja, Školska knjiga, Zagreb;
7. Hilgard, E. i Atkinson, R.C. (2007), Uvod u psihologiju, prevod djela „Introduction to psychology“, Naklada Slap, Jastrebarsko;
8. Ignjatović, Đ. (2005), Kriminologija – Šesto izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Službeni glasnik, Beograd;
9. Jurić, D. (2004), Neke strategije samoregulirajuće motivacije kao prediktor akademske prokrastinacije u školском kontekstu, diplomski rad, Studij psihologije, Sveučilište u Zagrebu;
10. Learning-theories. Social cognitive learning theory. Preuzeto 05.06.2019 sa: file:///C:/Users/PC/AppData/Local/Temp/socijalno_kognitivna_teorija.pdf
11. Moore, M. (2011), Psychological Theories of Crime and Delinquency, Journal of Human Behavior in Social Environment;
12. Ontario. Ministry of Children, Community and Social Services. Preuzeto 05.06.2019 sa: http://www.children.gov.on.ca/htdocs/English/professionals/oyap/roots/volume5/chapter02_psychological_theories.aspx
13. Petrović, B. i Meško, G. (2004), Kriminologija – sa kraćim komentarom Zakona o izvršenju krivičnih sankcija, Pravni fakultet, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo;
14. Petrović, B. i Meško, G. (2008), Kriminologija – drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Pravni fakultet, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo;
15. Point park University. Preuzeto 30.05.2019. godine sa: <https://online.pointpark.edu/criminal-justice/psychological-theories-of-crime/>
16. Proleksis enciklopedija. Preuzeto 30.05. 2019 godina sa: <http://proleksis.lzmk.hr/12190/>
17. Rathus, S.A. (2000), Temelji psihologije, prevod 5-og izdanja, Naklada Slap, Jastrebarsko;
18. Repišti, S. (2013), Psihologija ličnosti – teorija i empirija, Podgorica;
19. Repišti, S. (2015), Psihologija ličnosti – teorija i empirija, drugo prošireno izdanje, Podgorica;
20. Siegel, J.L. (2010), Criminology The Core – Fourth edition, University of Massachusetts, Lowell;
21. Smith, J. (2018), Application of investigative psychology to psychodynamic and human development theories: examining traits and typologies of serial killers, School of Behavioral Sciences, California Baptist University;
22. Solaković, Š. (2016), Psihodinamički koncepti u nekim teorijama ličnosti (ogledno razmatranje), Filozofski fakultet, Istočno Sarajevo;
23. Vito, G.F. i Maahs, J.R. (2015), Criminology - Theory, Research and Policy, fourth edition, Jones & Bartlett Learning;
24. Vorkapić – Tatalović, S. (2013), Razvojna psihologija, Učiteljski fakultet, Rijeka;
25. Yakeley, J. (2018), Psychodynamic approaches to violence, BJPsych Advances;

Krivičnopravni i krivičnoprocesni aspekt djelovanja i postupanja pripadnika specijalnih jedinica na području Bosne i Hercegovine

Criminal and criminal transaction aspects of activities and activities of special units on the field of Bosnia and Herzegovina

Sažetak

U ovom radu ćemo kroz lično iskustvo, takođe iskustvo starijih kolega i analizom zakonse i podzakonske regulative kao i ostale literature nastojati da odgovorimo i objasnimo razna pitanja koja se javljaju u radu pripadnika specijalnih jedinica. Pa tako, kao najvažnija pitanja ali i problem istraživanja, na koje je ćemo nastojati što jasnije odgovoriti, jeste: „Kako pripadnici specijalnih jedinica djeluju i postupaju u svom radu?“ i „Koji su to zakoni, podzakonski akti i njihovi članovi kojih se oni moraju pridržavati i poštivati prilikom postupanja i djelovanja?“ Cilj istraživanja u ovom radu jeste uraditi sveobuhvatnu analizu zakonske regulative koja se tiče policijskog posla generalno ali naročito koja reguliše postupanje i djelovanje pripadnika specijalnih jedinica. Nastojaćemo da kroz sveobuhvatni odgovor na pitanja koja su i sam problem istraživanja, a kroz detaljnu analizu zakonske regulative i ostale literature, postići svrhu i značaj ovog rada. Navedeno se prevashodno odnosi na to da kroz ovaj rad javnosti približimo sam opis poslova, nadležnosti i zadatke koje pripadnici specijalnih jedinica izvršavaju, kao i kako i po kojim zakonskim i podzakonskim aktima oni djeluju i postupaju. Fokus rada je da se bar malo približi javnosti posao specijalnih jedinica i otkloniti koliko toliko pozitivne i negativne predrasude i pripadnike ovih jedinica i njihov posao posmatrati sa što objektivnije strane, ali i razumijeti koliko je njihov posao opasan i težak i koji kao takav obavljaju profesionalno štiteći prvenstvno život naših građana.

Ključne riječi:

Specijalne jedinice, krivičnopravni aspekt, krivičnoprocesni aspekt, postupanje, djelovanje.

Summary

In this paper we will try to answer and explain the various issues that arise in the work of members of special units through personal experience, experience of our older colleagues and analysis of laws and by-laws as well as other literature. So, as the most important issues, but also the problem of research, which we will try to answer as clearly as possible, is: "How do members of special units act and act in their work?" And "What are the laws, by-laws and their members to whom they must respect and respect when acting and acting? "The aim of the research in this paper is to undertake a comprehensive analysis of the legislation in the field of police work in general, but in particular regulating the treatment and operation of members of special units. We will strive to achieve the purpose and importance of this work through a comprehensive answer to questions that are the very problem of research, and through a detailed analysis of the legislation and other literature. The aforementioned is primarily related to the fact that through this work the public approaches the very description of affairs, competencies and tasks performed by members of special units, as well as how and by what legal and secondary legislation they act and act. The focus of work is to bring the work of special units closer to the public and to eliminate as many positive and negative prejudices and members of these units as possible and to observe their work with as objective a side as possible, but also to understand how much their work is dangerous and difficult and who as such perform professionally protecting primarily the life of our citizens.

Key words:

Special units, criminal aspect, criminal aspect, treatment, action.

UVOD

Specijalne jedinice oduvijek su privlačile pažnju javnosti kako zbog samog izgleda njenih pripadnika tako i posla i zadataka koji izvršavaju ali i zbog elementa tajnosti koji ovakve jedinice karakteriše. To su takve vrste jedinica koje svoj radni dan, radni zadatak ali i radni vijek obavljaju što dalje od očiju javnosti štiteći tako identitete njenih pripadnika, objekta gde rade i borave, naoružanja i druge materijalno tehničke opreme koje koriste u svom radu. Sve što se radi tajno i skriveno samim tim više intrigira i privlači interesovanje građana ali i organa neformalne socijalne kontrole. Generalno, u vojno – policijskom poslu, specijalne jedinice predstavljaju mjesto gdje je najteže pristupiti, sa aspekta javnog mnjenja, iz razloga visokog stepena tajnosti u njihovom svakodnevnom radu. Između ostalog, u prilog tajnosti govori i sam način odjevanja pripadnika gdje se njima u potpunosti štiti identitet. Međutim, mnoge predrasude vladaju kada da su u pitanu specijalne jedinice. Kao pozitivne predrasude smatraju se da su pripadnici specijalnih jedinica „svemoćni“ u rješavanju baš svakog problema koji ugrožava život i imovinu ljudi odnosno stanovnika jedne države kao i zaštite njenog teritorijalnog integriteta i suvereniteta. Kao negativne predrasude postoje mišljenja da su pripadnici specijalnih jedinica „ljudi u crnim uniformama sa fantomkama na glavama“ koji vrlo često u svom radu ne poštuju i ne pridržavaju se zakona, da se bahato ponašaju kako na dužnosti i van dužnosti i gdje u skoro svim slučajevima prekorače svoja ovlaštenja i bespotrebno upotrebljavaju prekomernu silu. Upravo navedene predrasude, kao i to da se jako malo zna o specijalnim jedinicama u Bosni i Hercegovini, su me ponikle na pisanje ovog rada.

JEDINICA ZA SPECIJALNU PODRŠKU - SIPA

Jedinica za specijalnu podršku je osnovana na državnom nivou i kao takva jedina je nadležna na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine. Ova Jedinica je savremena, visokoprofesionalna i izuzetno obučena, specijalizovana za izvršavanje visokorizičnih zadataka. Iako je relativno mlada, osnovana je i postala operativna 2005. godine, uspjela je dostići visok nivo ospozobljenosti, a policijski službenici Jedinice obučavani su po uzoru na najbolje svjetske prakse u ovoj oblasti. Predani rad, odricanje, trening, specijalističke obuke, sposobili su ovu Jedinicu da njeni pripadnici profesionalno obavljaju poslove i zadatke za koje je nadležna. Zalaganjem rukovodstva Jedinice i menadžmenta Agencije, značajan dio obuke policijskih službenika Jedinice realizovan je u saradnji sa respektabilnim instrukturima i jedinicama iz inostranstva. Policijski službenici odnosno pripadnici

Jedinice u svom svakodnevnom radu i operativnom djelovanju koristi naјsavremenije naoružanje i opremu kao i ostala materijalno tehnička sredstva. Ono što ovu Jedinicu čini veoma dobrom je, između ostalog, efikasnost u izvršavanju poslova i zadataka, profesionalnost i konstantno usavršavanje i kao takvu je učinili bitnim faktorom u borbi protiv organizovanog kriminaliteta i terorizma kao i drugih najtežih krivičnih djela. Jedinica za specijalnu podršku pruža neophodnu pomoć ostalim organizacionim jedinicama Agencije,¹ osiguravajući dodatnu policijsku taktiku, opremu i ljudstvo kada su potrebne pojačane mjere sigurnosti. Jedinica obavlja najzahtjevnije i najsloženije taktičke i operativno-tehničke policijske radnje, primjenjujući policijska ovlaštenja² u visokorizičnim situacijama kada su neophodne posebne vještine, obučenost i oprema. Namijenjena je za rješavanje svih oblika talačkih situacija, te pruža specijalističku podršku u situacijama kada je neophodno korištenje službenih pasa. U skladu sa zakonom, ostvaruje neophodnu internu i eksternu saradnju sa drugim agencijama za provođenje zakona, te obavlja i druge poslove u skladu sa zakonom. Navedene aktivnosti izvršava po odobrenju direktora Agencije. U okviru Jedinice za specijalnu podršku postoje tri organizacione jedinice odnosno odsjeka, i to:³ a) Antiteroristički odsjak „ALFA“⁴, b) Odsjak za operacije „BETA“⁵

1 Jedinica za specijalnu podršku najčešće pruža pomoć, podršku i asistenciju Kriminalističko istražnom odjeljenju KIO, Finansijsko obavještajnom odjeljenju FOO, Sektoru za operativnu podršku SOP i Sektoru za istraživanje ratnih zločina i krivičnih djela kažnjivih po međunarodnom humanitarnom pravu.

2 Policijska ovlaštenja propisana su kantonalnim, entitetskim i državnim Zakonom o policijskim službenicima

3 Državna agencija za istrage i zaštitu – SIPA. Preuzeto 11.04.2019. godina sa: <http://sipa.gov.ba/bs/o-nama/struktura/organizaciona-struktura/jedinica-za-specijalnu-podrsku>

4 Antiteroristički odsjak „ALFA“ preduzima mjere i radnje operativno-taktičkog djelovanja radi otkrivanja, sprečavanja i otklanjanja posljedica ispoljenih raznim vidovima terorističkog djelovanja, zatim preduzima mjere lišenja slobode osoba osumnjičenih za terorizam i koje se mogu dovesti u vezu sa krivičnim djelom terorizma i njihove predaje nadležnim organima. U skladu sa zakonom i međunarodnim sporazumima, Odsjak može biti angažovan na poslovima i zadacima sprečavanja, suzbijanja i otklanjanja terorizma na međunarodnom nivou

5 Odsjak za operacije „BETA“ preduzima mjere i radnje operativno-taktičkog djelovanja radi otkrivanja, sprečavanja i otklanjanja posljedica ispoljenih raznim vidovima kriminalnog djelovanja. U skladu sa zakonom preduzima mjere lišenja slobode osoba osumnjičenih za krivična djela iz nadležnosti suda i njihove predaje nadležnim organima, te vrši zaštitu određenih osoba po zahtjevima nadležnog organa i po odobrenju direktora Agencije. Također, može biti angažiran za izvršavanje poslova i zadataka iz nadležnosti Jedinice u visokorizičnim situacijama kada su neophodne posebne vještine, obučenost i oprema, uz preduzimanje mjeru u kojima su potrebna specijalistička znanja i vještine alpinizma, vertikalnog upada, savladavanja teško prohodnih i nepristupačnih terena, antisnajperske zaštite, vještine na i pod vodom, kao podrška ostalim pripadnicima Jedinice u izvršavanju zadataka.

c) Odsjek za podršku "GAMA"⁶

SPECIJALNA POLICIJSKA JEDINICA - SPJ

Specijalna policijska jedinica SPJ nadležna je samo na području entiteta Federacije Bosne i Hercegovine i namijenjena za izvršenje složenih i visokorizičnih poslova sigurnosti, prije svega za borbu protiv terorizma, organizovanog kriminaliteta i hapšenje posebno opasnih kriminalaca i kriminalnih grupa koje svojom djelatnošću predstavljaju veliku opasnost po život ili prijete razaranjem materijalnih dobara s teškim posljedicama. Pripadnici Specijalne policijske jedinice su obučeni i opremljeni da u komplikovanim i ekstremnim situacijama obavljaju najsloženije policijske poslove – antisnajperske zaštite, potrage, praćenja, blokade, zasjede, pretrese, privođenje opasnih i odbjeglih osoba.

Ova Jedinica je spremna odgovoriti i na izazove poput suzbijanja nereda i pobuna u kazneno-popravnim ustanovama. Nerijetko, pripadnici ove Jedinice pružaju pomoć u otklanjanju posljedica izazvanih prirodnim nepogodama i nesrećama, te drugim kriznim situacijama. Specijalna policijska jedinica u saradnji s kolegama iz Sektora kriminalističke policije ima glavnu ulogu pri hapšenju osumnjičenih za terorizam, odbjeglih opasnih osuđenika, lica osumnjičenih za ubistva, razbojništva, razbojničke krađe, te drugih počinilaca teških krivičnih djela. Njihove su aktivnosti neizostavne u slučajevima rješavanja talačkih kriza i otmica. Obučeni su za pratnju i čuvanje osoba od državnog interesa u situacijama kada procjene pokazuju da postoji realna prijetnja za njihovu sigurnost, ili je značaj pratnje i osiguranja vrlo visok. U Jedinici su i specijalistički padobranci, alpinistički i ronilački tim, kao i vodiči službenih pasa, vozači BOV-a, KDZ probijači i snajperisti. Poslovi i nadležnosti Jedinice realiziraju se kroz:⁷

- 1) Komanda Specijalne policijske jedinice, 2) Instruktorski tim, 3) Operativna jedinica ALFA, 4) Operativna jedinica BETA, 5) Operativna jedinica GAMA, 6) Jedinica za osiguranje baze DELTA, 7) Helikopterska grupa, 8) Odsjek za logističku podršku

⁶ Odsjek za podršku „GAMA“ pruža podršku drugim odsjecima u Jedinici u izvršavanju poslova iz nadležnosti Jedinice, pri čemu osigurava brzo i efikasno manevarsко-taktičko djelovanje u svim vremenskim uslovima i zadatim situacijama, zatim pruža specijalističku podršku u situacijama kada je neophodno korištenje službenih pasa, obavlja poslove veze, kriptozaštite i logističke podrške iz nadležnosti Jedinice, poslove fizičke zaštite objekta u kojem je smještena Jedinica, te druge poslove u skladu sa zakonom.

⁷ Federalna Uprava policije. Preuzeto 11.04.2019. godine sa: <http://www.fup.gov.ba/?p=45>

SPECIJALNA ANTITERORISTIČKA JEDINICA – SAJ

Specijalna antiteroristička jedinica nadležna je na teritoriji entiteta Republike Srpske. Jedinica je organizovana u skladu sa evropskim standardima specijalnih jedinica policije, tako da njena struktura i brojno stanje omogućavaju kvalitetnu obuku i visoku operativnost u izvršavanju namjenskih zadataka. Nadležnosti i poslovi Jedinice odnose se na planiranje, organizovanje i izvršavanje najsloženijih bezbjednosnih poslova i zadatke koji se odnose na suzbijanje terorizma direktnom intervencijom u cilju eliminisanja terorističkih grupa i razbijanja organizovanih mreža terorista, otkrivanje, hvatanje i neutralizovanje organizovanih kriminalnih grupa i pojedinaca, vrši usklađivanje plana akcija kada se radi sa drugim učesnicima u akciji. U svom radu i na zahtjev drugih organizacionih jedinica u okviru Ministarstva unutrašnjih poslova pomaže u izvršavanju određenih operativno-taktičkih mjera i radnji koje su van njihovog domena djelovanja.

Takođe, u nadležnosti ove Jedinice spada i rješava talačkih situacija i to kroz oslobađanje talaca iz otetog aviona, voza, plovнog objekta, teretnog ili putničkog motornog vozila, stana, kuće ili drugog građevinskog objekta, vrši pregovore o oslobađanju talaca bez upotrebe sile. U slučaju narušavanja javnog reda i mira u većem obimu vrši njegovo uspostavljanje. Takođe, suzbija pobune u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija, vrši pružanje pomoći u vanrednim situacijama, pruža pomoć građanima u slučaju prirodnih katastrofa i većih elementarnih nepogoda, kod nesreća na vodi i pod vodom, te vrši spašavanje nastrandalih u bilo kojoj situaciji u većem obimu. Jedinica obezbeđuje objekte smještaja i rada Jedinice, a po naređenju ministra i direktora, obezbeđuje i određene objekte i lica. U okviru Specijalne antiterorističke jedinice poslovi i zadaci se izvode kroz:⁸ 1) Komanda Specijalne antiterorističke jedinice, 2) „A“ Tim, 3) „B“ Tim, 4) „C“ Tim, 5) „D“ Tim, 6) Tim za specijalnu pripremu i logističku podršku, 7) Specijalizovani tim, 8) Tim za operativnu podršku.

KRIVIČNOPRAVNI ASPEKT DJELOVANJA I POSTUPANJA PRIPADNIKA SPECIJALNIH JEDINICA

Prije svega, neophodno je napraviti razliku između pojmove „djelovati“ i „postupati“ sa aspekta specijalnih jedinica. Pa tako pojам djelovati podrazumijeva primjenu svih neophodno operativno – taktičkih mjera i radnji u svom radu, a pojam postupati podrazumijeva poštivanje i primjenu svih zakonskih i podzakonskih

⁸ Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske. Preuzeto 11.04.2019. godine sa: <http://www.mup.vladars.net/lat/index.php?vijest=policija&vrsta=saj>

propisa koji se odnose na rad policijskih službenika tj. pripadnika specijalnih jedinica.⁹

Najčešća krivična djela iz Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine za koja se angažuje specijalna jedinica su:¹⁰

- Krivična djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom (*Genocid, Zločin protiv čovječnosti, Ratni zločin protiv civilnog stanovništva, Ratni zločin protiv ranjenika i bolesnika, Ratni zločin protiv ratnih zarobljenika, Trgovina ljudima, Krijumčarenje osoba, Terorizam, Finansiranje terorističkih aktivnosti*)
- Krivična djela protiv privrede i jedinstva tržišta te krivična djela iz oblasti carina (*Pranje novca, Poreska utaja*)
- Krivična djela korupcije i krivična djela protiv službene i druge odgovorne funkcije (*Primanje poklona i drugih oblika koristi, Davanje poklona i drugih oblika koristi, Protivzakonito posredovanje*)
- Dogovor, pripremanje, udruživanje i organizovani kriminal (*Organizovani kriminal*)

Po navedenim krivičnim djelima jedino je nadležna da postupa Jedinica za specijalnu podršku Državne agencije za istrage i zaštitu – SIPA jer se radi o krivičnim djelima propisana Krivičnim zakonom Bosne i Hercegovine¹¹ i za koja je nadležan Sud i Tužilaštvo Bosne i Hercegovine. Najčešća krivična djela iz Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine,¹² Krivičnog zakona Republike Srpske¹³ i Krivičnog zakona Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine¹⁴ za koja se angažuje specijalna jedinica su:

- Krivična djela protiv života i tijela (*Ubistvo i Teško ubistvo*)
- Krivična djela protiv zdravlja ljudi (*Neovlaštena proizvodnja i stavljanje u promet opasnih droga, Posjedovanje i omogućavanje uzivanja droga*)
- Krivična djela protiv imovine

9 Zakoni koji regulišu rad policijskih službenika su Zakon o krivičnom postupku, Zakon o policijskim službenicima, Pravilnik o upotrebi sile kao osnovni zakoni ali i drugi popratni zakoni i podzakonski akti.

10 Krivični zakon Bosne i Hercegovine (“Službeni glasnik Bosne i Hercegovine”, br. 3/2003, 32/2003, 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015 i 35/2018).

11 Krivični zakon Bosne i Hercegovine (“Službeni glasnik BiH”, br. 3/2003, 32/2003, 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015 i 35/2018);

12 Krivični zakon Federacije BiH (“Službene novine FBiH”, br. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14. i 46/16).

13 Krivični zakon Republike Srpske (“Službeni glasnik RS”, broj 64/17).

14 Krivični zakon Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine (“Službeni glasnik Brčko distrikta BiH”, br. 33/201, 47/2014, 26/2016, 13/2017 i 50/2018).

(Teška krađa, Razbojništva, Razbojnička krađa, Iznuda)

Prema navedenim krivičnim djelima propisanim Krivičnim zakonima Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine kao i Krivičnim zakonom Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine angažuju se Specijalna antiteroristička jedinica na teritoriji Republike Srpske i Specijalna policijska jedinica na teritoriji Federacije Bosne i Hercegovine ali i Jedinica za specijalnu podršku SIPA-e koja se angažuje po krivičnim djelima iz svih Krivičnih zakona u Bosni i Hercegovini i na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine.¹⁵

Sam Krivični zakon odnosno njegovo poznavanje od strane pripadnika specijalnih jedinica odnosi se na poznavanje bića krivičnih djela¹⁶ po kojima se angažuju. Biće krivičnog djela je značajno dobro poznavati iz razloga pripremanja, pisanja i primjene Operativnih planova odnosno Plana operativno taktičkih mjera i radnji koji je kao takav osnovni dokumenat po kojima postupaju i djeluju pripadnici specijalnih jedinica. Kada je riječ o bilo kom krivičnom djelu, komanda jedinice i rukovodeći službenici moraju o tom djelu znati (Petrović, Jovašević, 2005): šta to djelo podrazumijeva, koji je objekt zaštite i objekt napada, radnju izvršenja, posljedicu i izvršioca djela kao i propisanu kaznu zatvora. Propisanu kaznu zatvora je neophodno znati jer se specijalne jedinice, antiterorističkog karaktera, ne angažuju za krivična djela sa propisanim kaznom zatvora nižom od tri godine. Zajedno sa navedenim, neophodno je raspolažati i sa drugim operativno obavještajnim podacima do kojih su došli policijski službenici iz drugih organizacionih jedinica po čijem zahtjevu se i želi angažovati Jedinica. Do angažovanja odnosno upotrebe specijalnih jedinica može doći samo po usmenom ili pismenom odobrenju Direktora¹⁷ određene policijske institucije. Nakon odobrenja Direktora policijske institucije, slijedi razmjena informacija između komandanta Jedinice i nadležnih policijskih službenika iz organizacione jedinice koja zahtjeva upotrebu Jedinice, a nakon toga analize bića krivičnog djela i svih elemenata kao i analize dobijenih operativno obavještajnih podataka koju vrši komandant Jedinice. On donosi konačnu odluku o

15 Koja su to najčešća krivična djela za koja se angažuju specijalne jedinice došao uvidom u Operativne planove koji imaju stepen tajnosti: interno, povjerljivo i tajno.

16 Biće krivičnog djela označava skup posebnih elemenata određenog krivičnog djela. Svako krivično djelo ima svoje posebne elemente po kojima se razlikuje od drugih krivičnih djela. Krivično djelo se konkretizuje kroz tačno određenu radnju (djelatnost, vrijeme, mjesto, način i sredstvo) i posljedicu (povredu ili ugrožavanje) u odnosu na određeni objekt. Ova radnja i posljedica čini posebnost jednog krivičnog djela i odvaja od drugog njemu sličnog djela (Petrović, Jovašević, 2005:117).

17 Zakon o Državnoj agenciji za istrage i zaštitu („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ br: 27/04, 63/04, 35/05, 49/09, 40/12) član 18

načinu upotrebe i operativnog djelovanja¹⁸ Jedinice. Kako bi komandant mogao donijeti odluku o načinu upotrebe Jedinice, te kako bi se mogao sačiniti Plan operativnog djelovanja, pored prethodno razmijenjenih informacija, rukovodilac aktivnosti, ukoliko procjeni može organizovati prikupljanje dodatnih informacija izviđanjem na terenu a sve u cilju efikasnog izvršenja operativnog zadatka. I ovde kod dodatnog prikupljanja informacija izviđanjem na terenu tj. specijalnom opservacijom¹⁹ dolazi do izražaja značaj poznavanja Krivičnih zakona i bića krivičnih djela sa svim svojim elementima. Upravo dobrom analizom bića krivičnog djela i prethodnim dobijenim operativno obavještajnim podacima, rukovodilac aktivnosti²⁰ može na laki i jednostavniji način odrediti dalje pravce djelovanja odnosno odrediti koje sve operativno taktičke mjere i radnje konvencionalnog i nekonvencionalnog karaktera može primijeniti u toku izviđanja na terenu.

Podaci koji se prikupljaju izviđanjem na terenu tj. specijalnom opservacijom su:²¹ a) Informacije o osumnjičenim licima; b) Informacije o mjestu ili rezonu izvršavanja operativnog djelovanja; c) Informacije o prijateljskim snagama;²² d) Informacije o osobama koje mogu pružiti otpor; e) Informacije u slučaju talačkih situacija, o taocima;

Nakon prikupljenih informacija, rukovodilac aktivnosti sačinjava Plan operativnog djelovanja Jedinice, a odobrava ga komandant Jedinice. Navedeni Plan sadrži:²³ Bezbjednosnu procjenu, uključujući opis zadataka i obavještajno interesante podatke; Ime i prezime rukovodioca aktivnosti i zamjenika rukovodioca aktivnosti i njihove dužnosti; Zadatak Jedinice;

¹⁸ Pojam operativnog djelovanja, propisan je u podzakonskom aktu „Procedure o načinu upotrebe i operativnog djelovanja Jedinice za specijalnu podršku“ član 2., i podrazumijeva skup mjera i radnji koje preduzimaju policijski službenici Jedinice prilikom izvršavanja složenih i visokorizičnih poslova sigurnosti.

Visokorizični poslovi prema navedenom podzakonskom aktu podrazumijevaju situacije u kojima postoji procjena da bi moglo doći do ugrožavanja sigurnosti policijskih službenika koji učestvuju u izvršavanju zadataka, odnosno ugrožavanja efikasnosti izvršenja službenih zadataka, a koje se ne mogu riješiti bez upotrebe posebne opreme, vještina i obučenosti Jedinice

¹⁹ Specijalna opservacija je kriminalističko - taktička radnja tajnog prikupljanja informacija metodom ličnog zapažanja. Sastoji se u tajnom osmatranju, nadziranju i izviđanju određenih lica, vozila, objekata i/ili prostora u cilju ostvarivanja uvida i prikupljanja informacija o kriminalnom stanju, aktivnostima i identitetu nadziranih. Ova složena radnja je od višestruke koristi u istragama krivičnih djela i njihovih izvršilaca (Korajlić, 2012:211).

²⁰ Rukovodilac aktivnosti prema podzakonskom aktu „Procedure o načinu upotrebe i operativnog djelovanja Jedinice za specijalnu podršku“ član 2., je policijski službenik koji rukovodi operativnim djelovanjem

²¹ „Procedure o načinu upotrebe i operativnog djelovanja Jedinice za specijalnu podršku“ član 6.

²² Podaci o lokalnom stanovništvu koje je spremno pomoći policijskim službenicima Jedinice.

²³ Procedure o načinu upotrebe i operativnog djelovanja Jedinice za specijalnu podršku“ član 8.

Određivanje vođa operativnih grupa, njihove dužnosti i obaveze; Sastav operativnih grupa i njihovi zadaci; Taktika postupanja; Obeveze učesnika koji nisu u sastavu Jedinice; Rezervni plan operativnog djelovanja; Rute kretanja u odlaznoj fazi (primarna i sekundarna); Rute kretanja u povratnoj fazi (primarna i sekundarna); Naoružanje i oprema; Sanitetsko osiguranje; Zakonitost djelovanja; Vezu i komandovanje; Pismeno izvještavanje; Rekapitulacija.

KRIVIČNOPROCESNI ASPEKT DJELOVANJA I POSTUPANJA PRIPADNIKA SPECIJALNIH JEDINICA

Pripadnici specijalnih jedinica kao policijski službenici u svom radu i izvršavanju zadataka moraju se strogo pridržavati i dobro poznavati Zakone i podzakonske akte a koji su propisani i Operativnim planom tj. Planom operativno taktičkih mjer i radnji policijskih službenika²⁴ u kojem je propisano da su policijski službenici dužni postupati i djelovati u skladu sa Zakonom o policijskim službenicima Bosne i Hercegovine,²⁵ posebno da poštuju uslove upotrebe sile definisane članom 27. navedenog Zakona kao i zakonske odredbe Zakona o krivičnom postupku u Bosni i Hercegovini²⁶ definisane članom 5. i 139. istog Zakona.

Prema Zakonima o krivičnom postupku u Bosni i Hercegovini, član 5. glasi: „Prava osobe lišene slobode.“ Prije nego obrazložimo član 5. navedenog Zakona u kontekstu postupanja pripadnika specijalnih jedinica, definisaćemo pojam lišenja slobode sa kriminalističkog aspekta. Pa tako (Krivokapić, 1987:233) definije lišenje slobode kao svaku onu radnju ili postupak koja je usmjeren na oduzimanje slobode određenom licu ili određenoj grupi lica prinudnim putem, kada je radi efikasnog sprovođenja ove mjere moguće staviti u izgled i upotrebu fizičke snage ili

²⁴ „Plan operativno taktičkih mjer i radnji policijskih službenika“ Član 9. Zakonitost djelovanja.

²⁵ Zakon o policijskim službenicima Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik br. 27/04, 63/04, 5/06, 58/06, 15/08, 63/08, 35/09, i 07/12). Zakon o policijskim službenicima Federacije Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik br. 27/05, 70/08i 44/11). Zakon o policiji i unutrašnjim poslovima Republike Srpske („Službeni glasnik br. 57/2016 i 110/2016). Zakon o policijskim službenicima Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik br. 41/07, 04/08, 36/09, 60/10, 37/14, 13/16).

²⁶ Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik br. 3/2003, 32/2003 - ispr, 36/2003, 26/2004, 63/2004, 13/2005, 48/2005, 46/2006, 29/2007, 53/2007, 58/2008, 12/2009, 16/2009, 53/2009 - dr. zakon, 93/2009, 72/2013 i 65/2018). Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik br. 37/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 9/09, 12/10. Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske („Službeni glasnik br. 53/2012, 91/2017 i 66/2018). Zakon o krivičnom postupku Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik br. 34/13, 27/14).

zakonom dozvoljene prinude druge vrste.

Iz ovog člana vidimo da se njime opisuju osnovna prava osoba lišenih slobode. Pripadnici specijalnih jedinica, kao policijski službenici, u Bosni i Hercegovini nakon što osobu liše slobode i stave pod kontrolu dužni su je obavjestiti o razlozima zbog kojih je lišena slobode, kao i o tome da ne mora dati izjavu ali to ne znači da osoba ne može dati izjavu pred policijskim službenikom ako to želi, da ima pravo na advokata tj. branitelja što takođe ne znači da policijski službenik mora organizovati advokata tj. branitelja ali treba pomoći osobi da stupi u kontakt s braniteljem. Po rodica ili ostale osobe će biti obavještene o lišenju slobode ali to ne znači da policijski službenik mora obavjestiti te osobe odmah po lišenju slobode, jer policijski službenik mora imati na umu da preuranjene informacije mogu ugroziti tok istrage. Takođe, dodjeljivanje advokata tj. branitelja nije posao policijskog službenika. Kod postupanja u skladu sa ovim članom 5. u radu pripadnika specijalne jedinice javlja se problem a samim tim postavlja i pitanje: „Kada je osoba lišena slobode u kontekstu vremena tj. časova“? Odgovor na navedeno pitanje nije propisano pa s toga dolazi do problema kada se osoba lišava slobode a kasnije se to pitanje postavlja na glavnem pretresu od strane advokata tj. branitelja osumnjičenog, kojim on pravi problem samoj optužnici i postupajućem tužiocu. Navedeni problem najviše pravi postupajući tužilac. U praksi tj. svom radu i izvršavanju zadatka kada pripadnici specijalnih jedinica liše slobode lice ili lica, oni u svom Izvještaju o lišenju slobode i upotrebi sredstava prisile²⁷ navode tačno vrijeme kada su lišili slobode lice ili lica i stavili pod kontrolu. Međutim, postupajući tužilac u saradnji sa istražiteljima navodi drugo vrijeme lišenja slobode i to vrijeme kada je on došao na lice mjesta a sve iz razloga da bi isti dobio na vremenu koji mu je potreban. Upravo ovo drugačije navođenje vremena lišenja slobode, predstavlja veliki problem i mišljenja sam da bi ovo pitanje trebalo riješiti izmjenom i dopunom člana 5. Zakona o krivičnom postupku u Bosni i Hercegovini. Prema Zakonima o krivičnom postupku u Bosni i Hercegovini, član 139. glasi: „Lišavanje slobode i zadržavanje.“ S obzirom da je prethodno definisan pojam lišenja slobode, pojam zadržavanja podrazumijeva privremeno ograničenje slobode kretanja, u prostorijama policijskog organa ili na nekom drugom mjestu, gdje to trenutna situacija nalaže (Krivokapić, 1987:234). Prije nego obrazložimo ovaj član važno je napomenuti da je on značajna novina koju su uveli novi Zakoni o krivičnim postupcima u Bosni i Herce-

27 Uvidom u Izvještaje o lišenju slobode i upotrebi sredstava prisile došao sam do podatka da je to najčešće upotreba fizičke snage i upotreba sredstava za vezivanje. Način upotrebe navedenog propisan je Pravilnikom o upotrebi sile Bosne i Hercegovine (Službeni glasnik br. 20/05) u član 6. Upotreba fizičke snage i član 15. Upotreba sredstava za vezivanje.

govini u odnosu na raniji Zakon o krivičnom postupku, a ta promjena odnosi se na ovlaštenje policijskih organa za određivanje tzv. policijskog pritvora. Naime, shodno novim Zakonima o krivičnim postupcima policijski organi nemaju više ovlaštenje za određivanje tzv. policijskog pritvora, međutim dato im je ovlaštenje na lišenje slobode lica koje može trajati najduže 24 sata. Pod policijskim organom podrazumijeva se svaki državni organ kome su zakonom povjereni ovlaštenja na lišenje slobode (Tegeltija, i saradnici, 2006:176). Što se tiče ove odredbe navedenog zakona, policijski organ može lice lišiti slobode ako postoje osnovi sumnje da je to lice počinilo krivično djelo kao jedan od uslova dok je drugi uslov postojanje jednog od posebnih uslova za određivanje mjere pritvora prema osumnjičenom, pri čemu može postojati jedan ili više takvih razloga. Uloga pripadnika specijalne jedinice u postupanju po ovom članu odnosi se na način i vrijeme lišavanje lica slobode kao i postupak dovođenja lica u prostorije policijskog organa i nadležnog Tužilaštva. Važno je napomenuti da je policijskim službenicima odnosno pripadnicima specijalnih jedinica i ovim članom dozvoljena upotreba sile koja mora biti u skladu sa Pravilnikom o upotrebi sile. Od trenutka kada je osoba lišena slobode do trenutka dovođenja u nadležno Tužilaštvo uvijek je lice lišeno slobode pod konstantnim nadzorom i kontrolom pripadnika specijalne jedinice i oni apsolutno odgovaraju za to lice. U skladu sa ovim članom lice lišeno slobode se mora bez odgađanja a najkasnije u roku od 24 sata, izuzetno kada se radi o krivičnim djelima terorizma najkasnije u roku od 72 sata, sprovesti tužiocu. Policijski organ obavještava tužioca o razlozima i o vremenu lišavanja slobode. Tužilac je dužan u roku od 24 sata ispitati lice i odlučiti da li će ga pustiti na slobodu ili podnijeti prijedlog o određivanju pritvora Sudiji za prethodni postupak a isti u roku od 24 sata donijeti odluku od određivanju pritvora na koje je dopuštena žalba koja ne zadržava izvršenje.

Prema Zakonu o policijskim službenicima u Bosni i Hercegovini član 27. glasi: „Uslovi upotrebe sile“. Pripadnici specijalnih jedinica kao policijski službenici mogu upotrijebiti silu samo kada je to prijeko potrebno i isključivo u mjeri potrebnoj radi ostvarivanja zakonitog cilja. Pod silom se podrazumijeva upotreba fizičke snage, palice, sredstava za vezivanje, hemijskih sredstava, vodenih topova, uređaj za prisilno zaustavljanje lica i vozila, specijalnih vozila, specijalne vrste oružja i eksplozivnih naprava, posebno dresiranih pasa i vatrenog oružja.²⁸ Osnovni principi za upotrebu sile i vatrenog oružja za policijske službenike su usvojeni na 8.kongresu Ujedinjenih nacija još 1990. godine i oni sadržavaju minimalne standarde za policijsku upotrebu sile i vatrenog oružja, a svrstavaju se među najvažnije dokumente koje vlade država

28 Pravilnik o upotrebi sile Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, br. 20/05), član 1. st.2.

članice trebaju uzeti u obzir i cijeniti unutar svojih nacionalnih zakonskih i praktičnih okvira.²⁹ Pripadnici specijalnih jedinica kao policijski službenici prije upotrebe bilo kojeg sredstva prisile tj. sile daće upozorenje, osim ako bi to moglo ugroziti sigurnost policijskog službenika ili druge osobe ili bi bilo očigledno neprimjereno ili besmisленo u datim okolnostima događaja. Upravo je odredba člana 27. Zakona o policijskim službenicima u Bosni i Hercegovini bila pravni osnov za donošenje Pravilnika o upotrebi sile u Bosni i Hercegovini.³⁰ Ovim pravilnikom propisuju se načini i uslovi upotrebe sile od strane policijskih službenika u izvršavanju svojih svakodnevnih zadataka. Policijski službenici imaju ulogu od vitalnog značaja u zaštiti prava na život ali i drugih prava i slobode građana. Prijetnja životu i bezbjednosti policijskog službenika predstavlja prijetnju stabilnosti društva u cjelini i policijski službenik će koristiti odgovarajuću silu da bi otklonio takvu prijetnju. Međutim, policijski službenik može koristiti silu samo kada je to neophodno i u srazmjeri pruženom otporu da bi se ostvarili ciljevi provođenja zakona, na način i pod uslovima propisnim zakonom i ovim pravilnikom, tako da se službeni zadatak izvrši sa najmanje štetnih posljedica po lice protiv koga se ta sila upotrebljava. Ovo naročito važi za pripadnike specijalnih jedinica jer se oni vrlo često u medijima i ostalim organima neformalne socijalne kontrole optužuju da upotrebljavaju prekomernu silu koja nije bila potrebna za izvršenje određenih zadataka. Time nanose štetu i narušavaju ugled specijalnih jedinica i njenih pripadnika zbog čega građani budu ogorčeni i gube generalno povjerenje u policiju. Kao što je navedeno i u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda³¹ pravo na život svake osobe je zaštićeno zakonom i kao takvo predstavlja najveći prioritet policijskih organa. Shodno navedenom, sila će se upotrebljavati samo u slučajevima kada ostala sredstva i mјere nisu efikasne i ne daju željene rezultate. U svakom slučaju mora se primjeniti minimalna sila neophodna za osiguranje poštivanja svih zakona i drugih propisa radi otklanjanja prijetnje nasiljem. Takođe, sila se može primjenjivati samo dok se ne postigne cilj ili dok ne postane

jasno da se cilj ne može postići upotrebotom sile. Sa primjenom sile se prestaje čim prestanu razlozi zbog

29 Osnovni principi o korištenju sile i vatrenog oružja od strane policijskih službenika, usvojena na 8. Kongresu Ujedinjenih nacija u Havani od 27. avgusta do 7. septembra 1990. godine

30 Pravilnik o upotrebi sile Bosne i Hercegovine Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, br. 20/05); Pravilnik o upotrebi sile Federacije Bosne i Hercegovine Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik FBiH“, br. 27/05); Pravilnik o upotrebi sile Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BD BiH“, br. 14/08); Pravilnik o upotrebi sile Republike Srpske („Službeni glasnik RS“, br. 98/10).

31 Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, član 2., (Donesene u Rimu 04. 11. 1950 godine).

kojih se upotrebljava. Pripadnici specijalnih jedinica naročito moraju postovati dostojanstvo osobe prema kojoj se sila upotrebljava i u ovom kontekstu pridržavati kriminalističkog načela humanosti.³² Intezitet sile policijskog službenika mora da bude proporcionalna otporu ili nasilju lica prema kome se sila preduzima. Isto tako policijski službenik je dužan upotrijebiti silu primjerenu ozbiljnosti kažnjive radnje i mora opravdati ciljeve koji se žele postići ali i pružiti pomoć licima prema kojima je upotrijebio silu i obezbjediti medicinsku pomoć.³³

ZAKLJUČAK

U ovom radu smo nastojali objasniti kako pripadnici specijalnih jedinica djeluju i postupaju sa krivično-pravnog i krivičnopocesnog aspekta. Pa tako u prvom djelu su navedene koje specijalne jedinice egzistiraju na području cijele Bosne i Hercegovine pri čemu je opisana njihova nadležnosit kao i poslovi i zadaci kojima se oni bave u svom radu.

U drugom djelu rada bilo je riječi o krivičnopravnoj aspektu gdje se analizom Krivičnih zakona, Operativnih planova, ličnog iskustva i iskustva starijih kolega došlo do podataka koja su to najčešća krivična djela za koja se angažuju specijalne jedinice u smislu lišenja slobode izvršilaca tih krivičnih djela. Takođe, ukazalo se na bitnost krivičnih zakona sa aspektom poznavanja i analize bića krivičnih djela naročito onih za koja se specijalne jedinice i angažuju. Detektovani su i problemi koji se javljaju u svakodnevnom radu pripadnika Jedinice kao i preporuke za rješavanje istih.

Treći, krivičnoprocесni dio bio je predmet analize Zakona o krivičnom postupku, Zakona o policijskim službenicima i Pravilnika o upotrebi sile gdje se kroz konkretne članove opisao način djelovanja i postupanja pripadnika specijalnih jedinica.

Na kraju i nakon urađenih svih neophodnih analiza zakonske, podzakonske i druge literature, u kombinaciji sa iskustvom, koje su predstavljale cilj istraživanja, možemo zaključiti da smo odgovorili na pitanja koja su bila problem istraživanja u ovom radu i nadamo se da će ovaj rad poslužiti svrsi i značaju a to je, kako je u uvodu navedeno, barem djelimično otklanjanje predrasuda o pripadnicima specijalnih jedinica i posmatrati njih i njihov rad sa što objektivnije strane razumjevajući samu težinu i opasnost posla koji izvršavaju.

32 Načelo humanosti se temelji na činjenici da i u okviru operativnih i krivično procesnih odnosa treba do krajnjih granica poštivati ljudska prava i slobode. Ovo načelo naročito dolazi do izražaja kod primjene prinudnih sredstva. Koliko je ovo načelo važno za pripadnike specijalnih jedinica govori da je ovo načelo našlo svoj izraz u kriminalističkoj maksimi: „Hladan razum, vruće srce i čisti prsti“ (Modly, Petrović, Korajlić, 2004:28).

33 Pravilnik o upotrebi sile Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, br. 20/05), član 3.

Literatura

1. Državna agencija za istrage i zaštitu – SIPA. Preuzeto 11.04.2019. godina sa: <http://sipa.gov.ba/bs/o-nama/struktura/organizaciona-struktura/jedinica-za-specijalnu-podrsku>
2. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Rim 04. 11. 1950 godine;
3. Federalna Uprava policije. Preuzeto 11.04.2019. godine sa: <http://www.fup.gov.ba/?p=45>
4. Korajlić, N., (2012), Istraživanje krivičnih djela, Pravni fakultet, Univerziteta u Sarajevu;
5. Krivični zakon Bosne i Hercegovine(„Službeni glasnik BiH”, br. 3/2003, 32/2003, 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015 i 35/2018);
6. Krivični zakon Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine (“Službeni glasnik BD BiH”, br. 33/201, 47/2014, 26/2016, 13/2017 i 50/2018);
7. Krivični zakon F BiH (“Službene novine FBiH”, br. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14. i 46/16);
8. Krivični zakon Republike Srpske (“Službeni glasnik RS”, broj 64/17);
9. Krivokapić, V., (1987), Kriminalistička taktika – treće dopunjeno i izmenjeno izdanje, Viša škola unutrašnjih poslova, Beograd;
10. Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine - Državna agencija za istrage i zaštitu - Procedure o načinu upotrebe i operativnog djelovanja Jedinice za specijalnu podršku, Istočno Sarajevo, maj 2016 godine;
11. Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine - Državna agencija za istrage i zaštitu - Plan operativno taktičkih mjera i radnji policijskih službenika Jedinice za specijalnu podršku, Istočno Sarajevo, jun 2016 godine;
12. Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske. Preuzeto 11.04.2019.godine sa: <http://www.mup.vladsars.net/lat/index.php?vijest=policija&vrsta=saj>
13. Modly, D., Petrović, B., Korajlić, N., (2004), Uvod u kriminalistiku, Fakultet kriminalističkih nauka, Univerzitet u Sarajevu;
14. Petrović, B. i Jovašević, D. (2005), Krivično/kazneno pravo Bosne i Hercegovine – opći dio, Pravni fakultet, Univerzitet u Sarajevu;
15. Petrović, B. i Jovašević, D. (2005), Krivično/kazneno pravo Bosne i Hercegovine – posebni dio, Pravni fakultet, Univerzitet u Sarajevu;
16. Pravilnik o upotrebi sile Bosne i Hercegovine Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, br. 20/05);
17. Pravilnik o upotrebi sile Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BD BiH“, br. 14/08);
18. Pravilnik o upotrebi sile Federacije Bosne i Hercegovine Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik FBiH“, br. 27/05);
19. Pravilnik o upotrebi sile Republike Srpske („Službeni glasnik RS“, br. 98/10);
20. Tegeltija, M., i saradnici., (2006), Modul 1 Krivična oblast – Istražni postupak, Visoko sudsko i tužilačko vijeće Bosne i Hercegovine, Sarajevo;
21. Zakon o Državnoj agenciji za istrage i zaštitu („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ br: 27/04, 63/04, 35/05, 49/09, 40/12);
22. Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, br. 3/2003, 32/2003, 36/2003, 26/2004, 63/2004, 13/2005, 48/2005, 46/2006, 29/2007, 53/2007, 58/2008, 12/2009, 16/2009, 53/2009, 93/2009, 72/2013 i 65/2018);
23. Zakon o krivičnom postupku Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BD BiH“, br. 34/13, 27/14);
24. Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik FBiH“, br. 37/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 9/09, 12/10);
25. Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske („Službeni glasnik RS“, br. 53/2012, 91/2017 i 66/2018);
26. Zakon o policiji i unutrašnjim poslovima Republike Srpske („Službeni glasnik RS“, br. 57/2016 i 110/2016);
27. Zakon o policijskim službenicima Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, br. 27/04, 63/04, 5/06, 58/06, 15/08, 63/08, 35/09, i 07/12);
28. Zakon o policijskim službenicima Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BD BiH“, br. 41/07, 04/08, 36/09, 60/10, 37/14, 13/16);
29. Zakon o policijskim službenicima Federacije Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik FBiH“, br. 27/05, 70/08 i 44/11);

Metod izgradnje tunelske podgrade na primjeru projekta tunela Pečuj na koridoru V-C

Tunnel support construction method based on Pečuj tunnel example for corridor V-C project

Sažetak:

Izrada tunela predstavlja zahtjevan interdisciplinarni rad. Radovi se izvode u geološkoj sredini koja nikada nije u potpunosti poznata. Brojni radovi koji se izvode tokom izgradnje tunela sprovode se u sličnom obliku i tokom izgradnje puteva na površini, pa je, zbog izvedbe u ograničenom i specifičnom prostoru, u tom slučaju izvedba otežana. Zbog specifičnosti radnog okruženja, tokom rada ispod površine izvode se i radovi koji se na površini ne sprovode. Kao posledica širokog raspona mogućih uslova, u oblasti tunelogradnje razvijena su brojna tehnološka rješenja. Tuneli su podzemni prostori za prolaz ili transport vozila i materijala, izvedeni ljudskom djelatnošću, malih dimenzija poprečnog presjeka u odnosu na dužinu, s niveletom koja ne odstupa znatnije od horizontale. U radu je prikazana praktična metodologija izgradnje tunela na primjeru projekta tunelske podgrade tunela Pečuj na koridoru V-c. Vertikalna trasa cijele dužine tunela Pečuj na koridoru V-c urađena je sa konstantnim nagibom od 3%.

Ključne riječi:

Tunel, koridor V-c, podgrade, obloga, poprečni nagib, niveleta, radius, stacionaža.

Abstract:

Construction of a tunnel represents challenging interdisciplinary work. Work is performed in geological environment that is not entirely known. Majority of work performed during tunnel construction are executing in similar shape as the road construction on the ground, where due to its nature of limited and specific environment, in this case, execution facing difficulties. Due to specific working environment during underground construction, execution is facing work challenges that is not in the scope of work as when executed on the ground/surface. As a consequence of wide spectrum of possible conditions, in the area of tunnel construction domain, a number of technical solutions have been developed. Tunnels are underground passageways for foot or vehicular transport and material moving, created by human craft, small dimension of transverse section comparing to the length, with „niveleta“ that doesn't considerably depart from horizontal grade. This paper describes practical methodology of tunnel construction on example of Pečuj Tunnel Project on corridor V-c, done with constant slope of 3%.

Key words:

Tunnel, corridor V-c, support system, lining, transverse slope, niveleta/ level grade, radius, chainage.

1. UVOD

Izrada tunela predstavlja zahtjevan interdisciplinarni rad. Radovi se izvode u geološkoj sredini koja nikada nije u potpunosti poznata. Brojni radovi koji se izvode tokom izgradnje tunela sprovode se u sličnom obliku i tokom izgradnje puteva na površini, pa je, zbog izvedbe u ograničenom i specifičnom prostoru, u tom slučaju izvedba otežana. Zbog specifičnosti radnog okruženja, tokom rada ispod površine izvode se i radovi koji se na površini ne sprovode. Kao posljedica širokog raspona mogućih uslova, u oblasti tunelogradnje razvijena su brojna tehnološka rješenja. U skladu sa Projektnim Zadatkom za ovaj dio projekta, tuneli moraju biti projektovani i izgrađeni u skladu sa prirodnom i ponašanjem okolnog terena, mogućim prisustvom vode i svim ostalim lokalnim faktorima koji imaju uticaja.

Tuneli u užem smislu možemo definirati kao podzemne prostore za prolaz ili transport ljudi i materijala, izvedene ljudskom djelatnošću, malih dimenzija poprečnog presjeka u odnosu na dužinu, s nivojem koja ne odstupa znatnije od horizontale.

Vertikalna trasa cijele dužine tunela Pečuj odgovara konstantnom nagibu od 3% (kota se smanjuje prema naprijed).

Prvi dio tunela odgovara krivini u lijevo radijusa 120 mm, dok njegov zadnji dio odgovara krivini u desno radijusa 120 mm. Prijelazna krivina je otprilike locirana između stacionaža 7+681 i 7+921.

Poprečni nagib je 3,4% na lijevu stranu na početku tunela i 3,4% na desnu stranu na kraju tunela Pečuj. Prelazna krivina je otprilike locirana između stacionaža 7+741 i 7+861 u odnosu na centralnu osu.

Udaljenosti između osa tunelskih cijevi je 30 m cijelom dužinom tunela.

Svaka tunelska cijev ima svoju vlastitu uzdužnu osu, koja odgovara osi iskolčavanja. U odnosu na te ose, početak i kraj tunelskih dionica je kako slijedi:

- Ulazni portal, početna tačka će biti locirana na stacionaži 7+460 za lijevu tunelsku cijev i na stacionaži 7+450 za desnu tunelsku cijev.
- Izlazni portal, krajnja tačka će biti locirana na 8+440 za lijevu tunelsku cijev i na stacionaži 8+430 za desnu tunelsku cijev.

2. METOD IZGRADNJE I PROJEKAT TUNELSKIE PODGRADE

2.1. Određivanje geotehničkih faktora za izgradnju tunela

Tunel Pečuj će biti iskopan duž rasjedne i tanko uslojene alternacije pjeskovitih laporaca, pješčara, gline, breče i krečnjaka, identificiranih kao jurski fliš,

ili preko Oligo-miocenskih naslaga koje odgovaraju većinom, glincima, pješčarima i laporovitim sedimentima, sa proslojcima konglomerata crnih obluka. Iskopavanja će se većinom izvoditi mehaničkim sredstvima (buldozerima, udarnim čekićima i/ili rovokopačima). Konačno, tokom faze izgradnje, saobraćaj mašina će biti težak zbog glinovite prirode tla, te se može zahtijevati privremena betonska osnova.

Slika 1: Iskop na čelu pomoću udarnog čekića¹

2.2. Metoda izgradnje

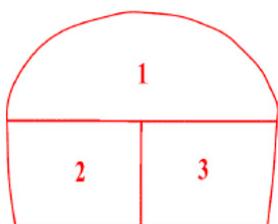
Postoje razne metode koje se koriste pri izgradnji tunela, a u skladu sa nekoliko uslovljenih faktora: dužina tunela, dubina iskopa, geotehničke karakteristike tla, hidrogeološki faktori, prisutnost tektonskih neregularnosti, izvođenje iskopavanja, rokovi, itd. Uzimajući u obzir dužinu tunela i svojstva tla, NATM (New Austrian Tunnelling Method-nova austrijska metoda probijanja tunela) se smatra kao najpogodnija za ovu šemu. Treba napomenuti da se korištenje mašina za bušenje tunela-Tunnel Boring Machines (TBM), obično ne isplati za tunele kraće od 5 km.

2.3. Primarna podgrada

Ako je stijenska masa loše kvalitete, pristupa se iskopu u više faza. Kod višefaznog iskopa zadani profil tunela se kopa u više faza na način da se čelo iskopa podijeli na više dijelova. Kod toga je bitno osigurati da su sva iskopana čela stabilna prije iskopa sljedećeg.

Iskop tunela se radi u III faze (1) iskop gornjeg dijela – kalota, (2) i (3) stepenice, to je jedan od načina primjene NATM – New Austrian Tunneling Method. NATM je generalni koncept odnosno filozofija tunelogradnje. Ona je postupak gradnje tunela temeljen na znanstveno utvrđenim i u praksi potvrđenim idejama i principima, kako bi se mobiliziranjem kapaciteta stijenske mase ostvarila optimalna sigurnost i ekonomičnost.

¹ Snimljeno 2017. godine na početku iskopa tunela.

Slika 2: Iskop u III faze²

Primarna podgrada- primjenjuje se za vrijeme ili odmah nakon iskopa kako bi se osigurali sigurni radni uvjeti tijekom kasnijeg iskopa i inicirao proces mobiliziranja i konzervacije čvrstoće stijenske mase na način da se kontrolira pomak granica iskopa.

Elementi primarne podgrade su:

- 1) Stijenska masa
- 2) Mlazni beton
- 3) Čelične mreže
- 4) Čelični lukovi
- 5) Sidra

Podgradna sekcija je sastavljena od sljedećih elemenata :

- Zaptivajući sloj mlaznog betona debljine 5 cm.
- Armaturna mreža Q 131
- Čelični lukovi, jedan na svakih 1,0 m tunela.
- Sloj mlaznog betona debljine 20 cm
- Armaturna mreža Q 335
- Sloj mlaznog betona debljine 5 cm
- IBO- sidra 250KN, dužine 6 m
- Injektiranje IBO sidara

Mlazni beton se upotrebljava za sprečavanje rahljenja stijene i kao podgradni element. Obloga od mlaznog betona zatvara pukotine u stijeni, sprečava ispadanje blokova stijene iz kalote i bokova i time pojavu progresivnog loma.

Vezanjem za stijenu poboljšava mehaničku kvalitetu stijene i sprečava redukciju njezine čvrstoće. Maksimalna debljina mlaznog betona koji se odjednom nоси ne smije biti veća od 15 cm. Ukoliko je potrebno povećati debljinu, sljedeći sloj/slojeve ne treba nanositi sve dok prethodno naneseni sloj ne razvije dovoljnu čvrstoću kako bi mogao izdržati sljedeće slojeve.

Slika 3 : Postupak nanošenja mlaznog betona³

2 Snimljeno na terenu pri iskopima treće faze tunela

3 Snimljeno 2017. godine na gradilištu prilikom postupka nanošenja mlaznog betona.

Nakon nanošenja mlaznog betona, postavljaju se dvije armaturne mreže u prsten od mlaznog betona, prva Q131 će biti pozicionirana na 50 mm od vanjskog ruba prstena od mlaznog betona, i druga Q335 će biti pozicionirana na 50 mm od unutrašnje ivice prstena mlaznog betona. Čelični lukovi, na svakih 1.0 m i cijevni štit kišobranom će biti obezbijedeni.

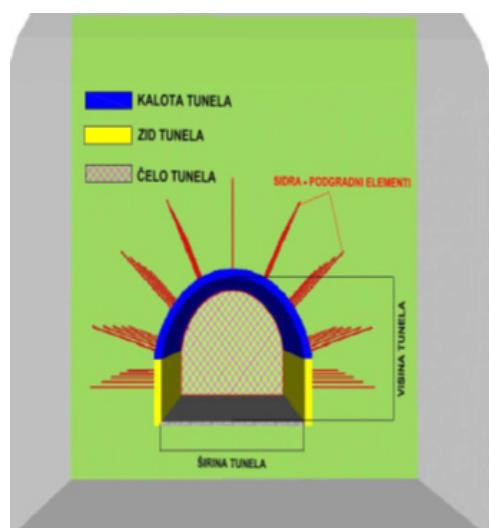
Slika 4. i 5. Montiranje armaturne mreže⁴

Sidrenje je namijenjeno za ojačanje odnosno za obezbjeđenje i povećanje sposobnosti objekata ili pojedinih dijelova za preuzimanje određenih opterećenja. Sidra treba projektovati i izvoditi na način koji obezbjeđuje njihovu funkciju za svo vrijeme trajanja objekta. Zato sidra predstavljaju dugotrajni sigurnosni građevinski element.

Postavljanje sidara treba izvršiti prema dužinama i rasporedu za postavljanje sidara, koji su predstavljeni na crtežima za svaki relevantni standardni sistem osiguranja.

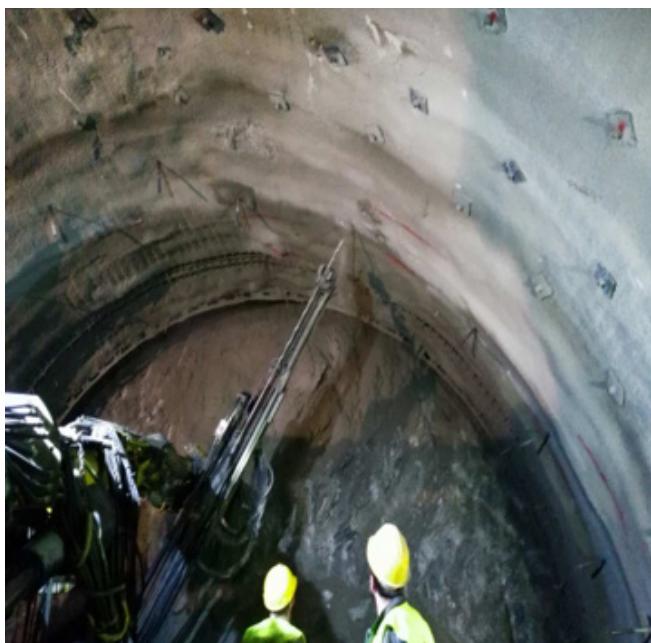
IBO-sidra (samobušeća sidra)

- a) IBO-sidra treba da imaju minimalno kritično opterećenje od 250 kN.
- b) Kritično opterećenje se takođe odnosi na maticu, sidrenu ploču i spojnicu.
- c) Čelične šipke treba da imaju talasastu površinu.

Slika 5 : Elementi tunela

4 Snimljeno na gradilištu prilikom nanošenja armaturne mreže.

Slika 6 : Bušenje sidara⁵

2.4. Sekundarna obloga

Sekundarna obloga putnih tunela se izvodi od betona klase C 25/30 minimalne debljine 30 cm i u pravilu je nearmirana, osim na mjestima niša i mjestima ventilatora te područja tunela s lošijim karakteristikama stijenske mase. Nakon iskopa tunelske cijevi i izvršene kategorizacije stijenske mase podzemnog iskopa ustanovljuju se zone tunela u kojima je zbog slabijih karakteristika stijenske mase (V i Va kategorija) potrebno sekundarnu tunelsku oblogu izvesti od betona klase C 30/37 i koju je potrebno armirati (konstruktivno ili statički), te zone gdje je nužno izvesti podnožni svod. Za izradu sekundarne tunelske obloge, zbog ekonomskih razloga i vremena izgradnje, koristi se mehanička ili/i hidraulična pomicna oplata. Sekundarna obloga se betonira u blokovima (kampadama) dužine do 12,0 m. Između blokova betoniranja nužne su dilatacijske spojnice s brtvenim trakama minimalne širine 300 mm.

2.4.1. Tunelska oplata

Iako se tuneli izvode prema glavnom projektu koji je rađen prije početka radova i temeljen na prognoziranim geološkim podacima, tek nakon proboga većeg dijela tunelske cijevi može se utvrditi stvarno stanje stijenske mase i prikladno tome izraditi izvedbeni projekt građevinskih radova, koji u nekim segmentima može manje ili više odstupati od glavnog projekta. Osnovni dio izvedbenog projekta je grafički prikaz rasporeda blokova (kampada) betoniranja sekundarne tunelske obloge, s ucrtanim slijedećim elementima:

- tačno ucrtanim pozicijama i dužinama blokova betoniranja,
- blokovima u kojima je sekundarnu oblogu potrebno armirati (konstruktivno ili statički),
- blokovima u kojima je nužno izvesti armiranobetonsku oblogu od betona višeg razreda klase (C 30/37),
- zonama tunela u kojima je nužno izvesti podnožni svod,
- tačnim rasporedom tunelskih niša i poprečnih prolaza,
- tačno ucrtanim lokacijama karstifikacijskih objekata (kaverne, dimnjaci...).

Blokovi (kampade) betoniranja se raspoređuju uvažavajući resurse izvođača radova (dužina tunelske oplate), projektne parametre (radijus horizontalne krivine tunela), te geološke uvjete stijenske mase kroz koju tunel prolazi. Dužina blokova (kampada) betoniranja varira kako bi se postigla optimalna pokrivenost navedenih specifičnih zona u tunelu. Proizvodnja i ugradnja betona treba u svemu zadovoljavati uvjete zadane projektom i pravilima struke. U pravilu, betonska mješavina se proizvodi u gradilišnim betonarama te se transportira do mjesta ugradnje u tunelskoj cijevi uz obavezno miješanje (kamionima-mješalicama). Tako dopremljeni beton nužno je ugraditi u roku od najkasnije 2 sata nakon otpreme iz betonare. Beton se može ugrađivati hidrauličkim uređajem za betoniranje, razdjelnom pumpom ili ručnim prebacivanjem preko nastavka za punjenje. Zbijanje betona izvodi se visokoučinskim unutarnjim vibrаторima ili oplatnim vibrаторima. Da se izbjegnu pukotine u sekundarnoj oblozi, treba odrediti što je moguće kasnije vrijeme skidanja oplate. Kako bi se održao uobičajeni 24-satni takt za betoniranje jednog dijela (kampade), za beton proizlazi vrijeme skidanja oplate od 13 do 14 sati, što je povoljno sa stajališta tehnologije betona.

Sidra predstavljaju dio primarne podgrade, čija je svrha da aktiviraju spregnutost okolne stijene i mlaznog betona, doprinoseći na taj način nosivosti primarne tunelske obloge.

IBO-sidra (injekciona samobušeća sidra) predstavljaju kombinovan sistem sidra i šipke za bušenje. Za vrijeme bušenja, sidro se upotrebljava kao šipka za bušenje fiksiranim dlijetom. Šipka i dlijeto ostaju u bušotini kao sidro, a u otvor se zatim kroz crijevo utiskuje masa za injektiranje. U sekundarnoj oblozi prvo se vrši frezanje sidara do matice pa se onda nаноси завршни sloj mlaznog betona.

⁵ Slikano lično prilikom bušenja sidara tunela

Slika 7. i 8. Frezanje sidara i nanošenje mlaznog betona⁶

Slika 9: Nanošenje mlaznog betona

2.4.2. Postavljanje geotekstila

Na obode tunela postavljamo geotekstil. Geotekstil je propusni materijal proizveden od sintetičkih vlakana kao što su polipropilen, poliester, poliamid, polietilen i drugi, odnosno od prirodnih vlakana (juta, kokos) ili drvene sječke. Ovisno o tehnologiji izvedbe, geotekstil može biti pleteni, tkani ili netkani.

⁶ Slikano prilikom frezanja i nanošenja mlaznog betona.

Slika 10: Geotekstil na tunelu

2.4.3. Podzemna voda i hidroizolacija tunela

U skladu sa "Smjernicama za projektovanje, izgradnju, održavanje i nadzor cesta, Knjiga I, Dio 4"⁷ i sa uobičajenom svjetskom praksom, trebao bi se osigurati zaštitni sistem za sve podzemne objekte kako bi se sprijećilo curenje podzemne vode u objekte.

Tunel Pečuj kompletno prelazi preko jursko-flišnih i oligo-miocenskih naslaga, i nema kontakta sa površinskim kvartarnim pokrivačem, tako da će tokovi podzemne vode duž obje cijevi biti veoma niski i skoro zanemarivi. Nadalje, glinasta priroda stijenske mase i očekivana veličina rasjednih zona dovela je do toga da se te zone smatraju nepropusne kao i ostatak. Tokovi vode koji će doći do tunela ne mogu biti određeni sa kvantitativne tačke gledišta osim iz dostupnih rezultata istražnih radova, te su određeni sa kvalitativne tačke gledišta. Na primjer, u skladu sa Bieniawski 1989 RMR klasifikacijom, koja je primijenjena u odgovarajućem paragrafu u više svrha, stijenske mase jurskog fliša i oligo-miocena su klasificirane u rasponu od "potpuno suhe" do "vlažne", što odgovara očekivanim tokovima manjim od 10l/min u 10m tunela.

Dati hidroizolacioni sistem za tunel Pečuj nije ustvari hidroizolacioni sistem jer skreće podzemnu vodu koja dolazi do obloge tunela u dati sistem odvodnje, izbjegavajući pritiske porne vode koji utiču na podgradu tunela.

Ovaj „hidroizolacioni“ sistem se sastoji od slijedećih elemenata:

- 3cm sitnozrnog C20/25 presovanog mlaznog betona. Ovaj sloj omogućava glatku površinu bez oštih ili čeličnih elemenata koji bi mogli da oštete hidroizolacionu membranu.
- Zaštitni kontinuirani žiličasti netkani polipropilenski geosintetički filc. Ovaj filc ima duplu funkciju. Sa jedne strane, pomaže u zaštiti PVC membrane od oštih elemenata, a sa druge strane pomaže da podzemna voda dođe do odvodnih cijevi.
- PVC hidroizolaciona membrana.

Čak i kad se ne očekuje, a pojavi se bilo kakvo veliko oticanje vode, riješiće se bušenjem rupe od 30 mm u prečniku te dužine 200 do 400 cm u koju bi se postavila polietilenska cijev prečnika 10 mm koja bi provodila vodu do dna tunelskog zida.

Slika 11: Geotekstil

Slika 12: Ispitivanje varova⁸

7 „Smjernice za projektovanje, građenje, održavanje i nadzor na putevima u BiH“- (Posebni tehnički uslovi za tunele knjiga I dio 4), Sarajevo/Banja Luka, 2005.

8 Prikaz ispitivanja varova na tunelu.

Slika 13. i 14. Krpljenje fleka koje su nastale isijecanjem ili oštećenjem hidroizolacije

3. ARMIRANJE KAMPADA

Armiraju se i dijelovi tunela s nadstojem manjim od 10 m (tzv. portalne kampade) te dijelovi dvocijevnih tunela u zoni spojeva sa poprečnim prolazom, kao i zone tunela u kojima su se prilikom iskopa pojave veće odvale, rupe, dimnjaci ili slični objekti.

Slika 15: Postavljanje armature u tunelu

4. SISTEM ODVODNJE

Kroz obje cijevi tunela očekuje se transport opasnih materija tokom njihovog operativnog trajanja. U skladu sa „Smjernicama za projektovanje, izgradnju, održavanje i nadzor cesta, Knjiga I, Dio 4”, i sa francuskim „CETU smjernicama (1998), dio 7”, obezbijediće se dva odvojena sistema odvodnje kako za podzemne vode tako i za površinske vode sa kolovoza.

4.1. Sistem odvodnje vode sa kolovoza

Funkcija sistema odvodnje vode sa kolovoza je da odvede ispuštanja uzrokovana saobraćajnim nesrećama, gašenjem požara, vodom od pranja i održavanja unutar tunela, kao i bilo koje druge otpadne tečnosti kao što su ulje te djelomične padavine sa portalom, te višak vode (preljev) u slučaju zagrušenja sistema bočnih drenaža. (Mora se navesti da čak i ako sistem

odvodnje na portalima nikad ne usmjerava vodu u tunel, vozila mogu dio padavina unijeti u tunel).

Po evropskoj direktivi 2004/54/EC, da bi se omogućio transport opasnih materija, izljevanja koja rezultiraju od ove aktivnosti moraju se skupiti odvodom sa vertikalnim otvorom postavljenim duž trotoara u cijevima. Ovi odvodi su pozicionirani na potezima između sifonskih šahtova, postavljenih na svakih 50 metara ili manje, a kasnije se ta voda sakuplja u kolektorsku cijev. Pored kolektorske cijevi, predviđa se instalacija uzdužne drenaže sa ciljem prikupljanja procjenih voda ispod kolovoza u tunelu.

Kako bi se osigurala ispravna funkcija sifonskog šahta protiv uticaja vatre, sifonski šahrt mora uvijek biti pun vode. Periodični radovi na punjenju vode se moraju uključiti u predviđeni program održavanja i rada tokom operativnog trajanja.

Slika 16. i 17. Postavljanje drenažne cijevi u tunelu

Slika 18: Zatrpanje drenažne cijevi suhim betonom

4.2. Sistem odvodnje podzemne vode

Osigurane su dvije cijevi za odvodnju na donjem dijelu obje strane tunela, koje će se koristiti kao odvodi i kao kolektorska cijev za podzemne vode u isto vrijeme. Ovi odvodi su locirani ispod bilo kakve elektro opreme.

Uzimajući u obzir maksimalnu dužinu tunela, ukupni protok koji je usmjeren u svaki odvod podzemne vode očekuje se da ne bude veći od 10 l/s, tako da je data cijev za odvodnju mnogo većeg kapaciteta nego što se zahtijeva. Stvarni protok vode će se utvrditi u fazi izvođenja radova kroz kvalitativno-kvantitativnu analizu dotoka.

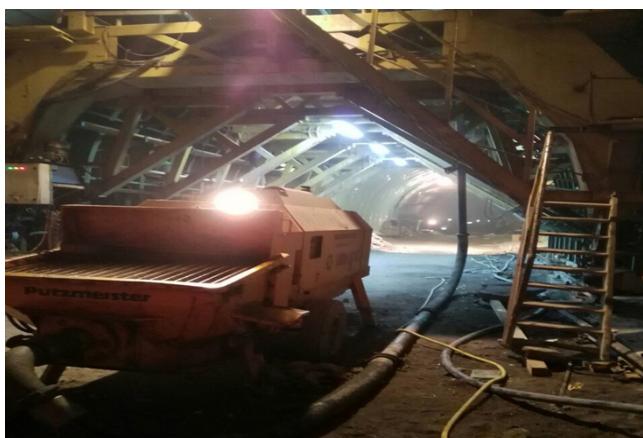
Niše za inspekciju sistema odvodnje podzemnih voda

su date na obje strane tunelskih cijevi na svakih 50 m ili manje.

4.3. Postavljanje oplate i betoniranje

Slika 19. i 20. Postavljanje oplate i betoniranje tunela Pečuj⁹

Slika 21. Postavljanje oplate i betoniranje u tunelu Pečuj

5. ZAKLJUČAK

Primarna podgrada primjenjuje se za vrijeme ili odmah nakon iskopa kako bi se osigurali sigurni radni uvjeti tijekom kasnijeg iskopa i inicirao proces mobiliziranja i konzervacije čvrstoće stijenske mase na način da se kontrolira pomak granica iskopa.

Elementi primarne podgrade su:

- 1) Stijenska masa
- 2) Mlazni beton
- 3) Čelične mreže
- 4) Čelični lukovi
- 5) Sidra

Sekundarna podgrada se izrađuje iz sledećih razloga:

- Dugoročna stabilnost ili mehanička svojstva podgradnih elemenata ili tla mogu varirati i biti smanjena zbog eventualne degradacije.
- Betonska obloga, omogućava održavanje (rad koji raste sa starošću tunela) koje može značajno biti smanjeno. Takvi radovi su obično vrlo skupi i, dodatno, ometaju saobraćaj jer dugoročno podgrada ima

⁹ Snimljeno prilikom postavljanja oplate i betoniranja

tendenciju propadanja.

- Sistem odvodnje podzemne vode može otkazati. Na primjer, geosintetički filc može biti sačepljen, ometajući protok vode te će tako pritisci porne vode ili hidrostaticki pritisci početi opterećivati oblogu.
- Obloga dozvoljava da se hrapavost smanji i, prema tome, da se poboljšaju protoci zraka i gasova.
- Štiti primarnu podgradu od moguće vatre kao i starenja i agresivnosti.
- Ako se desi zemljotres, doprinos obloge stabilnosti tunela može biti od presudnog značaja.
- Uzeta je u obzir obloga debljine 0,40m. Ova širina se povećava na stranama tunela kako bi podržala uzdužne odvode podzemne vode, ne vodeći ka smanjenju debljine što može uticati na strukturalnu stabilnost oblage.
- Obloga je izvedena od betona C30/37 sa 2kg/m³ polipropilenskih vlakana za zaštitu od vatre. Kao što je prikazano na izvedenim proračunima, armiranje oblage nije neophodno osim sekcija na kojima su date bilo koje vrste niša ili vezni prolazi ili u njihovoj blizini.
- Geometrija iskopa, geometrija primarne podgrade i geometrija oblage su simetrične u odnosu na tunelsku vertikalnu osu te ne ovise o poprečnom padu. Ova simetrija će olakšati fazu izgradnje.

6. LITERATURA

1. „Smjernice za projektovanje, građenje, održavanje i nadzor na putevima u BiH“- (Posebni tehnički uslovi za tunele knjiga 2-3), Sarajevo/Banja Luka, 2005;
2. Smjernice za projektovanje, građenje, održavanje i nadzor na putevima u BiH“- (Posebni tehnički uslovi 2-2), Sarajevo/Banja Luka, 2005;
3. Glavni projekat za izgradnju Koridora V – C Dionica Klopče – Donja Gračanica (Grupa radova F – Tunel Pečuj);
4. Fotografije snimljene 2017. godine prilikom izgradnje pojedinih faza tunela Pečuj na Koridoru V- C Dionica Klopče – Donja Gračanica, Zenica, 2017.

Geofizička mjerena temperatura i izrada 3D modela požara rudnika ugljena „Mostar“

Geophysical measurements temperature and making 3D models of fire coal mine “Mostar”

Sažetak:

Ugljeni požari u jamama mrkog ugljena rudnika Mostar u toku dugogodišnje eksploatacije su bile česte pojave i nastajali su uglavnom kao posljedica provjetranja jame odnosno kada je kisik dolazio u kontakt s dubokim ugljenim slojem. Nakon nekontroliranog napuštanja objekata rudnika u ratnim događanjima, kroz duži period došlo je do razvoja oksidativnih procesa te lokalne pojave jamskih požara koji se ekološki nepovoljno odrazio na površini prostora Vihovići i Grada Mostar. To se prije svega manifestiralo u vidu dima, zagrijane površine terena, te neugodnih mirisa kao posljedice oksidativnih procesa. Procesima gorenja došlo je do ugrožavanja stanovništva Grada i prekograničnih problema u samom toku rijeke Neretve prema Jadranskom slivu. Kako su bili ugroženi građani ali i materijalna dobra na tom prostoru neophodno je bilo poduzeti i provesti mјere zaštite i spašavanja prostora na kojem su se odvijali vidljivi procesi požara.

Kako je požar bio jedan od uzročnika onečišćenja nastanjenog prostora Grada preko zraka, vode i tla započet je proces rekonstrukcije cijelokupnog prostora a time i gašenja rudničkih požara. Gašenje rudničkog požara je izvedeno s površine terena i izvršeno je kroz tri faze:

1. Istražno bušenje na prostoru rudnika,
2. Geofizička mjerena temperatura i izrada 2D i 3D modela požara i
3. Direktno gašenje jamskog požara

Druga faza se odnosili na geofizička istraživanja i mjerena visokih temperature u prostoru napuštenih radova. Rezultati geofizičkih mjerena visokih temperature na terenu i njihova interpretacija u kabinetu su doveli do procjene područja koja su identificirana kao zone visokih temperatura ili „zone rudničkog požara“. Na bazi identifikacije zona urađen je 2D i 3D model granica jamskog požara. Na bazi ovih modela izrađen je projektni plan i program gašenja jamskog uglejenog požara i to s površine, što je po prvi put izvedeno na prostoru BiH.

Ključne riječi: Mostar, 2D model prostora požara, 3D model prostora požara.

Summary:

Coal fires in coal mine pits brown Mostar during long operation were frequent occurrences and are generally generated as a result of mine ventilation or oxygen when in contact with the deep coal seams. After leaving the uncontrolled objects mines in war events, over a long period there has been a development of oxidation processes and the local occurrence of underground fires that are environmentally adverse impact on surface area Vihovići and the City of Mostar. It is primarily manifested in the form of smoke, heated terrain and odor as a result of oxidation processes. Burning process, there was a threat to the population of the City and cross-border problems in the course of the river Neretva to the Adriatic basin. How were vulnerable citizens but also material goods in this area it was necessary to take and implement measures for the protection and rescue of the area where they took place visible processes of fire.

As the fire was one of the causes of pollution inhabited area of the City over the air, water and soil initiated the process of reconstruction of the entire area and thus extinguishing the fire of mine. Extinguishing fire mining is carried out from the surface and was carried out in three phases:

1. Exploration drilling in the area of the mine,
2. Geophysical measurements of temperature and development of 2D and 3D models of fire and
3. Direct fire extinguisher pit.

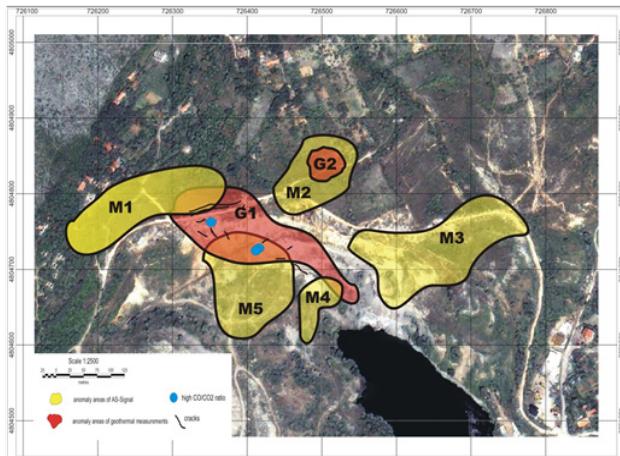
The second phase relating to geophysical exploration and measurement of high temperature in the abandoned works. Results of geophysical measurements of high temperatures on the field and their interpretation in the Cabinet led to the assessment of areas that have been identified as areas of high temperature or “zones of mining fire”. Zone-based identification was made 2D and 3D model of the fire pit boundaries. On the basis of these models is made project plan and program shutdowns cave coal fire and that the area, which was first implemented in Bosnia-Herzegovina.

Key words: Mostar, 2D model space fire, 3D model space fire.

UVOD

Prva izvedena geofizička mjerenja na površini terenu iznad napuštenih jamskih prostora (2006.) utvrđena su dva područja anomalije visokih temperatura (područja G1 i G2) i pet regija geomagnetskih anomalija (Područja M1, M2, M3, M4 i M5) kako je prikazano na slici 1.

Cilj novih geofizičkih mjerjenja visokih temperatura (2008.) preko ispitnih bušotina je bio otkriti da li su M3 i dijelovi M1, M2, M4 i M5 novi ili stari požari. Ovo saznanje bi poslužilo kao osnova za određivanje konačnog broja i lokacija dodatnih injekcionih bušotina predviđenih za gašenje požara. Na kraju ovih istraživanja preklopljene su mape iz 2006 godine i one iz 2008 godine i izrađen konačan plan gašenja jamskih požara. Istraživanja su se pokazala svršishodna i požari su lokalizirani u konačnici.Ž

Slika 1: Anomalijske mikro regije dobivene na osnovu geomagnetskog (M1-M5) i temperaturnog mjerjenja (G1-G2) [3]

1. GEOFIZIČKA ISTRAŽIVANJA VISOKIH TEMPERATURA

Završeni poslovi na istražnim bušotinama su omogućili da se istraživanja odvijaju kao:

1. Istraživanje na terenu i
2. Kabinetska istraživanja

Oba istraživanja imaju cilj da se kroz interpretacije rezultata dobiju podloge za realizaciju radova koji su vezani za sam proces hlađenje prostora i gašenje ugljena.

2. GEOFIZIČKA ISTRAŽIVANJA NA TERENU

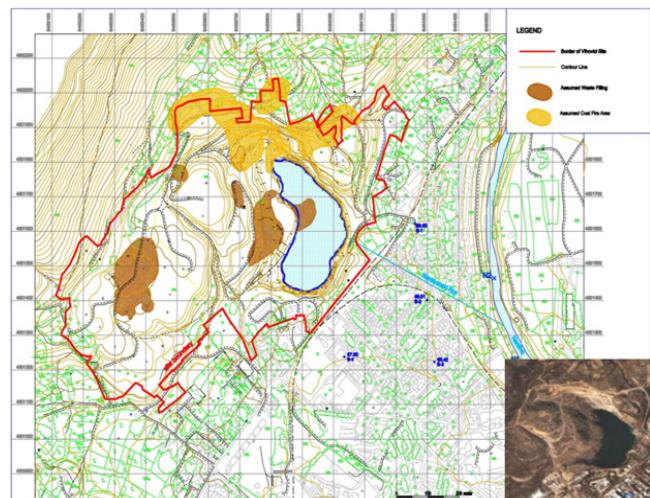
2.1. Makro i mikro lokacija prostora za istraživanje

Područje rudarskog kompleksa „Vihovići“ nalazi se sjeverno od Mostara (Slika 1). Od samog središta Grada, prostor je smješten oko 500 metara dok je od rijeke Neretve udaljen oko 300 m. Ukupno područje rudničkog prostora je površine od oko 76 ha, koji je značajnim dijelom degradiran rudničkim kopom površine 43,2 ha i kao neuređen prostor napušten. U krateru kopa nalazi se jezero površine 7 ha, dubine od 10 do 35 m i zapremine oko 1,1 x 106 m³ koje je putem rudarskog rova spojeno s rijekom Neretvom, koja dalje gravitira ka Jadranskom moru.

Slika 2. Avionski snimak makro i mikro lokacije Mostar - Vihovići

Grafički prikaz mikro lokacije Vihovići sa lokacijama mogućeg jamskog požara i prostora odloženog otpada prikazano je na narednoj slici.

Slika 3. Grafički prikaz mikro lokacije Vihovići sa lokacijama mogućeg jamskog požara i prostora odloženog otpada

2.2. Instrumentarij za mjerjenje visokih temperatura

Mjerenje visokih temperatura je ključan dio detaljnog istraživanja terena iznad požarišta. Stoga je upotrijebljen instrument za mjerjenje visokih temperatura HTLS 300 od GGA Hannover. HTLS 300 omogućava mjerjenje temperature do 1200 °C s točnosti od 1 Kelvina. Vertikalna brzina uzorkovanja temperature je manja od 0,1 m. Da bi izdržalo visoke temperature, mjerni kabel je izrađen od mineralno izoliranog nehrđajućeg čelika.

Instrument za mjerjenje visokih temperatura se sastoji od 4 glavne komponente: Pogonski uredaj (traktor), vitlo s mjernim kablom, daljinski upravljač i uredaj za mjerjenje.

2.2.1. Pogonski uredaj (traktor)

Da bi pokretno mineralno izolirano kabel, traktor (Slika 3.) ima uredaj za potezanje i guranje, koji se sastoji od dviju suprotnih tekućih traktorskih traka. Glavni razlog za ovaj tip konstrukcije je da se rasprši vučna sila koja se uslijed rada javlja na kablu. Vlačna snaga mineralno izoliranog kabla nije velika. Traktorske trake su izrađene od silikonom obložene staklene tkanine. Rotacioni enkoder nadzire kretanje traktorskih traka. Signali od obaju tragova enkodera se zatim analiziraju za dubinu u uredaju za mjerjenje.

Vučna sila na kablu se mjeri kroz pretvarače sile koji se nalaze s donje strane traktora, koji je smješten na aluminijskoj ploči.

2.2.2. Vitlo

Vitlo se sastoji od motorno pokretanog kablovskog navoja s mineralno izoliranim kablom. Kada je kabel izmotan, traktor gura kabel u buštinu i vitlo dostavi samo taj iznos kabla, što je neophodno da bi se izbjegao bilo kakav dodir između traktora i vitla. Kada kabel je namotan, samo traktor preuzme vučnu silu, dok naprotiv vitlo samo namotava kabel. Kabel sam po sebi je temeljen na novoj tehnologiji za mineralno izolirane kablove. Ono se sastoji od 3,0 milimetarske tube od nehrđajućeg čelika. Žice unutar tube su izolirane s puderastom keramikom (Slika 4).

Slika 4. Traktorska jedinica postavljena na aluminijsku ploču

Slika 5. Vitlo s mineralno izoliranim kablom

2.2.3. Daljinski upravljač

Traktorom i vitlom se upravlja daljinskim upravljačem omogućava zasebno kontroliranje brzine i smjera namota (Slika 5).

2.2.4. Uredaj za mjerjenje

Uredaj za mjerjenje se sastoji od temperaturnog senzora, kontrolnog uredaja ALADIN i terenskog laptopa. Temperaturni senzori su:

- dTrans T01 PT100 (platina) senzor za temperature do 600 °C
- termo element (NiCr-Ni) za temperature do 1200 °C

Oko 10 cm iznad temperaturnog senzora je postavljena dodatna mala težina da podrži kretanje senzora prema dole.

ALADIN kontrola sadržava analogno-digitalni pretvarač, napajanje strujom za sebe kao i napajanje za uredaj za mjerjenje, i USB punjač prema laptopu. Svi podaci (dubina, temperatura, vučna sila) su spremljeni i prikazani u stvarnom vremenu na laptopu.

Slika 6. Daljinski upravljač za vitlo i traktor

Slika 7. ALADIN kontrolni uređaj i terenski laptop postavljeni na kutiju u VW Caddy-u.

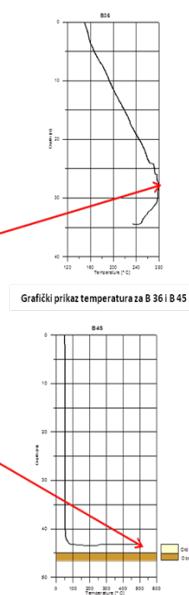
3. KABINETSKA ISTRAŽIVANJA

3.1. Tabelarni prikaz dobivenih terenskih istraživanja

Nakon što su izvršena geofizička mjerena visokih temperatura na terenu izvršena je i njihova interpretacija u kabinetu. Rezultati dobivenih mjerenja prikazani su u tablici 1. a preuzeti su s iscrtanih grafičkih prikaza svake bušotine terenskog mjerenja pohranjenog u laptopu.

Tablica 1. Maksimalna temperatura i dubina (od površine) gdje je temperatura izmjerena za sve 34 bušotine

X	Y	Naziv bušotnine	T _{max} [°C]	Dubina za T _{max} [m]
726499.05	4804875.48	2	49	64
726524.09	4804848.84	5	51	62
726500.64	4804849.37	6	57.5	67
726475.06	4804851.50	7	62	36
726525.69	4804824.85	8	42	49.5
726500.64	4804825.39	9	59.5	54
726475.06	4804825.92	10	73.2	57
726374.34	4804825.39	13	73	37.5
726275.75	4804824.85	17	53.5	12
726499.58	4804799.80	20	123.8	62.8
726399.92	4804801.40	24	76.5	40
726349.29	4804799.27	26	77	14
726423.90	4804776.36	34	71.2	34
726375.41	4804775.29	36	280	27.5
726348.23	4804775.82	37	132	18.8
726299.20	4804775.29	39	67.2	28
726200.07	4804775.82	43	20	0.6
726452.68	4804747.04	45	506	43
726426.57	4804748.11	46	101	30.8
726398.85	4804747.04	47	84.5	34
726350.36	4804747.04	49	49	1.5
726472.93	4804724.13	55	60.7	38.4
726420.17	4804725.73	57	76	32.1
726350.89	4804724.66	60	30	37.2
726373.81	4804674.57	66	33.4	26
726484.66	4804648.99	70	20.5	8
726575.25	4804798.74	76	29.2	63
726725.01	4804775.29	85	27.8	0
726724.48	4804725.73	104	22	0.45
726624.28	4804725.73	108	21.5	48
726674.38	4804699.08	113	23	1
726763.43	4804558.42	121	18.2	18
726802.20	4804641.74	122	21.5	0.05
726856.65	4804725.89	123	20.9	0.01

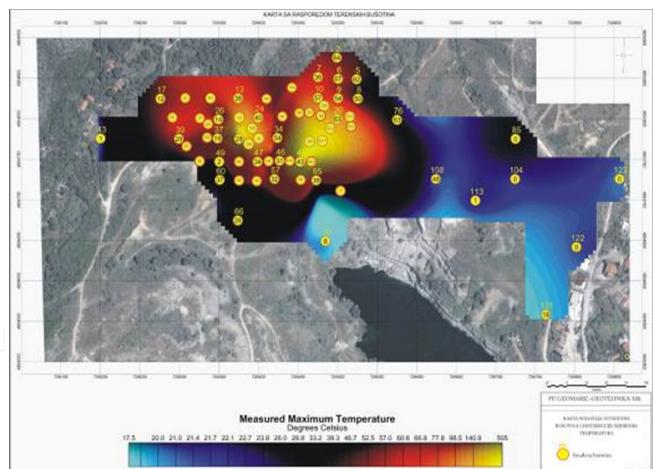
tablici 1. pokazala su da, najviša izmjerena temperatura je očitana na bušotini B-45 i to s temperaturom višom od $506\text{ }^{\circ}\text{C}$ na dubini od 43 m. Druga po vrijednosti temperatura je izmjerena u bušotini B-36 koja je pokazala temperaturu od $280\text{ }^{\circ}\text{C}$ na dubini od 27,5 metara.

3.2. Grafički prikazi u 2D i 3D modelu požarnih mješta

Grafički prikaz izmjerene dubine i temperature za sve bušotine prikazan je na sljedećoj slici. Navedene dvije bušotine visokih temperatura pripadaju jednoj zoni visokih temperatura (P1). Drugo područje visokih temperatura je locirano na i sjeverno od bušotine broj 20. gdje je na dubini od 62,8 m očitana temperatura blizu 124 °C.

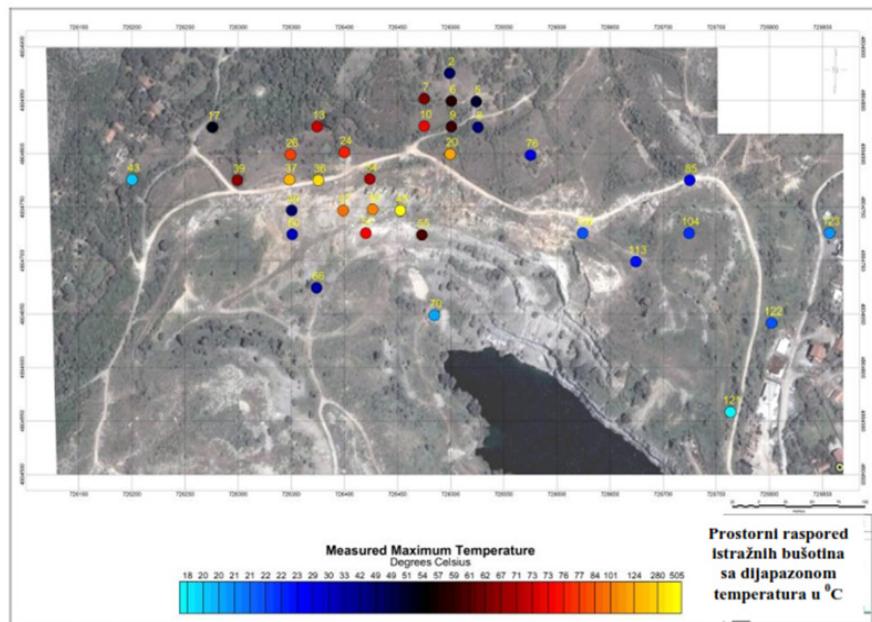
Na bazi kabinetских istraživanja došlo se do prostora koji je neophodno injektirati vodom u cilju rashlađivanja a potom kada se prostor ohladi na ispod 60 0C [1] izvršiti injektiranje smjesom pepela i vode radi konačnog gašenja požara ali i stabilizacije cjelokupnog terena. Utvrđeno je da požarne zone se nalaze u dvije zone razdvojene ugljenim rasjedom, tako da je prostor podijeljen na P1 i P2 požarište.

Na bazi svih planiranih terenskih i kabinetskih istraživanja moguće je bilo stvoriti dvodimenzionalnu i trodimenzionalnu sliku centra požara, poziciju ugljenog sloja u odnosu na prostor te poziciju požara u odnosu na prostor terena.

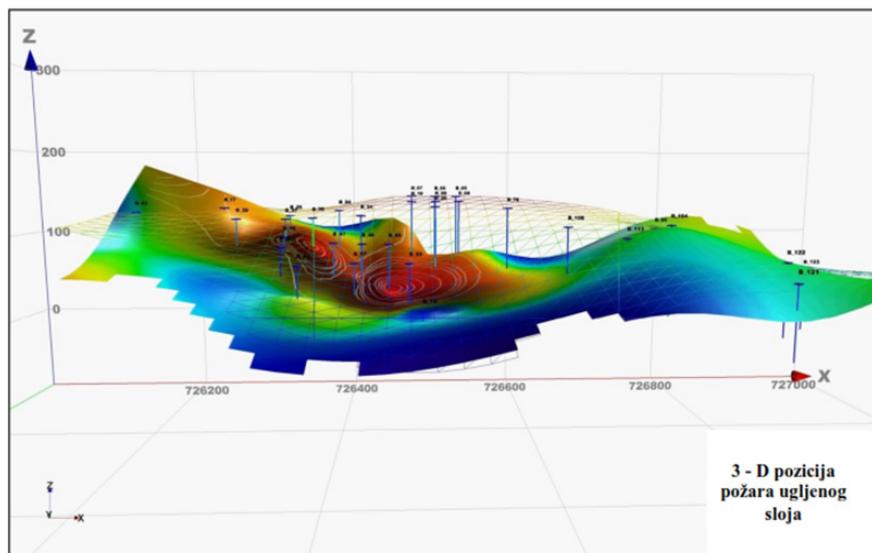

Slika 8. Slika temperaturnih područja prostora napuštenog rudnika Mostar [3]

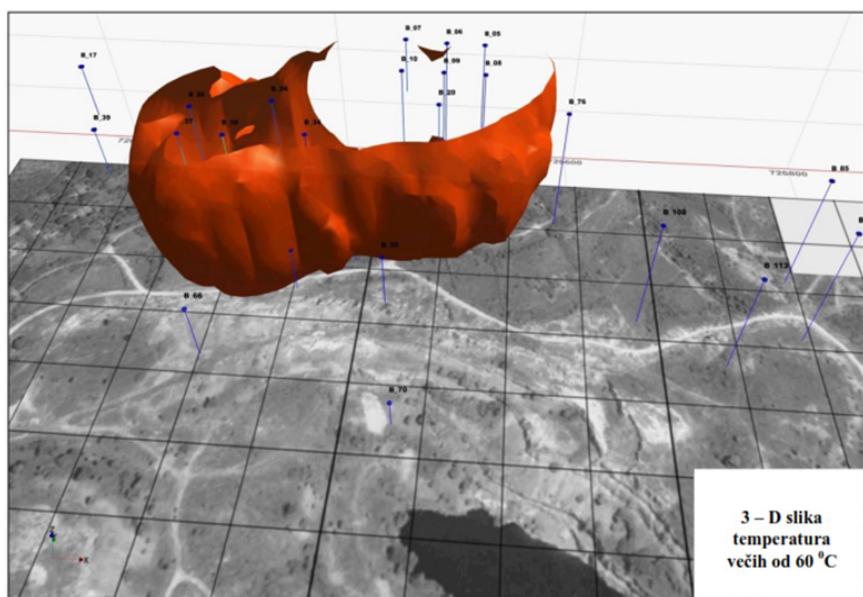
Interpretacija rezultata istraživanja prikazanih u

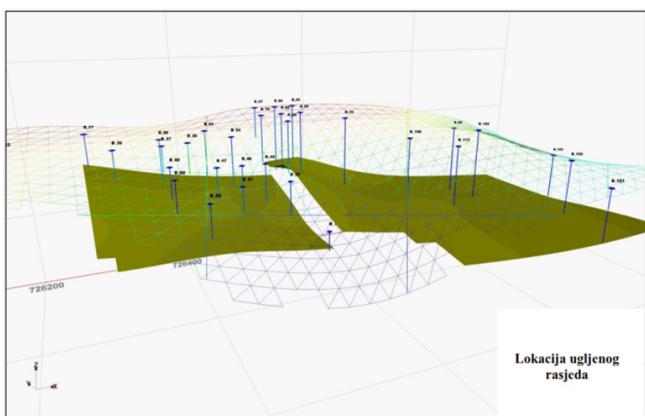
Slika 9. Dvodimenzionalni prikaz rasporeda bušotina i temperaturama na prostoru rudnika [3]

Slika 10. Trodimenzionalna slika rudničkog prostora i požarišta [3]

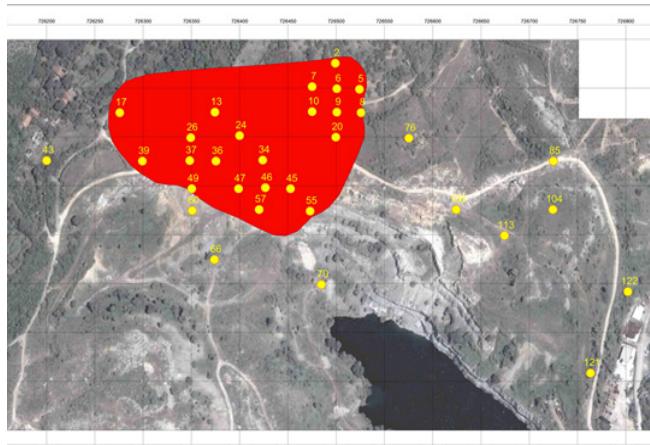

Slika 11. Trodimenzionalna mapa prostora požara u odnosu na teren [3]

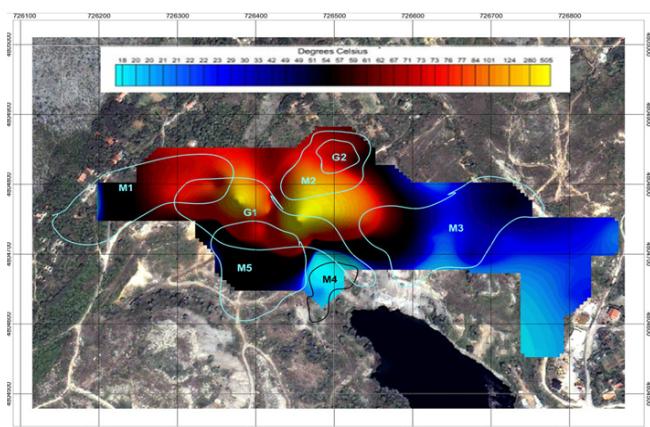
Slika 12. Trodimenzionalna mapa ugljenog sloja stvorena na osnovu litoloških podataka sakupljenim iz istraživačkih bušotina [3]

Rezultati geofizičkih mjerena visokih temperatura su dovela do nove procjene područja koja su identificirana kao zona požara ili vruća zona. Naredna slika pokazuje područje određeno kao zona zagrijanih stijena i gdje ugljeni požari gore ispod površine.

Slika 13. Područje određeno kao zona zagrijanih stijena i gdje ugljeni požari gore ispod površine [3]

Na prekopljenoj mapi naredne slike prikazane su lokacije M1, M2, M3, M4 i M5 u kombinaciji s prikazom slikom temperatura izmjerena tijekom novih mjerena visokih temperatura iz 34 bušotine.

Slika 14. Prekopljena mapa starih i novih geofizičkih ispitivanja [3]

4. ZAKLJUČAK

Požari u jami rudnika ugljena Mostar su nastali kao posljedica prestanka proizvodnih aktivnosti rudnika i imali su značajan utjecaj kako na lokalni tako i na prekogranični okoliš. Prva izvedena geofizička mjerena na površini terenu iznad napuštenih jamskih prostora utvrdila su dva područja anomalije visokih temperatura i pet regija geomagnetičnih anomalija.

Nova istraživanja putem suvremene opreme i softverskih alata, geofizičkim mjeranjima provedenim na 34 ispitne bušotine, bio je utvrditi da li su dijelovi prostori M1, M2, M3, M4 i M5 u požarnoj fazi u trenutku mjerena. Oni su poslužili kao osnova za određivanje konačnog broja i lokacija bušotina predviđenih za gašenje požara.

Iz ovih mjerena izvodi se zaključak da područje M4 otpada kao područje požara kao i dijelovi M5 (južni i srednji dio), svi dijelovi M3 i dijelovi M1 (istočni i srednji dio).

Preostali istočni dio područja M1, M2, i sjeverni dio M5 u kombinaciji s već identificiranim geotermalnim regijama G1 i G2 čine dvije požarne zone koje su razdvojene rasjedom i koje treba metodom rashlađivanja dovesti na temperaturu do 60 °C. Nakon toga emulzijom koji čine elektrofilterski pepeo i voda zapuniti trajno bušotine i eliminirati požar. Pored toga neophodno je na monitoring bušotinama pratiti planski eventualne nove pojave povišenih temperatura te izvršiti konačno uređenje rudničkog prostora u cilju dobivanja visoko vrijednog prostora (vidikovci, šetnice, botanička bašta, biciklističke staze, prostor za rekreaciju i sl.).

5. LITERATURA

1. Uljić H., 1998. Sigurnost i zaštita u rудarstvu, Univerzitet u Tuzli, Tuzla.
2. Knežićek, Ž., Uljić, H., Husagić, R., 2006. Oblikovanje i prenamjena prostora površinskih kopova lignita, Rudarski institut Tuzla.
3. Knežićek, Ž., et. Al. 2008. Projekt geofizičkih istraživanja sa interpolacijom mjerena visokih temperatura, Köln/Tuzla.

Međunarodnopravno određenje konfederacija i federacija

International legal determination of the confederations and the federation

Sažetak:

Konfederacije i federacije predstavljaju složeno uređene države. Između njih postoje odredene sličnosti, ali i velike razlike. Od toga da li država predstavlja federaciju ili konfederaciju ovisi njen status u međunarodnoj zajednici. U radu je izvršena pravna determinacija federalno i konfederalno uređenih država, kao i njihova međusobna komparacija. Takođe izvršena je i analiza povijesnih konfederacija i federacija, kao i posebna komparacija Bosne i Hercegovine sa Belgijom imajući u vidu sličnosti ove dvije specifične federalno uređene države. Federacija u odnosu na konfederaciju pokazala se kao daleko vitalniji i čvršći državni oblik, te su danas, najveće i najmnogoljudnije države svijeta organizirane kao federacije (npr. SAD, Kanada, Ruska federacija, Indija, Brazil, Nigerija). Konfederacija u praksi predstavlja lažbavu tvorevinu i ona je dio povijesti. Cilj rada jeste da se ustanozi jasna razlika između federacija i konfederacija odnosno da se pruži njihovo međunarodnopravno određenje.

Ključne riječi:

država, federacija, konfederacija, međunarodnopravni subjektivitet

Abstract:

Confederations and federations are complex states. There are certain similarities between them, but also great differences. Whether a state represents a federation or a confederation depends on its status in the international community. This paper deals with the legal determination of federally and confederately regulated states, as well as their mutual comparison. An analysis was also made of the historical confederations and federations, as well as the comparison of Bosnia and Herzegovina with Belgium, bearing in mind the similarity of these two specific federally regulated states. The Federation has proved to be a far more vital and solid state form in relation to the Confederation, and today, the largest and most populous countries in the world are organized as federations (eg USA, Canada, Russian Federation, India, Brazil, Nigeria). In practice, the Confederacy is a false creation, and it is part of history. The aim of the paper is to establish a clear distinction between federations and confederations, or to provide them with an international legal definition.

Keywords:

state, confederation, international subjectivity, international community

1. UVOD

U pogledu utvrđivanja međunarodnopravnog subjektiviteta država bitno je razlikovanje konfederacija od federacija, odnosno potrebno je pravno determinirati konfederacije i federacije kao složene države. U pogledu nekih država kao što je Bosna i Hercegovina postojala su različita mišljenja od toga da je ona konfederacija, pa do toga da je federalno uređena država. Da bi se utvrdilo da li je određena država konfederalno ili federalno uređena potrebno je uzeti u obzir sve njene odlike koje su za nju karakteristične kao državu. Konfederacije su rijetke i nestabilne države. Načelno pravo na samoopredjeljenje ne mora biti direktno vezano s opsegom ovlašćenja za donošenje odluka, koje se donose na nižem odnosno višem nivou. Neka država može biti visoko centralizirana i u praksi mnoge odluke prenijeti na niže teritorijalne jedinice, ali bez njihovog prava samoopredjeljenja i obrnuto, konfederacija može mnoge funkcije prenijeti na savez, a da članice ipak zadržavaju načelnu mogućnost istupanja. U komparacijama s povijesnim situacijama, problem usložnjava i to, što suvremene države imaju u svakom slučaju mnogo intenzivniju legislativnu aktivnost i brojniju administraciju nego što su to u povijesti države imale.

Federacija je, po mišljenju mnogih konstitucionalista i pravnih teoretičara, važniji oblik državne zajednice u odnosu na konfederaciju, pa otuda oni smatraju, da federacija ima dvostruki karakter, ona je, u isto vreme, država i zajednica, čiji sastavni djelovi učestvuju u formiranju državne volje. Veza je ovde mnogo čvršća između djelova, nego u konfederaciji, jer tu nema više posebnih, suverenih država. Suverenost pripada isključivo zajednicama, koja predstavlja novu državu iznad njenih sastavnih djelova. U federaciji, pojedinci nisu vezani za zajednicu preko njenih djelova, nego su joj oni neposredno potčinjeni, u svemu onome što spada u nadležnost federacije. Tu postoji samo jedna "narodnost" – federalna, jer su građani podanici federacije, a ne njenih sastavnih djelova, država članica, provincija ili oblasti.

Međunarodnopravno posmatrano, da li će se država smatrati konfederacijom ili federacijom ovisi prvenstveno od raspodjele nadležnosti između nje i članica, te u ovom kontekstu mogu postojati federacije, konfederacije, konfederalno-federalni savezi, asimetrične federacije ili konfederacije (Kuzmanović, 2004). Tako neki autori Bosnu i Hercegovinu nazivaju asimetričnom federacijom, dok se većina slaže da je u pitanju složena država, odnosno oblik federalno uređene države. U pogledu utvrđivanja međunarodnopravnog subjektiviteta država bitno je razlikovanje konfederacija od federacija, odnosno potrebno je pravno determinirati konfederacije i federacije kao složene države. Da bi se utvrdilo da li je određena država konfederalno ili federalno uređena potrebno je

uzeti u obzir sve njene odlike koje su za nju karakteristične kao državu.

2. PODJELA DRŽAVA OD ZNAČAJA ZA MEĐUNARODNO PRAVO

Države se mogu podijeliti prema različitim kriterijumima, a sa stanovništa međunarodnog prava osnovna je podjela koja polazi od kriterijuma koji određuje položaj države u međunarodnoj zajednici. Polazeći od toga za međunarodno pravo od značaja je podjela država na jedinstvene države i saveze država. Jedinstvena država postoji kada je najviša vlast koncentrirana na jednom mjestu. Jedinstvene države mogu se podijeliti na unitarne i složene države. Složene jedinstvene države dijele se na regionalne i federalne države. Složene države su takve države koje u sebi sadrže više članica sa različitim ovlastima na određenim teritorijama u okviru iste države. U složenoj državi postoji savezna država koja djeluje na čitavoj teritoriji, te najmanje dvije članice države koje djeluju na dijelovima teritorije savezne države (Visković, 1995). Savezi država nemaju jedinstvene vlasti nego je ona podijeljena, te se radi o savezu dvije ili više jedinstvenih država. Savezi država se mogu podijeliti na konfederaciju, personalnu i realnu uniju. Za međunarodno pravo od značaja je činjenica ko je subjekt međunarodnog prava – država kao cjelina ili njene članice ukoliko ih ima.

Prve države su bile centralistički i unitarno uređene, sa jednim, jedinstvenim centrom državnog i političkog rukovođenja i odlučivanja. Takve unitarne i centralističke države bile su bliže i samom pojmu države kao jedinstvene i pravno uobličene i uređene zajednice jer su donijele sa sobom neophodno jedinstvo, efikasnost, racionalnost, relativnu jednostavnost organizacije vlasti i dr. Tek krajem 18. stoljeća pojavljuje se i federalno uređena država koja je odgovarala potrebi osuvremenjivanja i demokratizovanja vlasti kao i idejnim i političkim tendencijama i doktrinama koje su obilježile revolucionarno doba u tadašnjoj Evropi i Americi (Jovičić, 1966).

Oblik državnog uređenja je način na koji je organiziran odnos centralnih i necentralnih organa državne vlasti. On se određuje utvrđivanjem načina na koji je organizirana državna teritorija, tako što se utvrđuje da li postoji jedna ili više organizacija sa elementima državne vlasti unutar jedne državne organizacije. Upravo prema tom kriterijumu države se dijele na unitarne i složene države. Unitarna država ima samo jednu državnu organizaciju i u njoj su samo izraženi centralni organi vlasti, dok u složenoj državi postoje dvije ili više državnih organizacija i postoji izražena uloga necentralnog organa vlasti. U širem smislu svaka država je složena s obzirom na organizaciju elementa državne vlasti. Centralni organi vrše vlast

na cijeloj teritoriji države, dok necentralni vrše na jednom dijelu teritorije države. Postoje slučajevi kada je država unitarna, odnosno uređena centralistički, ali da i pored toga ima razvijene oblike decentralizacije i autonomije, kao što je slučaj u skandinavskim državama (Simić, 2010). Suvremenu državu karakterizira centralizacija iz razloga što takav sistem osigurava brzinu i efikasnost u donošenju odluka dok su necentralni organi dužni da postupaju po tim odlukama.

3. PRAVNO DETERMINIRANJE KONFEDERACIJA

Konfederacija je zajednica neovisnih država, koja nastaje zaključenjem međunarodnog ugovora kojim se predviđaju ciljevi te zajednice i načini za ostvarenje tih ciljeva koji su u zajedničkom interesu država u zajednici. Konfederacija je savez samostalnih država, koje imaju državne funkcije, te obično nije trajnog karaktera i predstavlja prelazni oblik državne zajednice, bilo da dolazi do nastanka federacije ili prestanka postojanja zajednice između država. Države članice konfederacije su samostalni međunarodno-pravni subjekti i one zadržavaju svoju suverenost. Iz suverene vlasti država članica konfederacije izvodi se konfederalna vlast. Države članice izvan ciljeva koji su postavljeni ugovorom imaju puni suverenitet kako u vanjskim tako i unutarnjim poslovima i da bi se dio suvereniteta prenio mora postojati izričit pristanak svih država članica konfederacije. Konfederacija nema svoje jedinstvene teritorije niti jedinstvenog državljanstva.

Konfederacija je labav savez država u kojem države članice imaju pravo na samoodređenje, što mogu ostvariti bez pristanka drugih država članica. Konfederacija je zajednica samostalnih i suverenih država koje samostalno nastupaju u vanjskoj politici i zadržavaju svoj međunarodopravni subjektivitet (Dimitrijević, 2011). Konfederacija nema svojih zakonodavnih, sudske i upravnih organa, ali privid državnosti daje joj jedno stalno zajedničko tijelo koje predstavlja vezu između država. Obično taj organ je konfederativna skupština, u čiji sastav ulaze delegati država članica. Konfederativna skupština nije nikakav državni organ i više ima sličnosti međunarodnoj konferenciji. Odluke na konfederalnoj skupštini po pravilu se donose jednoglasno, ali da bi bile obvezne po državu članicu, tek pošto se usvoje i u državama članica – na način propisan njihovim unutarnjim pravnim propisima. Postupak usvajanja odluke konfederativne skupštine u unutarnji propis države članice naziva se inartikulacija. Konfederacija nema izvršnih organa i građani nemaju neposrednog kontakta sa organima konfederacije već samo države članice i njihovi organi (Avramov i Kreća, 1986). Konfedarcija po pravilu ima zajedničke poslove samo u onim oblastima koje su

utvrđene ugovorom kojim je osnovana konfederacija, tako da je u nadležnosti konfederacije ona oblast zbog koje je konfederacija i osnovana. Obično svaka država članica konfederacije ima zasebnu vojsku, financije i državljanstvo. Nekada u nadležnosti konfederacije može biti veći broj poslova, ali u svakom slučaju veće su nadležnosti država članica. Dražave članice mogu da imaju potpuno različito društveno - ekonomsko uređenje.

Međunarodni ugovor na kome se temelji i kojim se osniva konfederacija može se mijenjati samo suglasnošću svih država članica. Svaka država u sastavu konfederacije može u svako doba da istupi iz te zajednice, po sopstvenoj odluci. U međunarodnim odnosima države članice nastupaju samostalno i mogu voditi potpuno odvojenu vanjsku politiku i zauzimati potpuno suprotne stavove u svom istupanju u međunarodnoj zajednici.

Konfederacija kao složena država, odnosno savez država sastoji se od dijelova koji imaju sva obilježja država i sopstvenu državnu organizaciju. Odnos između članica konfederacije koji je zasnovan na ugovoru je labav, u kome pored postojanja jednog ili više zajedničkih organa, članice ne moraju prihvati njihove odluke i imaju punu slobodu. Na osnovu ovih karakteristika konfederacija je slična međunarodnim savezima i organizacijama, ali ipak postoje razlike. Međunarodni savezi i organizacije imaju međunarodni karakter i u njihovo članstvo ulazi više država, ali nemaju sopstvenu državnu organizaciju. Konfederacija više je državna organizacija prošlosti i predstavlja prelazni oblik državnog uređenja. One nisu dugotrajale bilo iz razloga odnosa samih članica, bilo zbog njihovih odnosa sa državama van konfederacije. Češći je slučaj da danas postoje federacije sa elementima konfederalnog državnog uređenja.¹ Konfederacije pored zajedničkih karakteristika, između sebe se dosta razlikuju, jer svaki oblik nastajao je pod utjecajem raličitih faktora, te povijesnih i društvenih okolnosti.

4. PRAVNO DETERMINIRANJE FEDERACIJA

Federacija je država uređena ustavom kao vrhovnim pravnim aktom, u kojoj postoji neposredan odnos federalne vlasti i građana i koja je podijeljena na federalne jedinice. Federacija se osniva ustavom koji je unutarnji pravni akt, a ne međunarodnim ugovorom kao međunarodnim aktom kao što je slučaj kod konfederacije. Federacija je sastavljena od federalnih jedinica koje se obično nazivaju državama, republikama, provincijama, zemljama, pokrajinama itd. One predstavljaju određene kvazi države, ali nemaju status prave države. Nadležnost u ovom obliku države je po-

¹ Takvom se smatrala bivša SFRJ nakon Ustava iz 1974. godine.

dijeljena između federacije i federalnih jedinica što se utvrđuje ustavom (Andrassy, Bakotić, Sersić i Vukas, 2010). Federacija predstavlja subjekt međunarodnog prava i posebna je država koja nastupa u ime svih federalnih jedinica u njenom sastavu u međunarodnim odnosima. Ona je prosta država na vanjskom planu jer nastupa kao jedinstvena država, dok na unutarnjem planu je složena država, koja se sastoji iz više političko - teritorijalnih jedinica. Federalne jedinice imaju veliki stupanj autonomije, ali izvorni suverenitet pripada federaciji i federalne jedinice nemaju pravo na samoodređenje (Mihajlović, 2010). Ustavom SFRJ iz 1974. godine pravo na samoodređenje dano je "narodima" koji svoj politički život ostvaruju u republikama. Pravo na samoodređenje tim ustavom nije dano "narodnostima" (što je bio naziv za nacionalne manjine). To je bitno naglasiti posebno zbog statusa Albanaca na Kosovu, koji su bili "narodnost" i koji su odmah nakon Titove smrti pobunom tražili republiku (radi ostvarivanja prava na otcjepljenje). Ovakvo tumačenje ustava bilo je zastupljeno u svim republikama osim Srbije. U političkoj javnosti u Srbiji, zbog prava naroda na samoodređenje, smatralo se da se Ustavom SFRJ iz 1974. godine zapravo formirala konfederacija. Takođe, smatralo se da je pravo na samoodređenje naroda konzumirano udruživanjem naroda u federalnu Jugoslaviju. Ustavne klauzule Ustava SFRJ iz 1974. godine koje se odnose na pravo "naroda" na samoodređenje, odnosno republika na otcjepljenje bile su ključne za priznavanje Slovenije i Hrvatske od strane Zapada 1991. i 1992. godine.² Narodi, kada konzumiraju svoje pravo na samoopredjeljenje, odnosno pravo na otcjepljenje (a to se može smatrati suverenim pravima koja se spominju u Uvodu Ustava iz 1974. godine), to trebaju ostvarivati u okvirima svojih republika, a ne u etničkim granicama naroda.³ Važna posljedica tumačenja ove ustavne odredbe je u tome što načelo međunarodnog prava uti possidetis nije bilo jedino relevantno za odgovor na najvažnije pitanje spora o raspadu SFRJ, a to je gdje su granice novonastalih suverenih i neovisnih država (odnosno koje će se načelo primijeniti, etničko ili neko drugo), već je na to upućivala i ta ustavna odredba. Pojam

2 Uvodni dio, Osnovna načela Ustava SFRJ iz 1974: "Narodi Jugoslavije, polazeći od prava svakog naroda na samoopredjeljenje, uključujući i pravo na otcjepljenje, na osnovu svoje slobodno izražene volje u zajedničkoj borbi svih naroda i narodnosti u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji...". Član 3. i., "Socijalistička republika je država zasnovana na suverenosti naroda i na vlasti i samoupravljanju radničke klase i svih radnih ljudi, i socijalistička samoupravna demokratska zajednica radnih ljudi i građana i ravnopravnih naroda i narodnosti". Član 5. i., "Teritorija republike ne može se menjati bez pristanka republike, a teritorija autonomne pokrajine – ni bez pristanka autonomne pokrajine".

3 Osnovna načela, Glava I Ustava SFRJ iz 1974.: "Radni ljudi i narodi i narodnosti ostvaruju svoja suverena prava u socijalističkim republikama...".

naroda (koji ima pravo na samoodređenje i konzumira to svoje suvereno pravo) shvaća se pretežno u teritorijalnom smislu, ne u etničkom (Degan, 2011). Pravo naroda na samoodređenje priznавали su i ustavi bivšeg SSSR-a, tako da su federalne jedinice Bjelorusija i Ukrajina bile članice Ujedinjenih naroda (prije svega zbog povijesnih razloga). Narodima se priznaje pravo na samoodređenje do otcjepljenja, ali ne nacionalnim manjinama, postavlja se pitanje tko je narod, a tko nacionalna manjina. U znanosti se čestojavlja stav (nije izravno pravilo međunarodnog prava, ali se može uzeti kao pomoći izvor, tumačenje pravila) da su narodi oni koji nemaju drugu, matičnu domovinu, a nacionalne manjine drugu domovinu imaju. Tako bi npr. narodi bili Srbi u Srbiji (tamo im je Srbija domovina, narod nisu izvan Srbije, tamo su manjina jer imaju domovinu Srbiju), Hrvati u Hrvatskoj ili Švedani u Švedskoj, a nacionalne manjine bili bi Albanci na Kosovu (imaju domovinu Albaniju, pa nemaju pravo na još jednu neovisnu državu – Kosovo) i dr. Zanimljiva je primjena ovog pravila na Hrvate i Srbe u Bosni i Hercegovini, jer imaju domovinu Hrvatsku i Srbiju, pa iako se nazivaju konstitutivnim narodima, po ovom gledištu nemaju prava na neovisne države, odnosno pravo otcjepljenja od Bosne i Hercegovine (posljedica je širenje matičnih drava na "Velike Srbije" ili "Velike Hrvatske", jer bi u kasnijoj fazi korištenje tog prava izgledno dovelo do priključenja teritorije Bosne i Hercegovine Hrvatskoj i Srbiji). Narodi koji još i danas nemaju svoju državu, a imaju pravo na samoodređenje, odnosno pravo na neovisnu državu su npr. Kurdi, Palestinci, Katalonci i dr. Poseban je slučaj Rusije gdje se ovo pravo priznaje ili odriče narodima s obzirom da li se radi o interesu Rusa ili ne. Može se zaključiti postajanje nedorečenosti međunarodnog prava i nedosljednosti država u priznanju prava na samoodređenje do otcjepljenja (Perišić, 2013).

U federaciji postoji dvojstvo u kome se uvažava samostalnost federalnih jedinica, ali i federacije. Obično je zakonodavna vlast dvodomnog tipa, gdje su u jednom domu ravnopravno zastupljeni predstavnici federalnih jedinica, a u drugom domu se nalaze predstavnici federacije kao cjeline odnosno svih njениh građana. Pored zakonodavne vlasti učešće federalnih jedinica se osigurava i u izvršnoj vlasti, na bazi parite, koliko je to moguće.

Određivanje nadležnosti federacije i federalnih jedinica uređuje se pretpostavkom nadležnosti u korist federacije. Podjela nadležnosti predstavlja jednu vrstu sporazuma i kompromisa između federacije i federalnih jedinica. Federacija omogućava razvoj specifičnih članica federacije, a sa druge strane treba da osigura jedinstvo i cjelovitost države. Federacijom se obično rješavaju nacionalna pitanja u državi, ali i druga pitanja koja se posebno odnose na tradiciju i prošlost. U procesu stvaranja i izgradnje federacija postoje mnoge razlike u različitim državama, tako da su u

nekim državama federaciji data manja ili veća prava, a u drugim federacijama ima i izvjesnih konfederalnih elemenata. Svaka federacija ima svoje specifičnosti u nastanku, razvoju i razlozima nastanka. Osnova svake federacije jeste da je to državna tvorevina u kojoj dijelovi državne teritorije imaju određene elemente državnosti, ali je takva veza između svih dijelova u državi da čine zajedničku državnu organizaciju koja ima sva svojstva države, tako da to nije savez država nego je to savezna država (Simić, 2010). Federacija je oblik jedinstvene države sa najvećim stupnjem decentralizacije, koji ne ugrožava jedinstvo državne vlasti. Ona ima jedinstvenu teritoriju, stanovništvo i državnu vlast, sa odlučujućom centralnom saveznom vlasti, a ne njenih federalnih jedinica.

Federacija predstavlja državni okvir u kojem je moguće pomiriti naizgled proturječne težnje ka zajedništvu konstitutivnih entiteta sa jedne strane i njihovoj autonomiji sa druge strane. Federalne jedinice ostvaruju svoju autonomiju u federaciji tako što se federalnim ustavom utvrđuju posebne nadležnosti, kao i zakonodavni, izvršni i sudsbeni organi na nivou federalnih jedinica. Federalne jedinice nisu države, jer njihova vlast nije suverena nego je to vlast federacije koja je izvedena iz ustava, a ne iz vlasti federalnih jedinica (Marković, 2003). Federalna vlast samostalno donosi odluke i nije potrebno njihovo priznanje unutarnjim pravnim aktima federalnih jedinica. Nadležnost federalne vlasti je prva i prava nadležnost, dok nadležnost federalnih jedinica je izvedena i druga nadležnost.

Postoje teoretičari koji smatraju da je u suštini federacija isto što i unitarna država, samo sa većom decentralizacijom i samoupravom.

U federaciji postoji državljanstvo federacije i federalnih jedinica, te postoji zakonodavna, izvršna i sudska vlast na federalnom nivou i nivou federalnih jedinica, te je sve dvostruko, ali i pored toga savezna vlast predstavlja neospornog nosioca suverene vlasti (Jovičić, 1996).

U federaciji postoji zabrana nulifikacije, odnosno prava federalnih jedinica da stavljuju zabranu na odluke federacije. Takođe postoji i zabrana secesije, odnosno otcjepljenja federalnih jedinica od federacije. Ovakve mjeru se uvode iz razloga da bi se jedinstvo države zaštitilo od podjele između federalnih jedinica i samovoljnog rasparčavanja postupcima bilo koje federalne jedinice (Mitrović, 2008). Federacija i federalne jedinice imaju sopstvene prihode, kako bi mogli obavljati funkcije koje su u njihovoj nadležnosti. Ukoliko svi nivoi vlasti nemaju svoja sredstva, onda nema mogućnosti da se ta vlast vrši na različitim nivoima i takva federacija ne može opstati (Jovičić, 1973). Federalna vlast vodi vanjsku politiku, dok određene ovlasti iz oblasti vanjske politike mogu se dati federalnim jedinicima, ali to mora biti izričito određeno ustavom. Postoji mogućnost da federacija bude nadležna za zaključenje međunarodnih ugovora koji da bi se

sproveli moraju da budu prihvaćeni od strane federalne jedinice na osnovu unutarnjih pravnih propisa. U ovom slučaju pojavljuje se kontraindikacija, odnosno da subjekt koji je zaključio međunarodni ugovor nije u mogućnosti da ga sproveđe. Federacija je takođe u takvim slučajevima odgovorna za neizvršenje međunarodnog ugovora iako ne postoji kod nje krivica u tom pogledu, već je do toga došlo ustavnom nemoćušću da prinudi federalnu jedinicu da međunarodni ugovor izvrši. U takve međunarodne ugovore unosi se federalna klauzula kojom se obvezuje federalna vlast da je obvezna da obavijesti federalne jedinice o zaključenom ugovoru u cilju poduzimanja daljih mjera za njegovo sprovođenje. I pored ovakvih mogućnosti federalne jednice nisu subjekti međunarodnog prava i kada im se daju određene ovlasti u vođenju vanjske politike, subjekt međunarodnog prava isključivo je federacija kao posebna, jedinstvena država koja poduzimanjem određenih postupaka u međunarodnim odnosima snosi isključivu odgovornost.

Međunarodni subjektivitet federacije ogleda se u njenom priznanju od trećih država, kroz aktivno i pasivno pravo poslanstva, članstvo u međunarodnim organizacijama, kao i odgovornosti federacije za akte federalnih jedinica u vanjskoj politici. Federacija ne može izbjegći odgovornost pravdajući se ustavnim ograničenjima, kao i prigovorom da nije u mogućnosti da kontroliše rad federalnih jedinica i njenom sastavu. U slučaju prenosa dijela ovlasti iz oblasti vanjskih poslova na federalne jedinice, federalne jedinice ne pojavljuju se kao zasebni subjekti, već kao organi federacije, jer samo federacija ima svojstvo međunarodnopravnog subjekta. Kada se dio ovlasti iz oblasti vanjske politike povjeri federalnim jedinicama, obično su to poslovi koji nemaju politički i širi značaj uopće i odnose se na lokalne interese. Federacija odlučuje o važnijim pitanjima u vanjskoj politici, kao što su pitanja objave rata, zaključenje mira, stupanje u saveze sa drugim državama itd. Obično za poduzimanje određenih mjera u vanjskim poslovima potrebna je suglasnost federalne vlasti i prilikom poduzimanja tih poslova ne smiju biti povređeni interesи federacije, odnosno povređen federalni ustav (Avramov i Kreća, 1986).

Praksa je da federalne jedinice imaju sve veće učešće u međunarodnim odnosima, te se mogu ovlastiti da osnivaju svoja predstavništva u drugim državama i zaključuju međunarodne ugovore, ali i pored toga federacija kao država ostaje jedinstven subjekt međunarodnog prava i iz nje proizilazi međunarodnopravni status federalne jedinice. Da li će federalne jedinice imati određene ovlasti u vanjskoj politici ovisi od ustava federacije, kao i od spremnosti drugih država da stupe u međunarodne odnose sa federalnim jedinicama. U praksi većina država koje imaju federalno uređenje ne daje bilo kakve ovlasti u vanjskoj politici

federalnim jedinicama.

Jedan dio teoretičara daje objašnjenje da federalne jedinice nisu države, odnosno subjekti međunarodnog prava jer nemaju suverenost, koja je bitan elemenat za postojanje države, te da se nalaze pod federalnom vlašću koja je suverena. Postoje teoretičari koji smatraju da su federalne jedinice na osnovu sporazuma ušle u federaciju i da one imaju i dalje suverenost, odnosno da su subjekti međunarodnog prava, koji se mogu otcjepiti od federacije. Postoji i stav da je izvršena podjela suverenosti između federalnih jedinica i federacije, te da su federalne jedinice prenijele dio suverenosti na federaciju, te u tom slučaju su i federacija i federalne jedinice subjekti međunarodnog prava. Postoje i slučajevi kada federacija, federalnim jedinicama izričito daje pravo na otcjepljenje, ali i pored te okolnosti one nisu subjekti međunarodnog prava.

Konstitualizacija prava na secesiju federalnih jedinica, nije suglasna sa prirodom i ciljevima federalne države i više je karakteristična za konfederaciju.

Zbog toga je vladajuće mišljenje u znanosti da je ovo pravo nespojivo sa istinskim federalnim uređenjem. Međutim i pored toga postoje federacije kao što je Etiopija koja je ustavom iz 1994. godine uredila da etiopski narodi imaju pravo na samoodređenje koje podrazumijeva i secesiju. Međutim i pristalice i protivnici konstitualizacije prava na otcjepljenje u federalnoj državi smatraju da se time želi postići isti cilj, a to je očuvanje teritorijalne cjelovitosti. Jedni smatraju da je bolje rješenje izričito zabraniti i negirati to pravo federalnim jedinicama, dok drugi smatraju da je ga bolje pravno regulirati, po komplikovanom postupku, koji će secessioniste spriječiti od ostvarenja tog prava u praksi (Stanković, 2008).

Prepostavka nastanka federalne države jeste postojanje neovisnih, političkih organizovanih jedinica, bilo da su to države ili druge teritorijalne organizacije. One se udružuju u jednu državu u cilju rješavanja problema koje ne mogu samostalno da riješe ili ne mogu uspješno da ih riješe. Državno-politička struktura svake članice predstavlja sredstvo za realizaciju interesa od lokalnog značaja prije nego što dospiju na savezni nivo. Centralna vlast preko ovako izgrađenog sistema može da homogenizuje politički prostor, a da ne bude to shvaćeno kao nasilno stjecanje vlasti (Đindjić, 1988).

Dešava se da države koje se zvanično nazivaju konfederacijom su federacije, a one koje nose u zvaničnom nazivu federacija nisu federacije. Postoje brojni prelazni oblici i često se dešavalо da konfederacije vremenom prerastu u federacije i obrnuto. Postoje slučajevi gdje su unitarne države uslijed sve veće decentralizacije postale federacije. Tako uslijed unutarnjih promjena od unitarnih država postale su federalne države Argentina, Meksiko i Brazil, ali

postoje i slučajevi kada je više samostalnih država bilo direktno ili vremenom, postalo jedna federalna država.

Treba napomenuti da u europskim integracijama federalizam ima veliku ulogu i europski model federalizma je specifičan u odnosu na druge oblike. On se zasniva na jedinstvu i različitostima, kao i multilateralnoj politici, koja polazi od dijaloga i suradnje, te predstavlja odgovor unilateralnoj politici koja počiva na ekonomskoj i vojnoj sili i samom procesu globalizacije (Bataljević, 2010).

Federacija omogućava da se izraze nacionalne posebnosti, a posebno u državama koje su nastale ujedinjenjem samostalnih država u federaciju. Takođe za nastanak federacije značajni su ekonomski faktori, u kojem slučaju radi privrednog napretka dolazi do ujedinjena samostalnih država u federaciju. Međutim, rijetki su slučajevi gdje je jedan činilac doveo do nastanka federacije, dok je češća situacija da jedan činilac bude glavni dok ostali budu sekundarni u njenom nastanku.

5. PRAVNA KOMPARACIJA KONFEDERACIJA I FEDERACIJA

Određenje da li je određena država federalivna ili konfederalivna otežavaju njihovi različiti oblici i ustavne neodređenosti, te dolazi do miješanja pojedinih elementa koji su svojstveni konfederalivnim državama sa elementima karakterističnim za federalivne države. Osnovno je da federacija u odnosu na konfederaciju predstavlja čvršći oblik veze između država. Međutim razlikovanje konfederalivnih i federalivnih država može se utvrditi na osnovu pravnog temelja zajednice, pravnog odnosa tijela zajednice prema građanima i statusa udruženih država u međunarodnom pravu (Dimitrijević, 2011). Pravni temelj zajednice kod konfederacije predstavlja međunarodni ugovor koji se mijenja samo suglasnošću svih članica. Kod federacije to je ustav federacije koji se mijenja većinskim odlučivanjem na nivou federacije, ali može da bude potrebna i ratifikacija svih ili određenog broja članica federacije.⁴ U konfederaciji nema pravnog odnosa između organa konfederacije i državljana članica konfederacije. Da bi odluke konfederacije bile obvezujuće za građane moraju se usvojiti u državama članicama. U federaciji njeni organi mogu da neposredno izvršavaju donesene odluke jer sastavni dijelovi federacije su i države članice i njeni građani.

⁴ Ustav SFRJ iz 1974. godine zahtijevao je suglasnost svih republika i autonomnih pokrajina za svaku svoju izmjenu. Odlučivanje na temelju suglasnosti država članica karakteristika je konfederacije, ali ga nalazimo i u federacijama. Najvažnije je da su konstitutivni dijelovi koji čine konfederaciju, isključivo države članice, dok su to u federaciji i države i građani. Pravo na odcjepljenje država članica karakteristika je konfederacija, ali ga jamče i ustavi nekih federacija, kao što je bio Ustav SSSR iz 1977. i Ustav SFRJ iz 1974. godine

Konfederacija nema međunarodnopravni subjektivitet nego članice federacije, dok federacija predstavlja subjekta međunarodnog prava i u međunarodnoj zajednici nastupa kao jedinstvena država.

Konfederacija nastaje pravnim putem za razliku od federacije koja nastaje faktičkim putem. Međutim ako konfederacija nastaje na osnovu ustavotvornog akta, smatra se da se formira konfederacija sa jačom vezom između država članica. Konfederativna vlast ni u ovom slučaju ne može neposredno da zapovjeda stanovništvu, nego eventualno samo državama članicama, dok države članice mogu da zapovjedaju svojim građanima. Ukoliko konfederacija nastaje samo na osnovu ugovora, onda se ona obično naziva savezom neovisnih država, kao što je bila po raspadu SSSR, Zajednica neovisnih država. Konfederacija nije nikakva država nad državama koje su u njenom sastavu, već je više jedan oblik međunarodno priznatog društva nastao udruživanjem država. Svaka država ima pravo nulifikacije i secesije, a uslovi i načini prestanka članstva u konfederaciji po pravilu se određuju osnivačkim aktom konfederacije (Mitrović, 2008). Članice federacije su nosioci subjektiviteta dok konfederacija posjeduje subjektivitet samo u onom obliku, odnosno obimu koji je određen sporazumom država članica.

6. POVIJESNE I SUVREMENE KONFEDERACIJE I FEDERACIJE

U cilju pojmovnog određenja Bosne i Hercegovine kao oblika federalne države, a u svjetlu potvrde hipoteze rada, potrebno je komparirati povijesne i suvremene konfederacije i federacije, pa tek na osnovu toga induktivnim pristupom doći do spoznaje o Bosni i Hercegovini kao složenoj državi, sa primjerima i elementima koji su postojali u povijesti. Ako uzmemmo u obzir da svaka konfederacija i federacija pored općih imai i neke specifične, zasebne odlike, tako na primjeru Bosne i Hercegovine uočavamo da je ona specifična država koja se može odrediti kao složena država federalnog uređenja.

Prva konfederacija javlja se na prostoru stare Grčke, Ahajski savez kao konfederacija grčkih gradova država, postojao je u 5. i 4. stoljeću p.n.e. na prostoru sjeverne obale Peloponeza. Kao i današnje konfederacije i Ahajski savez je imao postavljene ciljeve koji su se imali ostvariti udruživanjem. Zajednički cilj je bila obrana od napada pirata, kao i zajedničko obožavanje boga Zeusa u hramu u gradu Egijumu. Ahajski savez suprostavio se i makedonskom osvajaju, tako da mu je prvenstveno zajednički cilj bio obrana od zajedničkih neprijatelja, dok su članice zadržale svoju suverenost. Ahajski savez preostao je da postoji oko 288. godine p.n.e., da bi ponovo bio obnovljen 28. godine p.n.e., ali je dobio novi oblik koji je više nalikovalo federaciji. Članice Ahajskog saveza zadržale su unutarnju suvernost dok je u nadležnosti saveza bila

vanjska politika i obrana.

Švicarska konfederacija (*Confederation Helvetique*) svakako je jedan od najstarijih primjera istinske konfederacije u povijesti i najjasniji uzor njenog organiziranja.⁵ Ona je nastala 1291. godine kada su je oformila tri tzv. prakantona Uri, Schwyz i Unterwalden. Do kraja 14. stoljeća Švicarskoj konfederaciji pristupaju i drugi kantoni. Organizacija te konfederacije predviđena je Federalnim paktom sklopljenim u Bernu 1353. godine, prema kojem kantoni zadržavaju svoju suverenost, prenoseći tek neke poslove od svojih zajedničkih interesa na savez. Prvobitni cilj ove zajednice slično kao i kod drugih konfederacija bio je vojna obrana od napada Habzburgovaca. Vrhovni organ bio je Duem, skupčina konfederacije, koja se sastajala povremeno u različitim mjestima. Izazovi reformacije znatno su oslabili funkciranje Švicarske konfederacije, koja je u vremenu Napoleonovih ratova i ukinuta, kada je Napoleon osvojio Švicarsku i stvorio Helvetsku Republiku kao satelitsku državu Francuske. Na Bečkom kongresu 1815. godine, ponovo je uspostavljena Švicarska konfederacija, kada joj je priznata i trajna neutralnost. Nakon građanskog rata 1848. godine donesen je federalni ustav, kada je krenuo njen razvoj u pravcu stvaranja suvremene federacije, uslijed smanjenja autonomije kantona i centralizovanja vlasti (Craford, 2006). Umjesto skupčine (Tagessatzung), s prerogativima konferencijskog predstavništva kantona i tzv. Vodećeg kantona, (koji je imao stalnu upravnu funkciju dok skupčina ne zasjeda) sada je prema tzv. skupčinskom modelu oformljena dvodomna skupčina koju čine Vijeće kantona i Nacionalno vijeće. Savez ima i nadalje mali broj ovlasti (vanjska politika, neki posebni trgovacko-pravni odnosi), ali je i samostalnost kantona ograničena nemogućnošću donošenja i provođenja propisa, izričito suprotnih federalnom ustavu (Degan, 1991). Ustav Švicarske dva puta je verifikovan, 1874. i 1999. godine, čime se potvrdilo da je Švajcarska federacija, mada u svom nazivu ona i dalje nosi naziv konfederacija.

Jedan od prvih primjera konfederacije jeste i američka konfederacija koja je postojala od 1777. do donošenja Ustava iz 1787. godine.⁶

Svaka od država članica tadašnje američke konfederacije imala je vlastiti ustav, koji proklamuje narodnu suverenost i podjelu vlasti, a svih trinaest kolonija na

⁵ Danas je Švicarska federacija koja se sastoji od 26 kantona, koji su ravнопravni i pored velikih razika koje postoje između njih u pogledu veličine teritorije, broja stanovnika, jezika, nacionalnog sastava, privredne razvijenosti itd.

⁶ Drugi kontinentalni kongres je 1777. godine donio odluku o obrazovanju konfederacije usvajanjem tzv. Članaka o konfederaciji i vječitoj uniji. Konfederacija je predstavljala veoma labav savez različitih država koje su zadržale svoju suverenost, prenoseći na zajedničke organe ograničene ovlasti. Centralna vlast nije imala ovlasti da reguliše sve razvijeniju trgovinu, da sprječava sukobe između država članica, da reguliše javne dugove i sl. Zajedničko tijelo Konfederacije bio je Kongres u kojem je svaka država, u ovisnosti od svoje veličine, bila zastupljena sa najmanje dva i najviše sedam delegata, s tim što su sve države imale po jedan glas.

savez prenose samo neke ovlasti, koje se nalaze u nadležnosti jednodomnog Kongresa. I finansijske i pravne ovlasti bile su u nadležnosti država članica, što smanjuje mogućnost jače egzistencije saveza. Sve je to imalo za posljedicu neučinkovitost takvog saveza, što će pokazati dalji procesi američke državnopravne povijesti.

Njemačka konfederacija koja je postojala u periodu 1815. do 1866. godine, navodi se kao primjer istinske konfederacije. Nastala je na Bečkom kongresu na kome su donesene odluke kojima se sprječava ponovno formiranje njemačkog carstva. Nasuprot tome odlučeno je da se ta teritorija podjeli na više suvernih država za šta su postojali vojni i politički razlozi. Savez je nastao sa ciljem da poveže njemačke teritorije, međutim nadležnosti saveza su bile neznatne i odnosele su uglavnom na pitanja obrane država članica. Međutim svaka država članica je imala sopstvenu vojsku, samo u slučaju rata formirale bi zajedničke vojne jedinice do čega je došlo jednom u toku njenog postojanja, tokom rata sa Danskom oko Schleswig-Holsteina. Ova konfederacija imala je zajednički konfederalni organ koji se sastajao u Frankfurtu i odlučivao je uglavnom o pitanjima obrane. Konfederaciju održavalo je i postojanje carinske unije koja je nastala 1834. godine. Tokom revolucije 1848. godine pokušalo se od ovog saveza stvoriti novo njemačko carstvo što je i bilo uzrok sloma ove konfederacije. Pruska je imala drugačiji plan za ujedinjenje Njemačke, da bi 1866. godine došlo do rata Austrije i Pruske, što će dovesti do kraja saveza, ali i kasnijeg ujedinjenja Njemačke (Claster, 1982). Ova konfederacija trebala je da održi postojanje zajedničke njemačke države za šta su postojali povijesni, politički i privredni razlozi. Svo vrijeme postojanja bio je to labav savez država u kojem su postojale težnje ka stvaranju čvršće zajednice, ali nasuprot tome došlo je do raspada, tako da se može zapaziti da u konfederacijama pored snaga koje vode jedinstvu uvijek postoje okolnosti koje razdiru konfederaciju odnosno stvaraju tendenciju ka njenom nestanku.

Konfederacija Američkih Država nastala je 1861. godine otcjepljenjem od SAD sedam bivših saveznih država, kojima su se naknadno nakon početka američkog građanskog rata pridružile još četiri države.⁷ Cilj ove konfederacije bio je zadržavanje postojećeg uređenja prema kojem je dozvoljeno robovlasništvo, odnosno besplatna radna snaga od koje je ovisila privreda tih država, za razliku od sjevernih država SAD koje su bile za ukidanje robovlasništva. Ova konfederacija prestala je da postoji po završetku američkog građanskog rata 1865. godine i nije priznata ni od jedne države u svijetu. Ova tvorevina bila je

⁷ U suštini uređenje ove konfederacije bilo je preslikano od postojećeg američkog uređenja. Razlike koje su postojale i motiv nastanka ove po nazivu konfederacije bile su ideološke i razlikovanje juga od sjevera SAD.

samo po imenu konfederacija, međutim bila je federacija, odnosno kopija uređenja SAD uz neke veće nadležnosti država članica kojima se izričito priznalo pravo na otcjepljenje (Degan, 2011).

Pored dobrih primjera konfederacija, korisni su suprotni primjeri kako bi se moglo utvrditi bogatstvo oblika konfederalnih država, ali i država uopće. Državna zajednica Srbije i Crne Gore i pored sličnosti sa realnom unijom, imala je prelazni oblik konfederalnog uređenja dok je kratko postojala u periodu od 2003. do 2006. godine. U nadležnosti ove zajednice nalazile su se određene oblasti zbog kojih je ona i formirana, a prije svega vojska u cilju zajedničke obrane. Svaka država članica imala je zasebnu zakonodavnu vlast, izvršnu i sudbenu vlast, kao i svoju valutu. Ustavnom poveljom donijetom 2003. godine dato je pravo državama članicama da mogu ostvariti potpunu samostalnost putem referendumu, a najranije 2006. godine, što je Crna Gora i iskoristila, te je ova zajednica prestala da postoji (Dimitrijević, 2007).

Europska unija kao zajednica 27 europskih država ima uređenje slično konfederalnom, dok je neki smatraju i početkom zasnivanja federacije država. Sa druge strane ona je daleko od federacije, a i istinske konfederacije, jer problemi vezani za politički i kulturni identitet trenutno predstavljaju veliku prepreku (Đurković, 2002). Iz navedenih primjera možemo utvrditi da postoje sličnosti između opisanih konfederacija, koje se ogledaju u pogledu međunarodne priznatosti, teritorije i stanovništva, ali i velike razlike, pa možemo reći da je svaka konfederacija unikat sama za sebe, zbog različitosti u pogledu etničkog sastava, kontribucije, integriteta i kontinuiteta.

Federalna država nastala je u suvremenom vremenu, mada se izraz federalizam dugo koristio za bilo koji oblik saveza političkih zajednica. SAD se smatraju prvom suvremenom federacijom i nastale su borborom za neovisnost američkih kolonija od vlasti Velike Britanije. One su u početku predstavljale jednu vrstu konfederacije, labavog vojnog saveza, koji je vremenom prerastao u jaku državu sa federalnim uređenjem. Začeci saveza američkih kolonija datiraju još iz 1753. godine kada je Benjamin Franklin uradio plan prema kojem će se formirati savez svih američkih kolonija koji će biti po jednom vladom. Taj savez je trebao da ima za glavni cilj kolektivnu obranu kolonija, ali i zajedničko obavljanje svih drugih najvažnijih poslova. Velika Britanija sa uvjerenjem da to vodi njihov autonomiji, udaljavanju od Britanske imperije, to nije dozvolila (Franklin, 1901). Uslijed sve većeg nezadovoljstva koje je postojalo u američkim kolonijama, došlo je do rata za neovisnost od britanske vlasti, te svih trinaest britanskih kolonija u Sjevernoj Americi proglašavaju neovisnost na osnovu prava iz Deklaracije o neovisnosti i donose svoje ustave. One su se 1778. godine udružile u konfederaciju, a 1787. godine

usvojile su Ustav kojim su SAD postale federacija u cilju stvaranja jačeg saveza. Nekadašnje američke kolonije do bile su status saveznih država u okviru SAD, odnosno imale su status federalnih jedinica. Svaka savezna država u SAD ima svoju vladu, ali je po ovlastima ispod savezne vlade. Savezne države imaju svoju samoupravu, ali centralna federativna vlast u Washingtonu odlučuje o svim važnijim državnim pitanjima. Saveznim državama date su pojedine ovlasti iz oblasti vanjske politike tako da mogu zaključivati međunarodne sporazume, po pitanjima koja nisu od veće važnosti, ali uz suglasnost Kongresa. SAD su u prvobitnoj konfederativnoj i konačnoj federalivnoj fazi svog razvoja ostale država podjeljenog suvereniteta. Može se zaključiti da su tvorci američkog Ustava, posebno oni iz redova federalista, prilikom uspostavljanja federacije imali u vidu neke ustanove iz vremena Rimskog carstva. Alexander Hamilton i druge federalističke vođe suprostavljali su se potpunom demokratskom sistemu vlasti u federaciji, pozivajući se na argumente antičkih protivnika demokracije, prema kojima bi se takvim sistemom odnosa ugrozio sam opstanak države (Parks, 1986). Federalizam u SAD imao je za cilj stvaranje koherentnije zajednice, koja će od trinaest kolonija stvoriti jednu jaku i stabilnu državu. Takav ustavni sistem, do tada neviđen, uspostavljen je i iz razloga kako bi američka ekonomija mogla da se razvija unutar jedne homogene zajednice (Coffman, 2012). U Americi je konstituisan federalni model države, polazeći od emancipacije kolonija u odnosu na metropolu. SAD u svom sastavu imaju mnoštva raznorodnih nacionalnih, rasnih, etničkih, vjerskih i drugih skupina, tako da je kroz tzv. "melting pot" nastajala američka nacija (Ićević, 1983). Bivša SFRJ imala je specifično uređenje, na vanjskom planu imala je sva svojstva federacije, jer je nastupala kao jedan subjekt međunarodnog prava, dok je na unutarnjem planu davanjem širokih ovlasti republikama i autonomnim pokrajinama išla u pravcu konfederalnog uređenja (Avramov, 1987).

Danas dvije najmoćnije države svijeta SAD i Rusija imaju federalno uređenje, dok neke od teritorijalno najvećih i najmnogoljudnijih država takođe su federacije: Indija, Meksiko, Nigerija itd. Istovremeno i neke od najmanjih država na svijetu su federacije, kao što su Komori, Sveti Kristofer i Nevis. Bosna i Hercegovina je jedinstvena u tom pogledu što je federalno uređena država koja se sastoji od dva entiteta od kojih jedan entitet takođe ima federalno uređenje, tako da postoji federacija u okviru federacije.

Posebno za Bosnu i Hercegovinu bitno je državno uređenje Belgije koja je federalna država sastavljena od tri federalne jedinice, odnosno regije. U nadležnosti federacije su vojska, monetarna i vanjska politika, a sve ostalo prenosi se na regije. Ona je parlamentarna ustavna i nasljedna monarhija, sa Ustavom koji

je donesen 7. veljače 1831. godine, te sa ustavnim promjenama iz 1970., 1971., 1974. i 1980. godine, da bi se ustavnim zakonodavstvom 1993. godine federalizovala (De Ceuninck, Reynaert, 2011). Belgija se sastoji od tri zajednice, tri regije i četiri govorna područja. Tri zajednice u Belgiji su Flamanci, Valonci i Nijemci, kao što su u Bosni i Hercegovini tri konstitutivna naroda Hrvati, Srbi i Bošnjaci. Flamska u Valonska regija dominiraju, nešto su kao Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska u Bosni i Hercegovini, dok Brisel ima status sličan Brčko Distriktu jer ima zasebnu upravu i dio je obje regije. Postoje četiri govorna područja nizozemsko, francusko, njemačko i dvojezično u Briselu. Tri zajednice flamaska, valonska i njemačka uklapaju se sa regijama i govornim područjima (Dumančić, 2010). Zajednice su nadležne u oblasti kulture, obrazovanja i sl., dok sve ostale nadležnosti pripadaju regijama izuzev nadležnosti koje pripadaju samoj federalnoj vlasti. Regije su kao entiteti u Bosni i Hercegovini, a dijele se na provincije, nešto kao kantoni u Federaciji Bosne i Hercegovine. U Belgiji postoji incijativa da se formira provincija na teritoriji njemačke zajednice, slično kao incijativi da se formira treći entitet u Bosni i Hercegovini.⁸ Kralj Belgije ima jako velike ovlasti, a u nekim stvarima su slične ovlastima Visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini tako da imenuje u smjenjuje najviše političke funkcionere, te je oslobođen svake odgovornosti kao i Visoki predstavnik u Bosni i Hercegovini. Belegija ima Federalni kabinet koji je sličan Vijeću ministara Bosne i Hercegovine u pogodu etničke zastupljenosti ministara, kao i ovlasti koje ima. Parlament Belgije sastoji se od dva doma kao i Palamentarna skupština Bosne i Hercegovine. Međutim i u Belgiji je dolazilo do ustavnih kriza, koje su rješavane ustavnim reformama koje još uvijek nisu završene. Belgija ima 17 parlamenata i vlada kao što i u Bosni i Hercegovini postoji ukupno 14 skupština i vlada. Belgija kao Bosna i Hercegovina je federalno uređena država sa troetničkom strukturom, podjelom na sjever i jug, orgomnim državnim i disfunkcionalnim političkim sistemom, što su neke od sličnosti sa Bosnom i Hercegovinom.⁹ Sa druge strane Belgija je visoko razvijena država po uređenju monarhija čiji je glavni grad i sjedište Europske unije, dok je Bosna i Hercegovina siromašna ratom uništena država. Belgija je federalizovana stupnjevito uz suglasnost predstavnika svih zajednica u toj državi, tako je nastala federacija tri zajednice u kojoj svaka ima svoj jedinstven

⁸ U raspravi u britanskom Domu lordova bivši Visoki predstavnik u Bosni i Hercegovini lord Ashdown kazao je da je Bosna i Hercegovina disfunkcionalna i da će se raspasti ukoliko se ustavno ne preuredi, predloživši kao najpogodniji model Belgiju

⁹ Belgija je u periodu od 2007. do 2011. godine prolazila kroz veliku političku krizu zbog etničkih, jezičkih i komunalnih tenzija, tako da je bila 541 dan bez vlade, što je svjetski rekord

kulturni, religijski i jezični identitet.

Postoji ideja stvaranja svjetske federacije, kao i federacije Europe. Uspostavljanje svjetske federacije prema stanju u današnjoj međunarodnoj zajednici je praktično nemoguće prije svega zbog velikih razlika između razvijenih i nerazvijenih država (Baratta, 2004). Kod federacije Europe misli se na povezivanja država na federalnom nivou u okviru starog kontinenta, stvaranja jedne vrste “*Sjedinjenih država Europe*”. Ta ideja aktivirala se u 20. stoljeću i dovela je do nastanka same Europske unije. Nakon Drugog svjetskog rata došlo je do ujedinjenja Europskih država u jednu međunarodnu organizaciju, Europsku uniju jer države Europe su bile svjesne da samo zajedničkim naporima mogu savladati brojne teškoće koje je proizveo Drugi svjetski rat. Ukoliko bi države Europske unije išle ka pravcu stvaranja jače zajednice vjerovatno to bi bio model neke europske federacije (Albertini et al., 1995). Najveći zagovaratelj stvaranja europske federacije bio je Altiero Spinelli koji je zagovarao stav da je neophodno sve Europske države povezati u jednu jedinstvenu državu.

7. ZAKLJUČAK

Od toga da li je država konfederacija ili federacija ovisi njen položaj u međunarodnoj zajednici odnosno da li međunarodnopravni subjektivitet imaju države članice ili sama država u kojoj su objedinjene. I konfederacije i federacije su složene države koje mogu da imaju dvije ili više država članica, ali među njima postoje velike razlike. Načelno federacija je savezna država, dok je konfederacija savez samostalnih država. Federacija je oblik državnog uređenja s visokim stupnjem decentralizacije i autonomije federalnih jedinica, pri čemu ipak izvorni suverenitet pripada zajedničkoj državi, odnosno pojedine federalne jedinice nemaju pravo na samoopredjeljenje. Takođe ne postoji jasno definirana granica na kojoj unitarna država, postepenim prenošenjem ovlasti na niže teritorijalne cjeline, postaje federacija. Nasuprot tome, konfederacija je savez država, koje se udružuju u zajednicu, pri čemu svaka zadržava pravo na samoopredjeljenje, često se dodaje "samoopredjeljenje do saomotcjepljenja", tj. da konfederativna jedinica može donijeti odluku o otcjepljenju iz postojeće zajednice potpuno samostalnom odlukom, bez obzira na volju drugih.

U svijetu je sve veći broj federalno uređenih država dok su konfederacije najčešće prelazni oblici koji vode stvaranju federacije ili podjeli na više samostalnih država. Čak postoje pretpostavke da će međunarodna zajednica u budućnosti predstavljati naddržavu ili federaciju država, međutim današnje međunarodno pravo ne daje osnova za to jer bi i ono izgubilo svoja osnovna obilježja i postalo jedinstveno pravo te nove svjetske zajednice.

LITERATURA

1. Albertini, M. et al. (1995). *Federalism and Politics*. Venetone: Instituto di Studi Federalisti Altiero Spinelli.
2. Andrassy, J., Bakotić, B., Seršić, M., Vukas, B. (2010). *Međunarodno pravo* 1. Zagreb: Školska knjiga.
3. Avramov, S. , Kreća, M. (1986). *Međunarodno javno pravo*. Beograd: Naučna knjiga.
4. Avramov, S. (1987). *Kontrola spoljne politike*. Beograd: Naučna knjiga.
5. Baratta, P., J. (2004). *The politics of World Federation*, Vol. 1. Santa Barbara: Westport: Preager.
6. Bataljević, D. (2010). *Srbija na putu ka Evropskoj uniji. Pravni sistem Srbije i standardi Evropske unije i Saveta Europe*-Knjiga I. Kragujevac: Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu.
7. Claster, N., J. (1982). *Medieval Experience*, New York: New York University Press.
8. Coffman, S. (2012). *Words of the Founding Fathers: Selected Quotations of Franklin, Washington, Adams, Jefferson, Madison and Hamilton, with Sources*, New York: McFarland & Company.
9. Crawford, R., J. (2006). *The Creation of States in International Law*. Oxford: Oxford University Press.
10. De Ceuninck, K., Reynaert, H. (2011). *Flanders Heading Towards Its Own State Reform*. Hrvatska i komparativna javna uprava. Zagreb. Vol. 11, No. 4.
11. Degan, Đ., V. (1991). Konfederalizam. Politička misao: časopis za politikologiju. Zagreb. Vol. 18, No. 2.
12. Degan, Đ., V. (2011). *Međunarodno pravo*, Zagreb: Školska knjiga.
13. Dimitrijević, V. Račić, O. (2007). *Osnovi međunarodnog javnog prava*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
14. Dimitrijević, V. (2011). *Država u svetu savremene politike*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
15. Dumančić, D. (2010). *Konfederalizacija ili dezintegracija Belgije*. Političke analize, Zagreb. Vol.1, No.4.
16. Đindjić, Z. (1988). *Jugoslavija kao nedovršena država*. Novi Sad: Anthropos.
17. Đurković, M. (2002). *U predgovoru za Liberalni nacionalizam*, Tamir, J. Beograd: Filip Višnjić.
18. Franklin, B. (1901). *Život Benadžamina Franklina – autobiografija*. Beograd: Srpska književna zadruga.
19. Ičević, D. (1983). *Nacionalizam - izvori, suština i oblici*. Beograd: Borba.
20. Jovičić, M. (1973). *Savremeni federalizam-uporednopravna studija*. Beograd:Savremena administracija.
21. Jovičić, M. (1996). *Regionalna država, ustavnopravna studija*. Beograd: Vajat.
22. Kuzmananović, R. (2004). *Eseji o ustavnosti i zakonitosti*. Banja Luka: Centar za publikaciju Pravnog fakulteta u Banja Luci.
23. Marković, R. (2003). *Ustavno pravo i političke institucije*. Beograd: Justinijan.
24. Mihajlović, V. (2010). *Regionalna država (demokratija) kao model efikasne i uspješne decentralizacije vlasti*, Zbornik - 6. Naučni skup sa međunarodnim učešćem Sinergija 2010. Bijeljina: Univerzitet Sinergija.
25. Mitrović, M., D. (2008). *Osnovi prava*, Beograd:Univerzitet Sindigunum.
26. Parks, B., H.(1986). *Istorija SAD*, Beograd: Rad.
27. Perišić, P. (2013). *Pravo naroda na vanjsko samooređenje izvan kolonijalnog konteksta i slučaj proglašanje neovisnosti Kosova*. Zbornik pravnog fakulteta u Rijeci. Rijeka. Vol. 34, No. 2.
28. Simić, M., Đorđević, S., Matić, D. (2010). *Uvod u pravo*. Kragujevac: Pravni fakultet u Kragujevcu.
29. Stanković, M. (2008). *Federalizam u Africi: slučaj Etiopije*. Analji Pravnog fakulteta u Beogradu. Beograd. Vol. 56, No. 2.
30. Visković, N. (1995). *Država i pravo*. Zagreb: Birotehnika CDO.

Novi pristup posmatranju promjena u elektronskom i mobilnom poslovanju zasnovanih na semantičkom vebu i bazama znanja

New approach in observing changes in electronic and mobile business based on semantic web and knowledge databases

Apstrakt:

U radu se bavimo drugačijim pristupom posmatranju promjena u elektronskom i mobilnom poslovanju zasnovanih na semantičkom vebu i bazama znanja. Da bi se brzo moglo doći do neophodnog znanja koje je neophodno u efikasnijem i efektivnijem posmatranju promjena, u ovom radu za dolaženje do takvog znanja predlažemo jedinstveni koncep koji je zasnovan na novim tehnološkim rješenjima, bazama znanja i semantičkom vebu. Neophodna znanja ažuriraćemo uz upotrebu Protégé editora, platforme otvorenog koda koji brzo i jednostavno može obezbjediti sva neophodna znanja koja su u njemu ažuriraju. Predložena ideja, može onima koji se bave proučavanjem ili uvođenjem elektronskog i mobilnog poslovanja u poslovne sisteme biti dobra osnova za korištenje i ažuriranje svih neophodnih znanja. U ovom radu nam nije cilj ažuriranje svih neophodnih znanja, već da ukažemo na mogućnosti novih tehnoloških rješenja zasnovanih na bazama znanja i semantičkom vebu. Digitalno društvo u kojem sada živima zasnaovano je na novim tehnologijama i efiksnom upravljanju i korištenju znanja. Rješenja koja predlažemo u ovom radu mogu obezbjediti brzo dolaženje do neophodnih znanja koja su ažurirana u bazama znanja.

Ključne riječi:

elektronsko i mobilno poslovanje, poslovni sistemi, baze znanja, poslovne promjene.

Abstract:

In this paper we tackle a different approach in observing changes in electronic and mobile business based on semantic web and knowledge databases, to be able to quickly get to the necessary knowledge which is needed in more efectiv and efficient observation of change. In this paper we recomend an unique concept which is based on new technological solutions, semantic web and knowledge databases. Necesery knowledge will be edited with Protégé editor, an open source platform which can manipulate the knowledge in a fast and easy way. The recommended idea, can help those who study or implement electronic or mobile business solutions, and provide a platform for using and updateing the needed knowledge for the system. In this paper we do not strive to update all the needed knowledge, but mearly to point to a possibility of using new techological solutions based on semantic web and knowledge databases. Digital society in which we live now is based on new technologies and eficient managing and use of knowledge. Solutions recomendend in this paper can make sure that we can aquire knowledge faster through knowledge databases.

Keywords:

Electronic and mobile business, business systems, knowledge databases, evolution of business

1. UVOD

Novi alati, nova pravila, nova ekonomija, sofistcirani korisnici – sve to zahtjeva sasvim novi pristup u radu poslovnih sistema. Za bolju uslugu, za njeno preoblikovanje i nudeњe *On-line*, poslovanje se mora preoblikovati iz osnova. Te promjene zahtjevaju novu poslovnu strategiju svedenu na elektronsko i mobilno poslovanje (e-Poslovanje, m-Poslovanje ili u daljem tekstu e-m-Poslovanje). Ona mora biti zasnovana na novim tehnologijama, novim poslovnim procesima i ispunjenju postojećih i novih zahtjeva korisnika.

Poslovni sistem mora razvijati kvalitetnu infrastrukturu za e-m-Poslovanje, okrenutu stalnom unapređenju i traženju novih puteva u poslovanju. Novi trendovi, novi zahtjevi, postavljanje kupaca i korisnika usluge u fokus, traži od rukovodnog kadra da sebi postavi sljedeća pitanja:¹

- Kako će e-m-Poslovanje promijeniti ponašanje kupaca i korisnika usluga?
- Kako razviti dizajn poslovanja koji će zadovoljiti sve njihove potrebe?
- Koje su nove aplikacije potrebne da bi automatizovali nove poslovne planove?
- Koje investicije u ljude i tehnologije treba ostvariti da bi se opstalo u novom okruženju, a posebno da bi se u njemu napredovalo?

Poslovni sistemi u razvijenom svijetu, koji danas predvode revoluciju e-m-Poslovanja i poslovne inteligencije, brzo se kreću i efektno poboljšavaju svoje proizvode i usluge. Tradicionalni, sporo pokretni, teško će ih stići, a još teže ih prestići.

Da li rukovodni kadar razumije implementacijsku stranu strategije? Da li znaju da nove tehnologije mogu preoblikovati cijelu poslovnu platformu? Može li top rukovodstvo shvatiti rizike, izazove i poteškoće integracije i implementacije složenih aplikacija?

Neki menadžeri još uvijek nisu svjesni da je efekat tih promjena velikih razmjera. Obično su zauzeti trenutnim problemima operativnog poslovanja pa ne razmišljaju o budućnosti. Vremena je malo, resursa još manje. Rukovodni kadrovi koji ne vide budućnost i nadolazeće tehnološke promjene, ili ignoriru njihovu veličinu, takođe rizikuju. Neće imati vremena da sjede i smišljaju elegantne strategije koje će provesti kroz niz besprjekornih odluka. Ako se posao radi na taj način, onda će to sigurno dovesti do propasti. Da bi se uspjelo u novom dobu e-m-Poslovanja, samo poslovanje se mora sagledati na novi i drugačiji način. Samo održavanje postojećeg stanja nije održiva opcija. Veliki broj poslovnih sistema razvio je patologiju razmišljanja, učenja i razvoja ka novom, samo u svojim sferama zadovoljstva. Takvo razmišljanje slično je razmišljanju nekih rukovodioca kada gledaju na pred-

¹ Kudyba, S., Hopetroff, R., 2001., "DATA MINING AND BUSINESS INTELLIGENCE: A GUIDE TO PRODUCTIVITY", Idea Group Publishing, London, god. Str. 37

stojeće promjene kao: «Kako će izgledati moja nova kancelarija?» umjesto da se pitaju: «Hoće li zgrada uprave ostati na ovom mjestu i nakon potresa?» Tehnološke inovacije prožimaju sve veći broj poslovnih procesa pa strukturalnim transformacijama postaje sve teže rukovati jer se promjene dešavaju u sve većim razmjerama. Promjene se ne dešavaju samo kod oplijljivih vrijednosti, kao što su proizvodi i procesi, već i više kod neopljaljivih kao što su odnosi sa korisnicima ili integracija ključnih informacionih resursa.

Nove tehnologije, a posebno elektronsko i mobilno poslovanje su osnova efikasnog i efiktivnog poslovanja, pa im u ovom radu poklanjamo dužnu pažnju. Malo je poslovnih sistema koji su razvili informaciono orijentisane modele poslovnog djelovanja, neophodne za stalne promjene i inoviranje².

Ako se posmatra istorija, može se vidjeti da poslovni sistemi koji su bili u najboljoj poziciji da oblikuju budućnost, to rijetko i čine. Alvin Toffler u svojoj knjizi „Šok budućnosti“ kaže: „Na promjene koje se dešavaju oko nas uopšte ne odgovaramo ili odgovaramo nedovoljno brzo.“ Top rukovodstvo često propušta da predviđa promjene i postane svjesno nastupajućih promjena, te uspješnog nošenja sa njima. Stalne promjene znače da poslovni sistem mora izgraditi zdrav osjećaj neugodnosti na status quo. **Treba razviti sposobnost uočavanja promjena brže od drugih**, donositi brže odluke i biti dovoljno energičan u stvaranju novih modela poslovanja. Od sada će poslovni sistemi morati živjeti u stanju trajne transformacije. Stalno će provoditi promjene, unapređivati poslovanje, poboljšavati proizvode i uslugu te inovirati.

Da bi mogli posmatrati drugačiji pristup elektronskom i mobilnom poslovanju u poslovnom sistemu uvećemo još neke pojmove koji su nam tu neophodni. To su prije svih semantički veb i baze znanja.³

Pojam semantičkog veba uveo je Tim Berners Lee (2001.) kao jasnu strukturu sadržaju Web stranice. Nastao je kao potreba efikasnijeg pronalaženja određenih informacija i znanja. Zasniva se na ideji da informacije na vebu postanu mašinski čitljive.

Umjesto dokumenata povezanih hiperlinkovima treba koristiti međusobno povezane podatke (informacije) koji imaju specifikovanu strukturu i značenje.

Da bi ideja semantičkog Weba funkcionsala, računari bi morali da imaju pristup kolekcijama informacija. On mora da obezbjedi pravila za rezonovanje o podacima, te omogući predstavljanje podataka i infor-

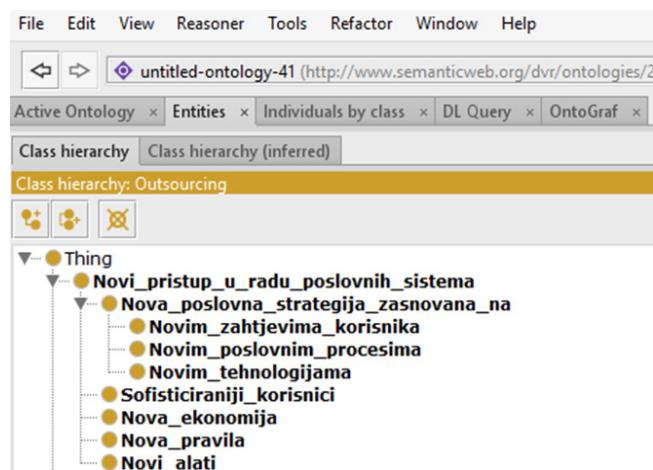
² Radivojević M., 2012., Od elektronskog poslovanja do poslovne inteligencije u javnoj upravi. JU Službeni glasnik Republike Srpske, Banja Luka, ISBN 978-99938-22-28-8, COBISS.BH-ID 2411288.

³ Kuleto, V., Subotić, N., Radivojević, M., 2015. The new approach in observing electronic-digital money based on knowledge bases and semantic web, International Journal of Research in Management, Engineering, IT and Social Sciences, Volume 5 Issue 11, pg. 21 - 40, ISSN, N 2250-0588

macija.

Ovdje koristimo editor *Protégé*, platformu otvorenog koda za ažuriranje znanja koja omogućava: očitavanje i spremanje znanja. Editor *Protégé* pruža bogat skup struktura za modelovanje i aktivnosti koje podržavaju stvaranje, vizualizaciju i manipulaciju podacima i informacijama koje su zastupljene u različitim formataima.

Koristeći *Protégé* editor, platformu otvorenog koda, ažurirali smo samo neka znanja vezana za novi pristup u radu poslovnih sistema i predstavili ih na slici 1.

Slika 1. Novi pristup u radu poslovnih sistema

Ako je obrazac poslovanja pogrešan ili izgrađen na zastarjelim pretpostavkama, ni veći broj zakrpa neće donijeti ništa dobro. Tapkanje na istom mjestu i fantaziranje o čarobnim rješenjima koja će se pojavitи sama od sebe, dovodi do velikih razočarenja kada se ona ne pojave. Isto tako i težak rad zasnovan na zastarjelim modelima poslovanja, doveće do frustracija i straha. Ni jedan od ova dva pristupa nije pogodan za hvatanje u koštac sa problemima i neće dovesti do razvoja i napretka. Kako se poslovni sistem treba strukturati da bi se moglo uhvatiti u koštac sa izazovima koje donose nove tehnologije?

2. Trendovi u elektronskom i mobilnom poslovanju

Ako nešto i nije funkcionalo u prošlosti, neka nas ne brine. Okolina se mijenja, pa se rukovodstvo mora sve više okretati budućnosti, prema novim trendovima i strategijama. Mora se napustiti vjerovanje da je danas, isto kao i juče, a da će sutra izgledati manje ili više jednako. Oni koji žele biti lideri u ovoj oblasti, moraju znati odvojiti neke vrijedne stvari – trajnih trendova, iz gomile otpada te prolaznih hirova. Znati prepoznati i izdvojiti ono što će biti trend je presudno za strategiju e-m-Poslovanja i poslovne inteligencije. Treba imati na umu da su trendovi globalni, da imaju

tendenciju trajanja od 5 do 10 godina, i da se razvijaju veoma brzo.

Poznavanje trenda pomaže da se iskoriste sve njegove prednosti, prije nego što se okolina promjeni. To su vještine i umjetnosti koje se mogu naučiti. Stvari i trendovi se mijenjaju i uvijek će se mijenjati.

Ako želi uraditi efikasnu e-m-Strategiju poslovni sistem mora veoma brzo moći prepoznati šta je to trend. Prepoznavanje trenda od rukovodnog kadra traži da nauče prepoznati i iskoristiti promjene koje donosi budućnost. Moraju se znati snaći u sasvim novom okruženju, a samo oni koji uspješno prepoznaju trend mogu računati na uspjeh. Problem nekih poslovnih sistema sastoji se u tome da ne mogu prepoznati trend. Utvrđivanje trenda pomaže ako se analizira i sintetizuje ponašanje korisnika, eliminise neizvjesnosti i utvrdi nove mogućnosti⁴.

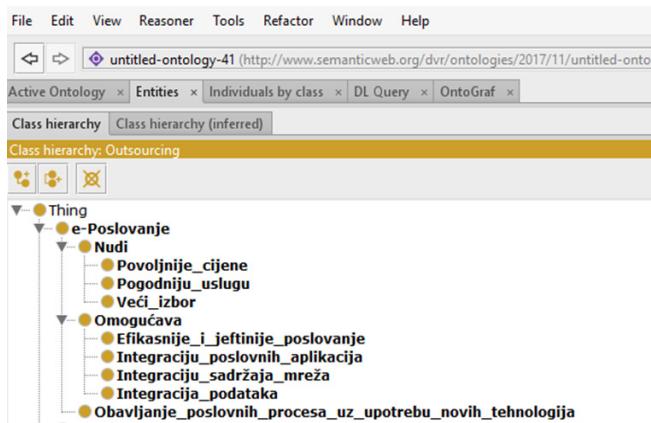
Devedesetih godina najuticajniji trend je bila pojava Interneta. To je bio najbrže prihvaćeni medij svih vremena. Za takav prodor telefonu je trebalo 70 godina, radiju 40, a televiziji 15 godina. Prva faza Interneta bila je ograničena samo na njegovu funkciju mreže - prenosa podataka. Sada je to distributivni kanal koji podržava e-m-Poslovanje i omogućava integrisanje ranije izolovanih segmenata informacione industrije.

Integracija podataka, sadržaja mreža, poslovnih aplikacija i potrošačkih uređaja, ubrzava integraciju televizije, izdavaštva, telekomunikacija i računara. Takođe integracijom stvaraju se sasvim novi oblici vrijednosti.

e-m-Usluga mijenja kanal kojim su kupci i korisnici usluga do sada komunicirali. E-m-Kanali davaoca usluga, osigurava pristup velikom broju korisnika usluga i mogućnost poslovanja uz minimalnu infrastrukturu, te smanjenje troškova. Korisnicima oni nude veći izbor, pogodniju uslugu i povoljnije cijene. Treba znati, bez obzira na velike uspjehe u nekim oblastima e-m-Poslovanje je još uvijek na ovim prostorima u ranom djetinjstvu.

Uz upotrebu *Protégé* editora ažurirali smo samo neka znanja vezana za elektronsko poslovanje i predstavili ih na slici 2.

4 Altbach G. Philip, 2004., "The United States", in Present Realities and Future Trends, in: Doctoral Studies and Qualifications in Europe and United States: Status and Prospects, ed. Jan Sadlak, Bucharest, pp. 259-261

Slika 2. e-m-Poslovanje

Pošto kupci i korisnici usluga prihvataju nove kanale komunikacije veoma brzo, top rukovodstvo se mora zapitati:

- Koje su posljedice e-m-Poslovanja na poslovni sistem i procese u dvadeset prvom vijeku?
- Kako će poslovni sistem izvesti prestrukturiranje koje će se zasnovati na e-m-Poslovanju? Može li on to?
- Mogu li se izjednačiti u poslovanju klasični poslovni sistemi sa e-m-Poslovanjem?

Napetost između stare garde i novih takmaka sve se više osjeća. Pobjeda pripada onima koji nude bolje i efikasnije kanale i veći izbor.

3. Integracija i samo integracija

Osnova e-m-Posloavanja je integracija. Ako poslovni sistem daje uslugu preko Web pristupnih tačaka (čvorova), onda Web aplikacije moraju pokrenuti i sve druge aplikacije u uslužnom lancu. Potpuna integracija poslovnih i uslužnih procesa nije laka kako se to na prvi pogled čini. Uspješna integracija procesa zahtjeva redizajn aplikacija u cilju razvoja integrisane elektronske i mobilne infrastrukture koja povezuje aplikacije usluga sa aplikacijama unutrašnjih procesa. Dobar dio poslovnih sistema još uvijek nema potpuno integriranu infrastrukturu i zato svadje nailazi na neefikasne procese, "šlampavosti" u radu i nefleksibilne aplikacije. Nedostatak integrisane aplikacijske (programske – softverske) arhitekture nije nov, ali pojavom e-m-Poslovanja postaje presudnijom. U tradicionalnom modelu poslovanja, kupac proizvoda ili korisnik usluga nije imao mogućnost izbora, pa poslovni sistem nije imao podsticaja da svoje poslovanje obavlja bolje. U novoj eri e-m-Poslovanja novi oblici usluga, ostavljaju korisnicima puno veći izbor. Kao rezultat pojaviće se to da korisnici više neće tolerirati neefikasne usluge koje najčešće potiču od nepostojanja želje kod nekih da unaprijede kvalitet rada svog sistema i poboljšaju poslovne procese.

Problemi integrisane infrastrukture moraju biti prioritet za poslovanje. Rast e-m-Poslovanja zahtjeva

potrebu redefinisanja arhitekture poslovanja.⁵

Poslovni sistemi koji razmišljaju unaprijed, počinju sve više shvatati probleme koji su pred njima, kao i da moraju riješiti niz problema prije nego budu spremni koristiti e-m-Poslovanje. Top rukovodstvo takođe shata da je preoblikovanje postojeće infrastrukture puno teža nego izgradnja sasvim nove od samog početka. Dobar dio poslovnih sistema dostigao je gornju granicu u automatizaciji izolovanih funkcionalnih procesa, a to postaje kočnica efiksnom korištenju e-m-Poslovanju.

Nova poslovna klima nalaže da poslovni sistemi u poslovanju sa svojim klijentima odišu fleksibilnošću, brzinom i da iskazuju unutrašnju povezanost. Da bi arhitektura e-m-Poslovanja bila korektna, elementi od kojih je sagrađena moraju biti povezani sa prioritetima korisnika, koji uključuju:

- različit izbor,
- kvalitetu,
- nisku cijenu,
- brzu isporuku usluge.

Izolovani funkcionalni modeli ne zadovoljavaju ni jednu od tih potreba.

Nova integrisana infrastruktura zahtjeva:

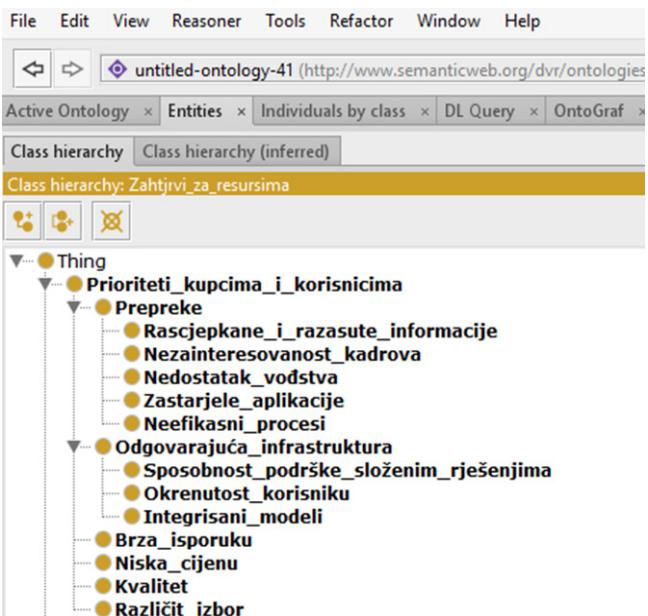
- integrisane modele,
- okrenutost kupecu ili korisniku i
- sposobnost podrške složenim poslovnim rješenjima.

Poslovni sistem treba efikasnija poslovna rješenja koja će mu dopustiti da usvoji nove strateške imperativne: brže i lagodnije. Takva poslovna rješenja od njega će zahtjevati da svoje aplikacije oblikuju toliko fleksibilno da omoguće stalne promjene koje nadolazeći svijet e-m-Poslovanja iziskuje. Dosta prepreka stoji na putu razvoja takvih rješenja. Te prepreke uključuju:

- neefikasne procese,
- zastarjele aplikacije,
- nedostatak vođstva,
- nezainteresovane kadrove
- rascjepkane i razasute informacije

Ukloniti te prepreke nije lako, ali drugog izbora nema. Modeli poslovanja iz prošlosti ne mogu se prodati današnjem svijetu. Kako problemi tehnološke integracije budu sve više stvarali rupe u poslovnim procesima, rukovodni kadrovi će sve više koristiti svoje ideje za njihovo krpanje dok ih sve ne iskoriste i sagore u popravljanju onog što se ne može popraviti. Uz upotrebu Protégé editora ažurirali smo samo neka znanja vezana za prioritete poslovanja i predstavili ih na slici 3.

5 Kalakota, Ravi, Robinson, Marcia, 2001., "E-business 2.0 Roadmap for Success" Addison-Wesley, Boston

Slika 3.Prioriteti

Menadžeri nekih poslovnih sistema već sada lupaju glavom o zid jer njihove arhitekture e-m-Poslovanja nisu bile prilagođene brzim i drastičnim promjenama. Oni se sada bore sa pitanjima o tome kakva im je arhitektura e-m-Poslovanja, kakva vizija, a kakva strategija.

Žele da znaju kako su im povezani funkcionalni procesi, a kako integrisane aplikacije.

Koja im je informaciona infrastruktura neophodna za podršku njihovom novom načinu poslovanja?

Ima slučajeva da se problemi e-m-Poslovanja prebac samu na ljude zadužene za informacione tehnologije, što nije dobro. Odluka da se ide u razvoj e-m-Poslovanja je prije svega poslovna, a tek onda tehnička.

Poslovni sistemi koji ne mogu ili ne žele usvojiti tehnološke inovacije i inovacije poslovnih procesa da bi pristupili novim trendovima koje korisnici nameću, najvjerojatnije će postati dio istorije. Realizacija e-m-Poslovanja sada dobija jedno sasvim novo značenje i vašnost, jer su šanse za uspješnu implementaciju sada relativno mnogo veće.

Dobar dio strategija zapada u probleme već i prije početka svoje realizacije. Zašto je to tako? Najčešće zbog toga što top rukovodstvo ne uspijeva razumjeti složenost pretvaranja strategije e-m-Poslovanja u funkcionalnu arhitekturu. Postojeća infrastruktura predstavlja stari i skupi laverint zastarjelih aplikacija, mreža i opreme. Ta infrastruktura može uništiti strateške ciljeve i strategiju učiniti bezpredmetnom. Pod strategijim najveći broj autora podrazumijeva plan koji integrise glavne ciljeve poslovnog sistema, njegove politike i njegove akcije u jednu skladnu i kompaktnu cjelinu. Osnovne komponente strategije implementacije elektronske i mobilne infrastrukture su:

- Najvažniji ciljevi poslonog sistema,
- Najzanimljije politike koje usmjeravaju akcije.
- Glavni nizovi akcija.

Ciljevi predstavljaju želje i tvrdnje koje pokazuju šta su osnovne namjere poslovnog sistema u budućnosti, a vezani su za implementaciju novih tehnoloških rješenja. Politika predstavlja vodilju koja predstavlja granice unutar kojih se odvijaju akcije za integrisane mobilne i elektronske infrastrukture.

Ako se želi implementirati strategija e-m-Poslovanja rukovodni kadrovi moraju poznavati njene osnove i to:

- strukturu za definisanje nove stvarnosti, komunikacija sa njom i njezino nadziranje,
- kako preoblikovati glavne poslovne procese u svjetlu nove vizije organizacije,
- kako omogućiti informacionu infrastrukturu da podrži promjene, inovacije i poslovne ciljeve.

Dobar dio investicija u infrastrukturne tehnologije ne uspijeva vratiti uložena sredstva jer su loše usklađene sa dugoročnim planovima, zbog loših strategija i taktika njihovog provođenja, ili stoga što rukovodni kadrovi jednostavno nisu spoznali šta je sve potrebno za ostvarivanje svrhe investicije. Ovakav neuspjeh očigledno je problem rukovodstva, a ne pitanje tehnologije.

Sposobnost brzog planiranja kojim treba poći, te infrastruktura e-m-Poslovanja i njena nemilosrdna izgradnja, ključ su uspjeha.

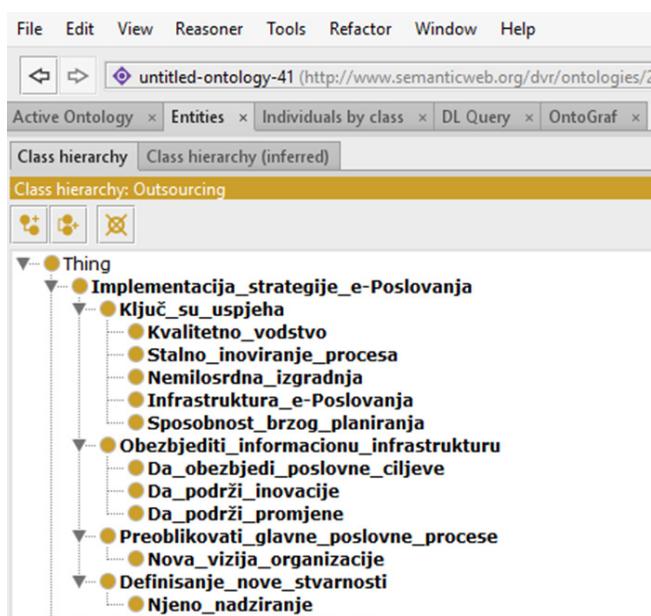
Izgradnja integrisane i efikasne elektronske i mobilne infrastrukture zahtjeva niz kritičnih odluka. Česta izmjena smjera i obima strategije čini to da i najbolja arhitektura ne uspije. Poslovni sistemi moraju mijenjati način kojim pristupaju, planiraju i „putuju“ u e-m-Svijet. Pri tome veza između planiranja i infrastrukture mora biti čvršća. Sada je u centru pažnje pristup u upravljanju aplikacijskom infrastrukturom, takav da se strategiji e-m-Poslovnaja prizna dinamička priroda.

U jednom svom predavanju Peter Drucker je strategiju opisao kao robu, a izvedbu kao vještinu. Top rukovodstvo mora vidjeti dalje od svakodnevne poslovne vreve i utvrditi kako e-m-Poslovanje mijenja strukturu cijelog sistema. Pri tome se stvara jedna grupa informacionih posrednika sa dobro izvedenim poslovnim rješenjima sa kojima se može napraviti skok naprijed. Na pitanje ko je odgovoran za razvoj novih mogućnosti e-m-Poslovanja može se odgovoriti: svako i niko. Ovakva praznina u pogledu odgovornosti stavlja top rukovodstvo u poziciju da odigra vodeću ulogu.

Stalno inoviranje poslovnih procesa jedna je od najboljih alatki kojom poslovni sistem raspolaže i koji može kupcima ili korisnicima usluga ponuditi nove vrijednosti (novi kvalitet). Problem može biti u tome da radikalne promjene plaše neke rukovodioce.

Koristeći Protégé editor ažurirali smo samo

neka znanja vezana za implementaciju strategije e-m-Poslovanja i predstavili ih na slici 4.

Slika 4. Implementacija strategije e-m-Poslovanja

Kvalitetno vodstvo je posebno važno kad je budućnost neizvjesna. Implementacija e-m-Poslovanja je najteža stvar koju rukovodni kadrovi moraju uraditi⁶. Neki rukovodni kadrovi su dobri u planiranju strategije i strateškom gledanju na poslovanje, ali su slabi u provođenju strategije. Provodenje strategije zahtjeva:

- vodstvo,
- uvjerenost i
- čvrstinu.

Uvjerenost u potrebu promjene i njihov uspjeh gotovo uvijek dolazi na sam vrh. Strategija e-m-Poslovnja neće uspeti bez pokroviteljstva top rukovodstva.

Ako posmatramo osobu koja je prije 5 godina imala najbolji pogled i određenu viziju možda danas ima loš pogled na poslovni krajolik. Možda do sada ipak nismo sagledali ništa. Nove tehnologije i novi procesi mijenjaju današnje poslovanje više nego ikad. Period koji je pred nama biće bogatiji nedoumicama, nego onaj iza nas.

4. Zaključak

U ovom radu predložili smo upotrebu baza znanja i semantičkog veba za efikasnije i brže dolaženje do neophodnih znanja u posmatranju promjena u elektronskom i mobilnom poslovanju u poslovnim sistemima. Nije nam bio cilj da ažuriramo sva znanja uz upotrebu Protégé editora, platforme otvorenog koda, već samo da predstavimo novi koncept efikasnog dolaženja do znanja.

⁶ Radivojević M., 2008., Kako do implementacije e-Uprave i zadovoljnog korisnika, Gradiški zbornik, Časopis za društvena pitanja, broj 10, (strana 176 – 191)

5. LITERATURA

1. Kudyba, S., Hopetroff, R., 2001., "DATA MINING AND BUSINESS INTELLIGENCE: A GUIDE TO PRODUCTIVITY", Idea Group Publishing, London, god.
2. Radivojević M., 2012., Od elektronskog poslovanja do poslovne inteligencije u javnoj upravi. JU Službeni glasnik Republike Srpske, Banja Luka, ISBN 978-99938-22-28-8, COBISS.BH-ID 2411288.
3. Kuleto, V., Subotić, N., Radivojević, M., 2015. The new approach in observing electronic-digital money based on knowledge bases and semantic web, International Journal of Research in Management, Engineering, IT and Social Sciences, Volume 5 Issue 11, pg. 21 - 40, ISS, N 2250-0588,
4. Altbach G. Philip, 2004., "The United States", in Present Realities and Future Trends, in: Doctoral Studies and Qualifications in Europe and United States: Status and Prospectus, ed. Jan Sadlak, Bucharest, pp. 259-261
5. Kalakota, Ravi, Robinson, Marcia, 2001., "E-business 2.0 Roadmap for Success" Addison-Wesley, Boston,
6. Radivojević M., 2008., Kako do implementacije e-Uprave i zadovoljnog korisnika, Gradiški zbornik, Časopis za društvena pitanja, broj 10, (strana 176 – 191),

/ Tomislav Ćavar / Tomislav Zovko /

TRANSGRESSUS

Nakon slikarskog ciklusa, Globalna silikonizacija, kojim je obradio problem čovjekova otuđenja u suvremenom informatičkom društvu, tematizirajući virtualnu stvarnost, sintetičke osjećaje i odrođenost od organske prirode, ciklusom Transgressus, Tomislav se vraća na početak industrijske revolucije, istražujući prve zametke nastanka suvremenog doba kroz čelične konstrukcije koje su neizostavan dio života modernog čovjeka i vizura svakog suvremenog pejzaža. Relikti industrijske revolucije, mostovi, zgrade, kolodvori, željezničke pruge, ostavljaju dojam strahopštovanja prkoseći svojom snagom prirodnim zakonima. Od izuma parnog stroja do danas svijet se drastično ubrzao, stoga ni percepcija stvarnosti više nije ista. Moderni čovjek rado koristi snagu stroja i suvremene tehnologije, poistovjećujući se s njom, doživljavajući je vlastitom. U sjedinjenosti sa strojem, čovjek je u pokretu koji nadilazi njegovu prirodnu brzinu kretanja, a perspektiva koju mu je omogućena, rezultira nadljudskim doživljajem. Upravo su takvi i Tomislavovi objekti, kreću se i gledani su iz pokreta. Snažne horizontalne, vertikalne i dijagonalne konstrukcije mostova lebde u kaotičnom prostoru satkanom od bezbroj malih uskovitlanih čestica. Metal vrišti, raspada se od brzine, a njegova čvrsta struktura u dodiru sa česticama organskoga, dematerijalizira se. Iako neke konstrukcije još uvijek ostvaruju vezu s realnim svijetom, druge su pomaknute u irealno. Ti oblici su sažetiji, kompaktniji, teži, prkose zakonima fizike i mehanike i trpe puno veće trenje nego objekti koji ostvaruju naoko realan dodir sa zemljom. Uloga konstrukcija je premošćivanje s jedne obale na drugu, iz jednog emocionalnog životnog razdoblja u drugo, pa iako se doimaju čvrste i stabilne, nemaju jasno uporište, mijenjaju se, stišavaju i rasplamsavaju, poput kakvog dijagrama emocionalnih stanja. Industrijski, kozmički i emocionalni pejzaži, Tomislava Zovke, rezultat su proživljenih duhovnih stanja i životnog iskustva, izlaze iz podsvijesti prikazujući proces evoluiranja umjetnika i čovjeka koji pokušava ovladati svojim unutarnjim svemirima i uskladiti ih s beskonačnošću koja ga okružuje.

